

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Дмитрієв Сергій Миколайович

УДК 347.919+ 347.921

ДИСЕРТАЦІЯ

**Цивільний процесуальний статус заявників
у справах окремого провадження**

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Бичкова Світлана Сергіївна, доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження.

Визначено загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. У результаті проведеної розвідки встановлено стан наукової розробки цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження, визначено методологію проведення відповідного дослідження, проаналізовано еволюцію правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження.

Визначено, що етапами еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є:

а) запровадження правового регулювання відповідного процесуального інституту, характерною особливістю якого було те, що особа, яка вважала, що її права було порушено (заявник), втрачала свій процесуальний статус у випадку неявки в обумовлений термін до суду (XIV ст. – XIX ст.);

б) забезпечення правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника завдяки цивільному процесуальному законодавству інших держав (XIX ст. – 1924 р.);

в) правове регулювання цивільного процесуального статусу заявника нормами радянського цивільного процесуального законодавства (1924 р. – 2004 р.);

г) правове регулювання відповідного процесуального інституту нормами сучасного цивільного процесуального законодавства, характерною

особливістю якого стала регламентація вичерпного кола заявників, а також обов'язкової активної процесуальної співучасті у певних категоріях справ (2004 р. – до теперішнього часу).

Встановлено, що заявником слід вважати особу, в інтересах якої відкрито окреме провадження у справі.

Визначено, що цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві цивільних процесуальних прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Елементами цивільного процесуального статусу заявника є: цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, цивільні процесуальні інтереси.

Обґрунтовано, що цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження, зважаючи на підстави і передумови його виникнення, є дещо подібним до цивільного процесуального статусу позивача у справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими у ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 ЦПК України.

Цивільний процесуальний статус заявника може бути класифіковано:

1) за галузевою приналежністю правовідносин, справи щодо яких розглядаються в порядку окремого провадження, на:

а) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин;

б) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із спадкових правовідносин;

в) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи;

2) залежно від цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів, якими наділений заявник, на:

а) загальний цивільний процесуальний статус заявника, що складається із загальних цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків і цивільних процесуальних інтересів, притаманних всім учасникам справи, у тому числі й заявнику;

б) спеціальний цивільний процесуальний статус заявника, який формують його спеціальні цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки та цивільні процесуальні інтереси як учасника справ, що розглядаються в порядку окремого провадження;

в) особливий цивільний процесуальний статус заявника, що охоплює особливі цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки та цивільні процесуальні інтереси, якими наділяються деякі заявники як учасники певних категорій справ окремого провадження.

Визначено особливості цивільного процесуального статусу заявника у деяких категоріях справ окремого провадження.

Обґрунтовано, що у більшості цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження і виникають із сімейних правовідносин (наприклад, у справах про: встановлення проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, надання судом права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, встановлення режиму окремого проживання подружжя), заявники наділяються загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом. Водночас, у справах про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, та у справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявник (заявники), поряд із загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом, наділяється особливим цивільним процесуальним статусом, який доповнюється правом відкликати відповідну заяву.

Встановлено, що оскільки відповідно до ч. 4 ст. 1277 ЦК України територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до статті 1231 ЦК України, а якщо власниками відумерлого майна стали декілька територіальних громад, вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються територіальними громадами пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожною з них, цим обумовлюється юридична заінтересованість у справі про визнання спадщини відумерлою кредиторів спадкодавця.

Доведено, що у справах про визнання спадщини відумерлою заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43 ЦПК України, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України. При цьому, цивільний процесуальний інтерес заявників полягає у тому, щоб домогтися бажаного для себе процесуального результату, тобто ухвалення рішення суду на свою користь. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК України заявники у справах про визнання спадщини відумерлою мають право на одержання інформації з Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину, що дозволяє стверджувати про наявність у них особливого цивільного процесуального статусу.

Встановлено, що заявником у справах про встановлення факту прийняття спадщини є особа, яка спільно проживала зі спадкодавцем на момент його смерті і якій було відмовлено у вчиненні відповідної нотаріальної дії, тобто прийнятті спадщини. У справах про встановлення факту прийняття спадщини заявник наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Практичне значення результатів, одержаних за результатами проведеного дослідження, полягає у використанні та можливості використання наданих висновків і рекомендацій: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових пошуків у галузі цивільного

процесуального права; у законотворчій діяльності – в процесі удосконалення цивільного процесуального законодавства України; у правозастосовній діяльності – під час розгляду цивільних справ у порядку окремого провадження; в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право та процес», «Сучасні аспекти цивільного права та процесу», а також відповідних спецкурсів; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін.

Ключові слова: окреме провадження, учасники справи, заявник, правовий статус, цивільний процесуальний статус, цивільна процесуальна правосуб'єктність, передумова набуття цивільного процесуального статусу, цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, цивільний процесуальний інтерес.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дмитрієв С. М. Поняття та елементи цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 231–241.
2. Дмитрієв С. М., Калінюк А. Л. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 125–129.
3. Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 41. Т. 2. С. 16–19.
4. Dmytriiev S. Types of civil procedural status of the applicant in the separate proceedings / Еволюція правового регулювання цивільного

процесуального статусу заявників у справах окремого провадження. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6 (Vol. 2). P. 63–67.

5. Дмитриев С. Н., Бычкова С. С. Гражданская процессуальная правосубъектность как предпосылка приобретения гражданского процессуального статуса. *Проблемы гражданского права и процесса*: сб. науч. ст. / Редкол.: И. Э. Мартыненко (гл. ред.) и др. Гродно: ГрГУ, 2018. Вып. 3. С. 257–264.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Дмитрієв С. М. До поняття заявника як учасника цивільних справ окремого провадження. *Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування*: матеріали наук.-теорет. конф. наук. товариства здобувачів вищої освіти (Київ, 19 квіт. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 101–103.

2. Дмитрієв С. М. Зміст цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Забезпечення прав людини в контексті інтеграційних процесів України*: матеріали круглого столу (Київ, 29 листоп. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 54–58.

3. Дмитрієв С. М. Поняття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *На перетині мови і права*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 лют. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 49–51.

4. Дмитрієв С. М. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О. Г. Мурашина)*: зб. матеріалів круглого столу (м. Київ, 21 берез. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 30–33.

SUMMARY

Dmytriiev S.M. The civil procedural status of the applicant in the separate proceedings. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy, specialty 081 – Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

The dissertation is a complex scientific study of the applicant's civil procedural status in individual proceedings.

The general theoretical and methodological principles of the investigation of the civil procedural status of the applicant in the separate proceedings are determined. In the relevant context, the state of scientific development of the applicant's civil procedural status in the individual proceedings is determined, the methodology of the study is given, the evolution of the legal regulation of the applicant's civil procedural status in the individual proceedings is traced.

It is substantiated that the stages of evolution of the legal regulation of the civil procedural status of the applicant in the separate proceedings are:

a) status in case of failure to appear within the stipulated period before the court (XIV c. – XIX c.);

b) the legal regulation of the applicant's civil procedural status by the civil procedural law of other countries (19th century – 1924);

c) the legal regulation of the applicant's civil procedural status by the norms of Soviet civil procedural legislation (1924 – 2004);

d) the legal regulation of the relevant procedural institute by the rules of modern civil procedural law, characterized by the regulation of an exhaustive range of applicants, as well as the mandatory active procedural complicity in certain categories of cases (2004 – present).

It was found that the applicant should be considered to be a person in whose interest a separate trial was initiated.

It is determined that the applicant's civil procedural status is a set of civil procedural rights enshrined in the civil procedural legislation of the said subject.

The elements of the civil procedural legal status of the applicant should be considered: subjective civil procedural rights, legal civil procedural obligations, legitimate civil procedural interests.

It is substantiated that the civil procedural status of the applicant in the individual proceedings, having regard to the grounds and prerequisites for its occurrence, is somewhat similar to the civil procedural status of the plaintiff in the lawsuits. Thus, both the applicant in the separate proceedings and the plaintiff in the actions of the proceedings are vested with the common civil procedural rights of the parties to the case provided for in Part 1 of Art. 43 of the CPC of Ukraine, as well as the general civil procedural obligations under Part 2 of Art. 43 of the CPC of Ukraine.

The applicant's civil procedural status can be classified as:

1) by branch of the legal relations, the cases for which are dealt with in the order of separate proceedings, for:

a) the civil procedural status of the applicants in the cases of separate proceedings arising from family legal relations;

b) the civil procedural status of the applicants in the separate proceedings arising from the hereditary relationship;

c) the civil procedural status of the applicants in the individual proceedings arising from the legal relationships associated with the determination of the civil status of the individual;

2) by the nature of the applicant's subjective civil procedural rights, legal civil procedural obligations and legitimate civil procedural interests in:

a) the general civil procedural applicant, which is formed by those general subjective civil procedural rights, legal civil procedural obligations and legitimate civil procedural interests conferred on all parties involved without exception, including the applicant;

b) the special civil procedural status of the applicant, which is a set of special subjective civil procedural rights, legal civil procedural obligations and

legitimate civil procedural interests, which is only vested in the applicant as a participant in civil proceedings;

c) the special civil procedural status of the applicant, which is a combination of specific subjective civil procedural rights, legal civil procedural obligations and legitimate civil procedural interests conferred on the applicant as a participant in certain categories of civil proceedings.

The peculiarities of the applicant's civil procedural status in certain categories of individual cases are identified.

It is justified that in most civil cases, which are dealt with in separate proceedings and arise from family relationships (for example, cases of: residing with one family of a man and a woman without marriage, granting the court the right to have a visit with the child of the mother, the father, who deprived of parental rights, establishing a spousal residence regime), the applicants are granted general and special civil procedural status. At the same time, in cases of divorce at the request of any spouse, if one of them is sentenced to imprisonment, and cases of divorce at the request of the spouse who has children, the applicant (applicants), along with general and special civil procedural status, is accorded special civil procedural status which constitutes the right to withdraw the relevant application.

It is established that the legal interest in the case of recognition of the legacy of the deceased creditors of the heir is due to the fact that in accordance with Part 4 of Art. 1277 of the Civil Code of Ukraine the territorial community, which became the owner of the deceased property, is obliged to satisfy the claims of the creditors of the heir, declared in accordance with Article 1231 of the Civil Code of Ukraine. If several territorial communities have become owners of the extinct property, the claims of the testator's creditors are satisfied by the territorial communities in proportion to the value of the extinct property acquired in the property of each of them.

It is proved that in cases of recognition of the inheritance of the deceased, the applicants are vested in the general civil procedural rights and obligations of the parties to the case provided for in Art. 43, as well as the rights of the plaintiff

provided for in Art. 49 of the CPC of Ukraine. However, the civil procedural interest of the applicants is to obtain the desired procedural result, that is, to reach a court decision in their own favor. In addition, according to Part 1 of Art. 1277 of the Civil Code of Ukraine applicants for recognition of the inheritance of the deceased have the right to obtain information from the Inheritance Register about the initiated inheritance case and issued a certificate of the right of inheritance, which allows to claim that they have a special civil procedural status.

It is established that the applicant in the cases of establishing the fact of inheritance is a person who cohabited with the heir at the time of his death and who was refused to perform the relevant notarial act, the inheritance. In cases of establishing the fact of inheritance, the applicant is accorded general and special civil procedural status.

The practical significance of the obtained results lies in the use and possibility of using the developed proposals and conclusions: in the research work – during further scientific researches in the field of civil procedural law; in lawmaking – in the process of improving the civil procedural legislation of Ukraine; in law enforcement activities – during the consideration and resolution of civil cases, as well as in the process of preparing scientific and practical comments to the CPC of Ukraine; in the educational process – in the teaching of the subjects «Civil Law and Process» and «Modern aspects of Civil Law and Process», as well as relevant special courses; in the preparation of educational and methodological and didactic materials in the above disciplines.

Keywords: separate proceedings, participants in the case, the applicant, legal status, civil procedural status, civil procedural personality, prerequisite acquisition of civil procedural status, civil procedural rights, civil procedural obligations, civil procedural obligations.

**List of publications
of the applicant associated with the topic of the Thesis**

Research papers where main research results of the Thesis have been published:

1. Дмитрієв С. М. Поняття та елементи цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 231–241.
2. Дмитрієв С. М., Калінюк А. Л. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 125–129.
3. Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 41. Т. 2. С. 16–19.
4. Dmytriiev S. Types of civil procedural status of the applicant in the separate proceedings / Еволюція правового регулювання цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6 (Vol. 2). P. 63–67.
5. Дмитриев С. Н., Бычкова С. С. Гражданская процессуальная правосубъектность как предпосылка приобретения гражданского процессуального статуса. *Проблемы гражданского права и процесса*: сб. науч. ст. / Редкол.: И. Э. Мартыненко (гл. ред.) и др. Гродно: ГрГУ, 2018. Вып. 3. С. 257–264.

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

1. Дмитрієв С. М. До поняття заявника як учасника цивільних справ окремого провадження. *Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування*: матеріали наук.-теорет. конф. наук.

товариства здобувачів вищої освіти (Київ, 19 квіт. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 101–103.

2. Дмитрієв С. М. Зміст цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Забезпечення прав людини в контексті інтеграційних процесів України*: матеріали круглого столу (Київ, 29 листоп. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 54–58.

3. Дмитрієв С. М. Поняття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *На перетині мови і права*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 лют. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 49–51.

4. Дмитрієв С. М. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О. Г. Мурашина)*: зб. матеріалів круглого столу (м. Київ, 21 берез. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 30–33.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКІВ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження.....	27
1.2. Еволюція правового регулювання цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження.....	44
Висновки до Розділу 1.....	53

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКІВ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Поняття та елементи цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження.....	55
2.2. Цивільна процесуальна правосуб'єктність як передумова набуття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження.....	70
2.3. Види цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження.....	79
Висновки до Розділу 2.....	94

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКІВ В ДЕЯКИХ КАТЕГОРІЯХ СПРАВ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин.....	98
3.2. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із спадкових правовідносин.....	130
3.3. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи.....	144
Висновки до Розділу 3.....	160
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	172
ДОДАТКИ.....	193

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЕР	Естонська республіка
ЄС	Європейський Союз
ЖК	Житловий кодекс
КАС	Кодекс адміністративного судочинства
КпШС	Кодекс про шлюб та сім'ю
ООН	Організація Об'єднаних Націй
органи ДРАЦС	органи державної реєстрації актів цивільного стану
органи ЗАГС	органи запису актів громадянського стану
РБ	Республіка Білорусь
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РФ	Російська Федерація
СК	Сімейний кодекс
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до частин 1, 2 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Законодавцем регламентовано різні види цивільного судочинства, у порядку яких здійснюється судовий захист прав, свобод та інтересів, а також підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Водночас, як уже підкреслювалося в літературі, особливий науковий і практичний інтерес становить процедура розгляду цивільних справ у порядку окремого провадження. Юридична природа матеріальних правовідносин зумовлює специфіку процесуальної форми непозовного цивільного судочинства, що, у свою чергу, впливає на вибір як способів судового захисту цивільних прав та інтересів, так і на особливості правового регулювання процесуального механізму їх захисту [183, с. 6].

Особливості юридичної природи справ окремого провадження також впливають на формування цивільного процесуального статусу їх учасників.

Слід звернути увагу на те, що проблеми цивільного процесуального статусу вже були предметом наукових розвідок у доктрині цивільного процесуального права. Так, детальне дослідження відповідної проблематики загалом і у сфері позовного провадження зокрема було проведено в докторській дисертації С. С. Бичкової на тему «Цивільний процесуальний

правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження» (К., 2011 р.).

У контексті інституту окремого провадження цивільний процесуальний статус учасників справи досліджували: С. Я. Фурса «Окреме провадження в цивільному процесі України» (К., 1999 р.), М. М. Ясинок «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика» (О., 2011 р.), «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика (теоретико-правовий аспект)» (К., 2014 р.), Р. М. Мінченко «Окреме провадження в цивільному процесі України» (О., 2010 р.), Комаров, Г. О. Світлична та І. В. Удальцова «Окреме провадження» (Х., 2011 р.), Г. В. Чурпіта «Концептуальні засади захисту цивільних справ та інтересів в порядку непозовного цивільного судочинства» (К., 2016 р.).

Незважаючи на наявність цілої низки наукових праць, присвячених окремим аспектам захисту цивільних прав та інтересів в порядку окремого провадження, можна констатувати, що проблеми, пов'язані із розробленням теоретичних основ цивільного процесуального статусу заявника як учасника цивільних справ окремого провадження, ще й до нині залишаються малодослідженими. Крім того, обрана проблематика актуалізується прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким ЦПК України 2004 р. було викладено у новій редакції. У зв'язку із цим, певних змін у законодавчому регулюванні зазнав інститут окремого провадження, у порядку якого заявник набуває відповідного цивільного процесуального статусу.

Беручи до уваги вищезазначене, на сьогодні є актуальним розроблення теоретичних основ цивільного процесуального статусу заявника як учасника справ, що розглядаються у порядку окремого провадження, а також висловлення за результатами проведення відповідного дослідження науково

обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2019 рр.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних основ цивільного процесуального статусу заявника як учасника цивільних справ окремого провадження.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі*:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та визначити методологію дослідження цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження;
- простежити еволюцію правового регулювання цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження ;
- сформулювати поняття та виокремити елементи цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження;
- охарактеризувати цивільну процесуальну правосуб'єктність як передумову набуття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження;
- виокремити види цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження;

- охарактеризувати цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин;
- виявити особливості цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження, що виникають із спадкових правовідносин;
- надати характеристику цивільному процесуальному статусу заявників у справах окремого провадження, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи;
- розробити пропозиції, спрямовані на оптимізацію цивільного процесуального законодавства України у контексті правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника як учасника цивільних справ окремого провадження.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із набуттям, здійсненням та припиненням цивільного процесуального статусу учасниками судового процесу.

Предметом дослідження є цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і задач основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, *компаративістський (порівняльний) метод* застосовувався для порівняння процесуального статусу заявника у справах окремого провадження у цивільному процесуальному законодавстві України та інших країн, а також на різних етапах еволюції його правового регулювання (підрозділи 1.1–1.2, 2.2–2.3., 3.1–3.3). *Метод індукції та дедукції* дозволив виокремити передумови набуття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження, а також визначити їх особливості (підрозділ 2.2). *Метод аналізу та синтезу*, а також *історичний метод* надав можливість проаналізувати еволюцію правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження, а також виокремити відповідні етапи (підрозділ 1.2).

За допомогою *методу аналогії* було розроблено пропозиції щодо оптимізації правових норм, що регулюють цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження (підрозділ 3.1). *Метод моделювання* надав можливість розробити структуру цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження (підрозділ 2.1). За допомогою *методів абстрагування та конкретизації* виокремлено особливості цивільного процесуального статусу заявника в деяких категоріях справ окремого провадження (підрозділи 3.1–3.3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим у науці цивільного процесуального права комплексним дослідженням цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження.

У результаті проведеної наукової розвідки висловлено та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– визначено, що етапами еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є:

а) запровадження правового регулювання відповідного процесуального інституту, характерною особливістю якого було те, що особа, яка вважала, що її права було порушено (заявник), втрачала свій процесуальний статус у випадку неявки в обумовлений термін до суду (XIV ст. – XIX ст.);

б) забезпечення правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника завдяки цивільному процесуальному законодавству інших держав (XIX ст. – 1924 р.);

в) правове регулювання цивільного процесуального статусу заявника нормами радянського цивільного процесуального законодавства (1924 р. – 2004 р.);

г) правове регулювання відповідного процесуального інституту нормами сучасного цивільного процесуального законодавства, характерною особливістю якого стала регламентація вичерпного кола заявників, а також обов'язкової активної процесуальної співучасті у певних категоріях справ (2004 р. – до теперішнього часу);

– цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження класифіковано:

1) за галузевою приналежністю правовідносин, справи щодо яких розглядаються в порядку окремого провадження, на:

а) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин;

б) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із спадкових правовідносин;

в) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи;

2) залежно від цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів, якими наділений заявник, на:

а) загальний цивільний процесуальний статус заявника, що складається із загальних цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків і цивільних процесуальних інтересів, притаманних всім учасникам справи, у тому числі й заявнику;

б) спеціальний цивільний процесуальний статус заявника, який формують його спеціальні цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки та цивільні процесуальні інтереси як учасника справ, що розглядаються в порядку окремого провадження;

в) особливий цивільний процесуальний статус заявника, що охоплює особливі цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки та

цивільні процесуальні інтереси, якими наділяються деякі заявники як учасники певних категорій справ окремого провадження;

– обґрунтовано, що заявником у справах про встановлення факту прийняття спадщини є особа, яка спільно проживала зі спадкодавцем на момент його смерті і якій було відмовлено у вчиненні відповідної нотаріальної дії, тобто прийнятті спадщини;

– встановлено, що у справах про визнання фізичної особи недієздатною заявник наділяється особливим цивільним процесуальним статусом, який опосередковується його правом подати клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною;

удосконалено:

– ознаки цивільної процесуальної правосуб'єктності, якими є:

а) регламентована нормами цивільного процесуального права;

б) має невід'ємний зв'язок з її носієм – учасником справи з відповідним цивільним процесуальним статусом;

в) її зовнішньою формою є здатність учасника справи виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин;

г) є однією із передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин загалом і набуття цивільного процесуального статусу учасника судового процесу, у тому числі заявника як учасника цивільних справ окремого провадження, зокрема;

г) впливає на формування змісту цивільних процесуальних правовідносин;

– поняття відумерлої спадщини як спадщини, яка у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, за рішенням суду переходить у власність територіальної громади;

– положення про те, що заявниками у справах про визнання спадщини відумерлою можуть бути: а) орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме

майно – за його місцезнаходженням; б) кредитор спадкодавця; в) власники або користувачі суміжних земельних ділянок, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення;

дістало подальший розвиток:

– висновок про те, що цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів зазначеного учасника судового процесу;

– обґрунтування того, що прокурор, який звертається до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою, набуває цивільного процесуального статусу не заявника, а органу та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб;

– наукове судження про те, що оскільки відповідно до ч. 4 ст. 1277 ЦК України територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до статті 1231 ЦК України, а якщо власниками відумерлого майна стали декілька територіальних громад, вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються територіальними громадами пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожною з них, цим обумовлюється юридична заінтересованість у справі про визнання спадщини відумерлою кредиторів спадкодавця.

За результатами проведеного дослідження розроблено рекомендації щодо удосконалення норм сімейного законодавства України. Так, пропонується викласти у новій редакції частини 1 та 2 ст. 130 Сімейного кодексу України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання наданих висновків і рекомендацій:

– у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових пошуків у галузі цивільного процесуального права;

- у законотворчій діяльності – в процесі удосконалення цивільного процесуального законодавства України;
- у правозастосовній діяльності – під час розгляду цивільних справ у порядку окремого провадження (акт Київського апеляційного суду від 04.02.2020 р.);
- в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право та процес», «Сучасні аспекти цивільного права та процесу», а також відповідних спецкурсів; при підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін (акт Національної академії внутрішніх справ від 18.11.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертації положення та висновки ґрунтуються на власних дослідженнях здобувача. Ідеї та розробки, що належать співавторам публікацій за темою дисертації, в роботі не використовувалися. У співавторстві опубліковано 2 наукові статті, в яких особистий науковий доробок здобувача становить не менш як 50% і полягає у формулюванні та розв’язанні наукових проблем, пов’язаних із визначенням юридичної природи цивільного процесуального інтересу, а також цивільної процесуальної дієздатності.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на 2 науково-теоретичних та науково-практичних конференціях та 2 круглих столах: науково-теоретичній конференції наукового товариства здобувачів вищої освіти «Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Київ, 19 квітня 2018 р.); круглому столі «Забезпечення прав людини в контексті інтеграційних процесів» (м. Київ, 29 листопада 2018 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «На перетині мови і права» (м. Київ, 21 лютого 2019 р.); круглому столі «Національні правові системи в умовах глобалізації (пам’яті професора О. Г. Мурашина)» (м. Київ, 21 березня 2019 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (190 найменувань на 21 сторінці) та 1 додатку (на 2-х сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 194 сторінки, із них основного тексту – 159 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКІВ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки проблеми та методологія дослідження цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження

Окреме провадження завжди викликало збільшену увагу, адже в його порядку розглядаються особливі категорії справ, а саме – про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Слід зазначити, що проблеми окремого провадження завжди викликали інтерес науковців.

Відповідні наукові дослідження проводили: С. Я. Фурса «Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства» (Київ, 1997) та «Окреме провадження в цивільному процесі України» (Київ, 1999 р.), М. М. Ясинок «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія та практика» (Одеса, 2011 р.), «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика (теоретико-правовий аспект)» (Київ, 2014 р.), Р. М. Мінченко «Окреме провадження в цивільному процесі України» (Одеса, 2010 р.), В. В. Комаров, Г. О. Світлична та І. В. Удальцова «Окреме провадження» (Харків, 2011 р.), Г. В. Чурпіта «Концептуальні засади захисту цивільних справ та інтересів в порядку непозовного цивільного судочинства» (Київ, 2016 р.), Т. Ц. Кашперська «Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають

значення для охорони сімейних прав та інтересів» (Київ, 2016 р.), Ю. О. Підченко «Судові рішення у справах окремого провадження» (Київ, 2019 р.), Р. М. Кашперський «Докази у справах окремого провадження» (Київ, 2019 р.), Б. В. Санін «Встановлення в порядку цивільного судочинства фактів, що мають юридичне значення» (Київ, 2019).

Зокрема, в одній з останніх робіт, присвячених проблемним аспектам окремого провадження, дисертації Р. М. Кашперського «Докази у справах окремого провадження», визначено теоретико-правові та методологічні засади дослідження інституту доказів у справах окремого провадження. У відповідному контексті визначено стан наукової розробки проблематики доказів у справах окремого провадження, наведено методологію проведення дослідження, досліджено еволюцію правового регулювання інституту доказів у справах окремого провадження. Надано правову характеристику доказам у справах окремого провадження. Сформульовано поняття доказів у справах окремого провадження, проведено їх класифікацію, надано характеристику окремим засобам доказування, охарактеризовано забезпечення доказів у справах окремого провадження. Виокремлено особливості доказування у справах окремого провадження. Сформульовано поняття доказування у справах окремого провадження, визначено його етапи, охарактеризовано предмет доказування у відповідних справах. На підставі аналізу наукової доктрини та чинного цивільного процесуального законодавства України внесено пропозиції щодо вдосконалення окремих правових норм [63].

У дисертації «Судові рішення у справах окремого провадження» її автор, Ю. О. Підченко здійснив аналіз стану наукової розробки проблеми судових рішень у справах окремого провадження, окреслив методологію проведення відповідного дослідження, а також прослідкував еволюцію правового регулювання інституту судових рішень у справах окремого провадження. Сформулював поняття та виокремлено види судових рішень у справах окремого провадження. Проаналізував порядок ухвалення, проголошення та набрання законної сили судовими рішеннями у справах

окремого провадження, визначив способи виправлення недоліків у таких судових рішеннях. Виокремив особливості рішень суду, ухвалених у певних категоріях справ окремого провадження [99].

Б. В. Санін своє дисертаційне дослідження присвятив особливостям встановлення у порядку цивільного судочинства фактів, що мають юридичне значення. При цьому в його роботі відслідковуються основні історичні аспекти розвитку наукової думки та законодавства щодо цієї категорії цивільних справ, досліджується правова природа фактів, що мають юридичне значення, і підлягають встановленню в порядку цивільного судочинства. Здійснено класифікацію цивільних справ про встановлення у окремому провадженні фактів, що мають юридичне значення. Приділено увагу питанню процесуального статусу осіб, які беруть участь у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, здійснено їх класифікацію. Удосконалено визначення поняття фактів, що мають юридичне значення та можуть бути встановлені у порядку окремого провадження в цивільному судочинстві. Значне місце у роботі приділено розкриттю особливостей розгляду та вирішення цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, притаманних усім справам цієї категорії. У дисертаційному дослідженні значне місце відводиться правозастосовній практиці, виявленню проблем правового врегулювання та шляхів їх вирішення, аналізу перспективного законодавства у цій сфері [148].

Крім того, процесуальні особливості розгляду в порядку окремого провадження деяких категорій справ були розглянуті у межах дисертаційних робіт: С. Н. Абрамова «Судебное установление юридических фактов» (Москва, 1948 р.); Р. Ф. Каллістратової «Установление юридических фактов судом в порядке особого производства» (Москва, 1958 р.); О. Д. Дукельського «Судебное установление юридических фактов» (Москва, 1970 р.); П. Ф. Єлісейкіна «Судебное установление факторов, имеющих юридическое значение» (Москва, 1973 р.); С. Я. Фурси «Провадження в

справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства» (Київ, 1997 р.); Т. А. Стоянової «Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України» (Одеса, 2009 р.); М. О. Німак «Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин» (Львів, 2012 р.); Р. С. Нікітенка «Окреме провадження у справах про розірвання шлюбу» (Київ, 2014 р.); О. М. Ганкевич «Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання» (Київ, 2015 р.); Т. Ц. Кашперської «Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів» (Київ, 2015).

Щодо інституту цивільного процесуального статусу – на сьогодні в Україні наявне одне докторське дисертаційне дослідження С. С. Бичкової на тему: «Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження» (К., 2011 р.).

У роботі С. С. Бичкової досліджено два основних блоки проблем.

По-перше, визначено загальні засади цивільного процесуального правового статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, для чого: сформульовано поняття та визначено склад осіб, які беруть участь у справах позовного провадження; сформульовано поняття, виокремлено елементи та підставу виникнення цивільного процесуального правового статусу; проведено загальну характеристику цивільного процесуального правового статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, у межах якої виокремлено його види [6, с. 8].

По-друге, окремо досліджено цивільні процесуальні правові статуси усіх осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, а саме: цивільний процесуальний правовий статус позивача, відповідача, третіх осіб (як тих, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, так і тих, які не заявляють таких вимог), органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, процесуальних представників. Поряд із цим, у контексті цивільного процесуального

правового статусу було розглянуто проблеми процесуальної співучасті, заміни первісного відповідача належним відповідачем, а також процесуального правонаступництва [6, с. 8].

Узагальнення розглянутих блоків у єдину цілісну авторську концепцію забезпечило теоретичне і практичне значення проведеного дослідження у світлі реформування цивільного процесуального законодавства України. Специфіка цієї концепції полягає в тому, що вперше на науковому рівні розроблені теоретичні засади та визначені особливості цивільного процесуального правового статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. Практичне застосування зазначених підходів через систему правової науки та юридичної практики створює сприятливі передумови для оптимізації цивільного процесуального законодавства України [6, с. 8].

Слід відзначити і монографію Г. В. Чурпіти «Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства» (К., 2016 р.).

У монографії, по-перше, досліджено теоретико-правові та методологічні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства, а також визначено взаємозв'язок норм сімейного права й процесуальної форми непозовного цивільного судочинства. У відповідному контексті простежено еволюцію правового регулювання захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства, визначено юридичну природу, сформульовано поняття та виокремлено види непозовного цивільного судочинства, встановлено специфіку суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом (законних) сімейних інтересів як особливого об'єкта судового захисту, а також відповідні способи захисту. Поряд із цим досліджено взаємозв'язок і визначено напрями впливу матеріально-правового регулювання сімейних правовідносин на такі елементи процесуальної форми непозовного цивільного судочинства, як: підвідомчість та підсудність заяв

щодо захисту сімейних прав та інтересів; склад і цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у відповідних справах; доказування [182, с. 9].

По-друге, визначено особливості судового захисту в порядку непозовного цивільного судочинства окремих класифікаційних груп суб'єктивних сімейних прав та охоронюваних законом (законних) сімейних інтересів. Останні у відповідному контексті диференційовано за суб'єктивним складом їх носіїв на: суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, які виникають із шлюбних правовідносин; суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, які виникають із правовідносин батьків і дітей; суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, які виникають з інших сімейних правовідносин [182, с. 10].

Аналіз стану наукової розробки інституту цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження дає підстави для висновку про те, що зазначена проблематика предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Наявні дисертаційні дослідження присвячені або інституту окремого провадження у цілому, або цивільному процесуальному статусу учасників справ позовного провадження. З огляду на це, можна стверджувати, що розробка проблеми цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

Наступний крок нашого дисертаційного дослідження – визначення методології його проведення.

Загалом методологія (від грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це вчення про правила мислення при створенні науки, здійсненні наукових досліджень. Під методологією науки переважно розуміють учення про науковий метод пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання. Існує й інший, вузький погляд на методологію науки, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, часткових прийомів

і засобів наукового пізнання, наприклад, методологія управління, методологія ціноутворення тощо, але в цьому разі доцільніше говорити про методику пізнання і дій [86, с. 30].

При цьому головною метою методології науки є дослідження тих засобів, методів і прийомів наукового дослідження, завдяки яким суб'єкт наукового пізнання отримує нові знання про реальну дійсність. За допомогою прийомів і методів суб'єкт пізнання виконує певні дії для досягнення заздалегідь поставлених цілей, що можуть бути як практичними, так і теоретичними, пізнавальними. У процесі наукових досліджень, переважно, розв'язуються пізнавальні проблеми, які, відповідно, можна поділити на емпіричні і теоретичні, оціночні, методичні та методологічні [86, с. 30].

Кожна наукова проблема вимагає використання відповідних засобів і методів для її вирішення, але це не означає, що в кожному випадку необхідно розробляти особливі нові методи. Потрібно зазначити, що в будь-якій науці можна виокремити певну сукупність засобів, прийомів і методів дослідження, які виправдали себе у практичній науковій діяльності. Поряд із цим існують методи дослідження, що є загальними для більшості галузей знань. Крім цього, існують універсальні або майже універсальні методи пізнання, до яких належать такі методи, як: діалектичний, феноменологічний, трансцендентальний тощо, методи формальної логіки і математики [86, с. 31].

Під методологічною основою наукового дослідження слід розуміти основні, вихідні положення, на яких воно базується. Методологічні основи науки завжди існують поза нею і не виводяться із самого дослідження [86, с. 31]. Таким чином, методологічна основа – це науковий фундамент, з позиції якого дається пояснення основних наукових явищ і розкриваються їх закономірності [124, с. 14].

Методика та техніка наукового дослідження – це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що приводить до заздалегідь визначеного результату. У науковому пізнанні методика відіграє значну роль в

емпіричних дослідженнях (спостереженні й експерименті). На відміну від методу в завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічному боці експерименту і на регламентації дій дослідника. Загалом, методика дослідження – це сукупність прийомів і способів дослідження, охоплюючи техніку і різноманітні операції із фактичним (емпіричним) матеріалом. Основне призначення методики дослідження полягає в тому, щоб на основі відповідних принципів (вимог, умов, обмежень, приписів тощо) забезпечити успішне розв'язання визначених мети і завдань наукового дослідження, практичних проблем [86, с. 32].

Поняття метод у широкому розумінні означає шлях до чогось або спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі. Інакше кажучи, метод – це спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулюють практичну і пізнавальну діяльність людей (суб'єктів). Важливу роль методу в науковому дослідженні підкреслювало багато видатних учених. Зокрема, фізіолог І. П. Павлов зазначав: «Метод – найперша, основна річ. Від методу, від способу дії залежить уся серйозність дослідника... При гарному методі і не дуже талановита людина може зробити багато. А при поганому методі й геніальна людина буде працювати марно і не отримає цінних, точних даних». Г. Гегель підкреслив, що метод є засобом, через який суб'єкт співвідноситься з об'єктом дослідження [86, с. 31].

Отже, метод в науці можна охарактеризувати як певну сукупність встановлених правил, способів, прийомів і засобів пізнання (пізнавальної діяльності). Метод має спрямовувати суб'єкта пізнавальної діяльності на розв'язання певного наукового завдання для вирішення в кінцевому рахунку конкретної теоретичної та (або) практичної проблеми.

Багатоманітність людської діяльності обумовлює множинність методів наукового пізнання, які можна класифікувати за різними критеріями. У сучасних умовах успішно використовують багаторівневу класифікацію

методів наукового пізнання, відповідно до якої за ступенем загальності та сферою застосування методи наукового пізнання поділяються на:

– загальнофілософські (система «м'яких» принципів, операцій, прийомів, які мають загальний, універсальний характер, що містяться на найвищих «поверхах» абстрагування і визначають лише загальні підходи до наукового дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють спеціальних методів і не визначають кінцевого результату пізнання прямо та безпосередньо);

– загальнонаукові, що становлять своєрідну проміжну методологію між філософією і фундаментальними теоретико-методологічними положеннями інших наук, на їх основі формуються відповідні методи і принципи пізнання, що забезпечують зв'язок й оптимальну взаємодію філософії зі спеціальними науковими знаннями та методами. При цьому у структурі загальнонаукової методології найчастіше виокремлюють три рівні методів і прийомів наукового дослідження: методи емпіричного дослідження, методи теоретичного дослідження, загальнологічні методи наукового дослідження;

– спеціально-наукові – сукупність методів, принципів і прийомів дослідження, що використовуються в тій чи іншій галузі знань (науці). Вони визначаються, передусім, специфічним характером предмета й об'єкта дослідження певної науки, її теоретичними принципами, що зумовлюють використання особливих методів, які впливають з того чи іншого розуміння сутності її об'єкта;

– дисциплінарні, тобто система прийомів, принципів, які застосовуються у тій чи іншій дисципліні, що входить у певну галузь науки або виникає на стику наук. Слід ураховувати, що кожна наука – це комплекс дисциплін, які мають свій специфічний предмет і власні методи дослідження;

– міждисциплінарні та трансдисциплінарні – сукупність низки синтетичних, інтегративних способів, які виникли внаслідок сполучення елементів різних рівнів методології, спрямованих переважно на стики наукових дисциплін. Ці методи обумовлені поглибленням взаємозв'язків

наук, яке призводить до того, що результати, прийоми і методи однієї науки широко використовують в інших [86, с. 32–33].

Будь-яке наукове дослідження, безумовно має спиратися на загальнофілософські методи пізнання. Однак загальнонаукові методи можна визнати першим шаблоном, що відрізнятиме наукове дослідження від інших видів пізнавальної діяльності. Саме сукупність цих методів стає основою наукового мислення і проведення наукової розвідки.

Серед загальнонаукових методологічних принципів особливе місце займають вимоги до наукової теорії, які, здебільшого, є методологічними регулятивами співвідношення теорії та емпірики в науці. Зазвичай, виокремлюють такі вимоги до теорії:

– принципової перевірюваності або принцип спостережуваності. В історії науки цей принцип використовувався в більш сильному та більш слабкому варіантах. У своєму найсильнішому варіанті він формулюється як принцип спостережуваності та вимагає, щоб у теорії використовувалися тільки такі параметри, які є емпірично спостережуваними (вимірюваними). Поміркованіший варіант вимагає, щоб із вихідних рівнянь теорії можна було вивести такі наслідки, які можна було б перевірити емпіричним чином. Щодо принципово неспостережуваних об'єктів і діє сильний варіант принципу спостережуваності, вимагаючи їх відкидання. Ці «революційні» зміни в науці призводять до розвитку нових теорій, у яких уже існують свої теоретичні об'єкти, з яких тільки деякі мають бути спостережуваними;

– максимальної загальності теорії або її пояснювальної сили. Не тільки вимога принципової спостережуваності направлена проти теорій *ad hoc*, а й вимога максимальної загальності теорії. Річ у тім, що, як колись ще наприкінці XIX ст. зауважив Поль Дюгем, теорію можна узгодити з будь-яким експериментом, якщо вводити додаткові припущення спеціально із цією метою. Проте така теорія стосуватиметься лише єдиного випадку. А якщо для кожного випадку писати свою теорію, то врешті отримаєш щось на зразок телефонного довідника.

Гносеологічні підстави вимоги максимальної загальності теорії – це уявлення про те, що теорія розкриває сутність явища. Проте сутність у різних умовах виявляє себе різним чином, отже, теорія має стосуватися великої кількості явищ. Теоретичний закон, що виражає таку сутність, має риси необхідності та всезагальності (універсальності): завжди в певних умовах реалізується певний зв'язок подій. Інша річ, що закон може стосуватися якогось вузького класу подій: наприклад, що кут падіння світлового променя дорівнює куту його відбиття (як приклад у геометричній оптиці). Існують закони, які стосуються ширшого класу явищ і, відповідно, мають більшу пояснювальну силу. Теоретичний закон – не єдина форма узагальнення. Якщо закони визначають, якими можуть бути явища, то принципи симетрії визначають, якими можуть бути закони;

– передбачувальної сили теорії. Здавна здатність теорії не тільки пояснювати певне коло явищ, але й передбачати досі невідомі явища вважалась ознакою її істинності. Передбачувальна сила теорії може виявлятися й у тому, що вона дозволяє пояснити явища, відомі на час її створення, але такі, що не потрапили до її емпіричного базису.

Здатність теорії передбачати нове має не тільки велике евристичне значення та практичну користь. У деяких методологічних концепціях така здатність є ознакою науковості, оскільки робить теорію спростовною. Таку думку висловлює Карл Поппер, формулюючи тези фальсифікаціонізму. При цьому він засновується на певній логічній асиметрії: підтвердження теорії потребує нескінченну кількість перевірок, а для того, щоб спростувати універсальне твердження (закон), вистачить й однієї перевірки, яка не підтвердить її передбачення;

– принципової простоти теорії. Ця вимога допомагає обрати серед теорій, що мають однакове емпіричне підґрунтя. Це може бути важливо, коли для вибору серед цих теорій треба спланувати вартісні експерименти, або провести трудомісткі розрахунки. Спершу принцип простоти, що здавна побутує в науці, базувався на уявленні про простоту природи. Колись

Ньютон сформулював цю ідею так: «Природа проста і не розкошує зайвими причинами». Однак нелінійна наука має справу із принципово складними неспрощуваними об'єктами. Утім, це не означає, що теорія таких складних систем не має бути простою. Тобто, йдеться про принципову простоту або, інакше кажучи, про простоту принципів: чим менше принципів, фактів, припущень покладено в основу теорії, тим вона простіша [86, с. 38–41].

Юридична природа цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження зумовлює використання таких методів наукового пізнання, як-от: метод аналізу, метод синтезу, метод індукції та метод дедукції, метод аналогії, метод моделювання, метод абстрагування, метод конкретизації, метод системного аналізу, історичний метод, компаративістичний (порівняльний) метод.

Аналіз – метод дослідження, який включає в себе вивчення предмета за допомогою уявного або практичного розчленування його на складові елементи (частини об'єкта, його ознаки, властивості, відношення). Кожна із виділених частин аналізується окремо у межах єдиного цілого. Наприклад, аналіз продуктивності праці робітників провадиться по підприємству у цілому і по кожному цеху. Синтез (від грец. *synthesis* – поєднання, з'єднання, складання) – метод вивчення об'єкта у його цілісності, у єдиному і взаємному зв'язку його частин. У процесі наукових досліджень синтез пов'язаний з аналізом, оскільки дає змогу поєднати частини предмета, розчленованого у процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати предмет як єдине ціле (продуктивність праці виробничого об'єднання у цілому) [124, с. 32].

Як визначається в літературі, аналіз і синтез бувають:

– прямими, або емпіричними (використовується для виділення окремих частин об'єкту, виявлення його властивостей, найпростіших вимірювань і т. ін.);

– зворотними, або елементарно-теоретичними (базується на теоретичних міркуваннях стосовно причинно-наслідкового зв'язку різних

явищ або дії будь-якої закономірності при цьому виділяються та з'єднуються явища, які здаються суттєвим, а другорядні ігноруються);

– структурно-генетичними (вимагає виокремлення у складному явищі таких елементів, які мають вирішальний вплив на всі інші сторони об'єкта) [124, с. 32].

За допомогою методу аналізу та синтезу у межах нашого дисертаційного дослідження ми проаналізуємо генезу правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження, а також виокремимо етапи еволюції такого регулювання.

Індукція (від лат. *induction* – «наведення», «побудження») – метод дослідження, при якому загальний висновок про ознаки множини елементів виводиться на основі вивчення цих ознак у частини елементів однієї. Наприклад, так вивчають фактори, які негативно впливають на продуктивність праці по кожному окремому підприємству, а потім узагальнюють у цілому по об'єднанню, до складу якого входять ці підприємства як виробничі одиниці [124, с. 33].

Отже, індукція – це логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, яке отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, – у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках [96, с. 32].

Дедукція (від лат. *deduction* «виведення») – метод логічного висновку від загального до окремого, тобто спочатку досліджують стан об'єкту в

цілому, а потім його складових елементів. Щодо попереднього прикладу, то спочатку аналізують продуктивність праці в цілому по об'єднанню, а потім по його виробничих одиницях [124, с. 33].

Таким чином, дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, яка дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження [96, с. 33].

Дедукція та індукція – взаємопротилежні методи пізнання.

Існує кілька варіантів установлення наслідкового зв'язку методами наукової індукції:

– метод єдиної подібності. Якщо два чи більше випадків досліджуваного явища мають лише одну загальну обставину, а всі інші обставини різні, то саме ця подібна обставина є причиною явища, яке розглядається;

– метод єдиної розбіжності. Якщо випадок, у якому досліджуване явище наступає, і випадок, в якому воно не наступає, у всьому подібні та відрізняються тільки однією обставиною, то саме ця обставина, наявна в одному випадку і відсутня у іншому, є причиною явища, котре досліджується;

– об'єднаний метод подібності та розбіжності – комбінація двох перших методів;

– метод супутніх змін. Коли виникнення або зміна одного явища викликає певну зміну іншого явища, то обидва вони перебувають у причиновому зв'язку один з іншим;

– метод решт. Якщо складне явище викликане складною причиною, котра являє собою сукупність певних обставин, і відомо, що деякі з них є причиною частини явища, то решта цього явища викликається обставинами, що залишилися [63, с. 35; 124, с. 33].

За допомогою таких методів наукового пізнання, як індукція та дедукція, у межах нашого дисертаційного дослідження ми виокремимо передумови набуття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження, а також визначимо їх особливості.

Аналогія – метод наукового дослідження, завдяки якому досягається пізнання одних предметів і явищ на основі їх подібності з іншими. Він ґрунтується на подібності деяких сторін різних предметів і явищ, наприклад, продуктивність праці в об'єднанні можна досліджувати не за кожним підприємством, а лише за взятим за аналог, де випускається однорідна з іншими підприємствами продукція та однакові умови для виробничої діяльності. При цьому добуті результати поширюють на всі аналогічні підприємства [124, с. 33].

За допомогою методу аналогії у межах дослідження цивільного процесуального статусу заявника як учасника справ окремого провадження ми спробуємо запропонувати нові редакції правових норм, що регламентують такий статус.

Моделювання – метод, який ґрунтується на використанні моделі як засобу дослідження явищ і процесів природи. Під моделями розуміють системи, що замінюють об'єкт пізнання і служать джерелом інформації стосовно нього. Моделі – це такі аналоги, подібність яких до оригіналу суттєва, а розбіжність – несуттєва. Їх поділяють на два види: матеріальні (втілюються у певному матеріалі – дереві, металі, склі й т. ін.) та ідеальні

(фіксуються в таких наочних елементах, як креслення, рисунок, схема, комп'ютерна програма і т. ін.) [124, с. 33].

За допомогою методу моделювання ми спробуємо розробити структуру цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження.

Абстрагування (від лат. *abstrahere* «відволікати») – метод наукового пізнання, який базується на формуванні образу реального об'єкта шляхом уявного виокремлення певних ознак, властивостей, зв'язків і відношень, що цікавлять дослідника, з одночасним ігноруванням багатьох інших другорядних його властивостей [124, с. 34].

Таким чином, абстрагування – це процес мисленевого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника. Існують різні види абстракцій: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності. Абстракції різняться також за рівнем (порядком). Абстракції від реальних предметів носять назву абстракцій першого порядку; абстракції від абстракцій першого рівня – другого порядку тощо. Найвищим рівнем абстракції характеризуються філософські категорії [96, с. 31].

Конкретизація (від лат. *concretus* «густий», «твердий») – метод дослідження предметів у всій їх різнобічності, у якісній багатосторонності реального існування на відміну від абстрактного вивчення предметів. При цьому досліджується стан предметів у зв'язку з певними умовами їх існування та історичного розвитку. Так, перспективи розвитку галузі визначають на підставі конкретних розрахунків застосування нової техніки і технології, збалансованості трудових і матеріальних ресурсів та ін. [124, с. 34].

За допомогою методів абстрагування та конкретизації у межах нашого дисертаційного дослідження ми виокремимо особливості цивільного

процесуального статусу заявника в деяких категоріях справ окремого провадження.

Системний аналіз – вивчення об'єкта дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему. У наукових дослідженнях він передбачає оцінку поведінки об'єкта як системи з усіма факторами, які впливають на його функціонування. Цей метод широко застосовується у наукових дослідженнях при комплексному вивченні діяльності виробничих об'єднань і галузі в цілому, визначенні пропорцій розвитку галузей економіки тощо [124, с. 34].

За допомогою методу системного аналізу ми виявимо наявні сучасні концепції щодо цивільного процесуального статусу загалом і цивільного процесуального статусу заявника як учасника справ окремого провадження зокрема і запропонуємо відповідну авторську дефініцію.

Історичний метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей. Цей метод дослідження використовується головним чином у суспільних науках. У прикладних – він застосовується, наприклад, при вивченні розвитку і формування тих чи тих галузей науки і техніки [124, с. 35].

Історичний метод, поряд із методами аналізу та синтезу, допоможе дослідити генезу правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження, а також виокремити етапи еволюції такого регулювання.

Компаративістський (порівняльний) метод полягає у з'ясуванні схожих або відмінних за відповідними ознаками рис державно-правових понять, явищ і процесів. У різних джерелах виокремлюють порівняльно-правовий метод (полягає безпосередньо в порівнянні понять, явищ і процесів у межах одного (сучасного) історичного зрізу або чітко окресленої теоретичної моделі), а також порівняльно-історичний (використовується під час дослідження в контексті історичної ретроспективи) [14, с. 6].

Компаративістичний (порівняльний) метод буде використано для порівняння цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження та позивача у справах позовного провадження, проведення порівняльного аналізу цивільного процесуального законодавства України та інших країн, а також на різних етапах еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу учасників судового процесу.

1.2 Еволюція правового регулювання цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження

Однією з ознак правової держави є законодавче закріплення і реальне забезпечення основних прав, свобод чи інтересів людини, тобто наявність налагодженого правового механізму їх правової охорони і захисту. Серед способів захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина особливе місце посідає судовий захист, в результаті якого забезпечується відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Судовий захист прав, свобод та інтересів здійснюється в порядку різних видів цивільного судочинства. Водночас, особливий науковий та практичний інтерес становить процедура розгляду цивільних справ в порядку непозовного цивільного судочинства, зокрема, окремого провадження, що характеризується певною специфікою процесуальної форми [182, с. 10]. Відповідна процесуальна форма проявляється, у тому числі, у цивільному процесуальному статусі учасників справи.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. Заявник є одним із головних суб'єктів, які беруть участь у справах окремого провадження, адже саме за його заявою суд відкриває провадження у справі.

Як саме чинне цивільне процесуальне законодавство України визначає процесуальний статус заявника на сьогодні та які були етапи його

становлення: на це питання ми спробуємо знайти відповідь у цій науковій розвідці.

Слід зазначити, що спрощені способи вирішення цивільних правових колізій були розроблені в результаті тривалого історичного розвитку. Ще в Стародавньому Римі поряд із звичайними цивільними процесуальними процедурами застосовувалися особливі форми судового захисту порушеного права, які були модифікаціями адміністративного впливу. Однією із таких форм були інтердикти – консульські або преторські накази, за допомогою яких державна влада втручалася в цивільні правовідносини. Консул (претор) проводив спеціальне розслідування (*causae cognitio*) і, якщо визнавав, що існує будь-яке порушення, наказував порушнику виконати імперативний безумовний припис, наприклад, повернути річ. Проте поступово внаслідок збільшення кількості справ претори припинили проводити розслідування щодо встановлення фактичного складу, й інтердикти стали видаватися без перевірки конкретних обставин у вигляді умовного розпорядження. Це значно збільшило ефективність захисту цивільних прав, що в окремих випадках зумовило заміну позовів інтердиктами [3, с. 234].

На терені українських земель історія спрощення судових процедур бере початок з XIV–XV ст. У цей період в московському царстві, до складу якого входила частина східних українських земель, застосовувалися так звані безсудні грамоти. Найповніші відомості про значення і порядок видачі безсудних грамот, як і будь-яких інших судових документів, містяться в Царському Судебнику 1550 р. Відповідно до нього безсудні грамоти видавалися як доказ або задля охорони прав тієї сторони, яка з'явилась до суду, за умови неявки іншої сторони. Дяк, який видавав безсудну грамоту, мав переконатися в тому, що призначений термін розгляду справи вже минув і, щонайпізніше на сьомий день після його настання, він наказував піддячому написати безсудну грамоту, в якій вказувалося, що сторона, яка не з'явилася в обумовлений термін до суду, втратила своє право (для позивача) або обвинувачується (для відповідача) [89, с. 113].

Виходячи з наведеного, можна виокремити як перший етап еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження – зародження правового регулювання відповідного процесуального інституту, характерною особливістю якого було те, що особа, яка вважала, що її права було порушено (заявник), втрачала свій процесуальний статус у випадку неявки в обумовлений термін до суду (XIV ст. – XIX ст.).

Наступний період розвитку цивільного процесуального законодавства України ознаменувався тим, що на території нашої держави діяло законодавство інших країн – Російської імперії, Австрійської (Австро-Угорської) імперії, Великого князівства Литовського і Польщі (Речі Посполитої) [29, с. 65].

У Російській імперії у 1864 році був прийнятий Статут цивільного судочинства, який спершу передбачав лише позовний порядок здійснення правосуддя у цивільних справах. Разом із тим, вже через короткий час були зроблені протилежні кроки: відбулися доповнення Статуту книгою IV «Судочинство охоронне». Таке рішення мотивувалося тим, що необхідно визначити, крім спірного (позовного) порядку судочинства, і правила неспірного або охоронного порядку. У той же час відзначалося, що змішування цих окремих категорій справ складає одну з надзвичайно суттєвих причин недосконалості цивільного судочинства [162, с. 669].

Відповідно до книги IV «Судочинство охоронне» Статуту цивільного судочинства 1864 р. у порядку окремого провадження передбачався розгляд таких категорій цивільних справ: про виклик спадкоємців померлої особи та охорону його маєтку; про поділ спадщини; про введення у володіння нерухомим майном; про викуп родового майна; про засвідчення у безвісній відсутності; про узаконення дітей; про усиновлення та ін. [12, с. 493–495].

Щодо цивільного процесуального статусу заявника – у Статуті цивільного судочинства 1964 року зазначалося, що ним є особа, яка звернулася до суду із заявою про захист своїх прав, свобод чи інтересів. Така

особа наділялася однаковими із позивачем процесуальними правами та обов'язками [29, с. 65].

Австрійський статут цивільного судочинства 1895 р., що на той час діяв на території Західної України, також передбачав диференціацію цивільного процесу. Глава V Статуту «Окремі провадження» регламентувала особливості розгляду в указаному порядку таких категорій цивільних справ, як-от: провадження за вексельними позовами, провадження за позовами, які виникають з угод майнового найму, провадження у третейському суді, провадження за позовами про винагороду за збитки, спричинені чинами судового відомства [1, с. 209]. Заявником згідно Австрійського статуту цивільного судочинства 1895 р. також вважалася особа, яка звернулася до суду із відповідною заявою.

На західних українських землях, що у XIV–XVIII ст. перебували під владою Великого князівства Литовського і Польщі, а після їх об'єднання в 1569 р. – під владою Речі Посполитої, спрощене судочинство також відбувалось у тих випадках, коли відповідач не з'являвся до суду, що давало підставу для вирішення справи на користь позивача. Положення про це закріплювалися у Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. [65, с. 31–32, 86, 199].

Таким чином, другим періодом еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є правове регулювання відповідного процесуального інституту цивільним процесуальним законодавством інших держав (XIX ст. – 1924 р.) [29, с. 65].

За української державності 1917–1918 рр. цивільне судочинство здійснювалося у формах, що передбачались процесуальним законодавством попередніх режимів. Однак відповідні законодавчі акти діяли з урахуванням нових політичних умов і обставин державного устрою. У зв'язку із цим в ті часи спрощені судові процедури у цивільних справах могли застосовуватись в УНР на підставі російського процесуального законодавства, а на західних

українських землях – австрійського Статуту цивільного судочинства 1895 р. [182, с. 15].

Третій історичний період у розвитку України ознаменувався членством у СРСР.

У 1924 р. окреме провадження у вигляді такого правового інституту, як «окремі провадження», що включав видачу судових наказів, дістало правову регламентацію на рівні кодифікованого закону – ЦПК УРСР 1924 р., який був підготовлений за зразком ЦПК РРФСР 1923 р [29, с. 65].

Частина 3 ЦПК УРСР 1924 р. «Окремі провадження» регулювала порядок розгляду таких справ, у яких відсутній спір про право цивільне між сторонами і є одноосібне звернення до суду за встановленням певних правовідносин або визнанням наявності тих чи інших прав. При цьому до окремого провадження були віднесені справи про: видачу судових наказів; депозит; розпорядження судом майном померлих; видачу дозволу на звернення в безспірному порядку стягнень на поточні рахунки і вклади у кредитних установах; встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян; звільнення від військової служби за релігійними переконаннями; за скаргами на дії нотаріусів [182, с. 16].

8 грудня 1961 р. у Радянському Союзі було прийнято Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, які регламентували три види цивільного судочинства – позовне провадження, окреме провадження та провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин (ч. 2 ст. 1). Відповідно до ч. 4 ст. 4 Основ цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. в порядку окремого провадження передбачався розгляд таких категорій цивільних справ: про встановлення фактів, що мають юридичне значення, якщо законом не передбачено іншого порядку їх встановлення; про визнання громадянина безвісно відсутнім чи оголошення його померлим; про визнання громадянина недієздатним внаслідок душевної хвороби чи слабоумства [182, с. 18–19].

Подальша еволюція цивільного процесуального законодавства України ознаменувалася прийняттям 18 липня 1963 р. ЦПК УРСР. Цей Кодекс, як і його «правопередник», також передбачав розгляд цивільних справ у порядку трьох видів цивільного судочинства: позовного провадження; провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових відносин, та окремого провадження (ч. 2 ст. 1). Специфікою процесуальної форми розгляду справ окремого провадження, як єдиного регламентованого на той час виду непозовного цивільного судочинства, законодавець називав: особливий суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справі (ч. 2 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.), відсутність спору про право (ч. 3 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.), розгляд більшості таких справ суддею одноособово (ч. 4 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р.) [182, с. 19].

Із ч. 2 ст. 255 ЦПК УРСР 1963 р. впливало, що заявником є особа, яка звернулася до суду із заявою у справах окремого провадження, і яка наділяється тотожними із позивачем процесуальними правами і обов'язками.

Таким чином, третім етапом еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника є правове регулювання відповідного процесуального інституту нормами радянського цивільного процесуального законодавства (1924 р. – 2004 р.) [29, с. 65].

18 березня 2004 року був прийнятий новий ЦПК України, у якому вперше з'явилася норма (ч. 8 ст. 49), відповідно до якої заявник та заінтересовані особи у справах окремого провадження наділилися правами та обов'язками сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України.

Крім того, ЦПК України 2004 р. регламентував вичерпне коло заявників у певних категоріях справ окремого провадження, а в деяких з них – встановив обов'язкову активну процесуальну співучасть. Так, наприклад, у переліку справ окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення, законодавець передбачив можливість встановлення такого факту, як проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 2 ст. 256 ЦПК України). Заявниками у справах про встановлення факту

проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу є суб'єкти указаних сімейних правовідносин – жінка та (або) чоловік, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу. При цьому, заявником може бути як один із суб'єктів цих правовідносин, так і обидва [29, с. 65].

Ще однією категорією справ, що розглядаються в порядку окремого провадження, є справи про встановлення режиму окремого проживання подружжя.

Так, у ч. 1 ст. 119 СК України зазначено, що суд за заявою подружжя або за позовом одного з них може ухвалити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно.

Щодо заявників у таких справах та їх правового статусу можна відзначити, що, відповідно до ч. 1 ст. 119 СК України, заявників у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя має бути два – кожен з подружжя. Як і у справах про встановлення факту спільного проживання чоловіка та жінки без шлюбу, у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України [29, с. 65].

У порядку окремого провадження розглядаються і справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 293 ЦПК України), та справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України, ч. 3 ст. 293 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 109 СК України у справі про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявників має бути завжди два: кожен з подружжя, тобто має місце обов'язкова процесуальна співучасть. Якщо бажання розірвати шлюб виникає тільки в одного з подружжя, відповідна категорія справ характеризується наявністю спору, у зв'язку із чим підлягає

розгляду в порядку іншого виду цивільного судочинства – позовного провадження [182, с. 223].

Так, наприклад, у справі про розірвання шлюбу, яка була розглянута Дарницьким районним судом міста Києва, заявників у справі було два – обидва з подружжя. А саме: ОСОБА_2 та ОСОБА_3 звернулися до Дарницького районного суду м. Києва з заявою про розірвання шлюбу між ОСОБА_2 та ОСОБА_3, зареєстрований 22.09.2007 року Відділом реєстрації актів цивільного стану Шепетівського міськрайонного управління юстиції Хмельницької області, актовий запис 367. Заявники зазначили, що підставою для звернення з вказаною заявою стали ті обставини, що спільне життя між сторонами не склалось, шлюбні відносини не підтримуються, примирення між сторонами неможливе. Крім того, заявниками укладено договір про визначення місця проживання дітей та участь батьків у їх вихованні від 03.12.2018 р. Заявники свою заяву підтримали, просили її задовольнити. Проаналізувавши наведені дані, дослідивши копію свідоцтва про шлюб між заявниками, договір про визначення місця проживання ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1 та участь батьків у її вихованні, суд вважає, що оскільки подальше спільне життя подружжя суперечить інтересам обох з них, то збереження сім'ї не можливо і, відповідно до ч. 2 ст. 105, ст. 109 СК України, заяву належить задовольнити – шлюб розірвати [132].

Крім того, шлюб може бути розірвано у порядку окремого провадження за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 293 ЦПК України). Відповідно, у такому випадку цивільне процесуальне законодавство України регламентує вимогу щодо наявності в одного з подружжя матеріально-правового статусу особи, засудженої до позбавлення волі. Необхідно звернути увагу на те, що така вимога закону є альтернативною і може стосуватися як особи, яка бере участь у цій справі у цивільному процесуальному статусі заявника, так і заінтересованої особи. Таким чином, шлюб з особою, засудженою до позбавлення волі, може бути розірвано як за її ініціативою, так і за

ініціативою другого з подружжя. При цьому, розірвання шлюбу з особою, засудженою до позбавлення волі, може відбуватися, якщо відповідний вирок суду набрав законної сили і якщо на момент звернення до суду до особи засудженого не застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [143, с. 28].

Отже, четвертим, і останнім етапом еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є правового регулювання відповідного процесуального інституту нормами сучасного цивільного процесуального законодавства, характерною особливістю якого стала регламентація вичерпного кола заявників, а також обов'язкової активної процесуальної співучасті у певних категоріях справ (2004 р. – до теперішнього часу) [29, с. 65].

Таким чином, етапами еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є:

1) запровадження правового регулювання відповідного процесуального інституту, характерною особливістю якого було те, що особа, яка вважала, що її права було порушено (заявник), втрачала свій процесуальний статус у випадку неявки в обумовлений термін до суду (XIV ст. – XIX ст.);

2) забезпечення правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника завдяки цивільному процесуальному законодавству інших держав (XIX ст. – 1924 р.);

3) правове регулювання цивільного процесуального статусу заявника нормами радянського цивільного процесуального законодавства (1924 р. – 2004 р.);

4) правове регулювання відповідного процесуального інституту нормами сучасного цивільного процесуального законодавства, характерною особливістю якого стала регламентація вичерпного кола заявників, а також обов'язкової активної процесуальної співучасті у певних категоріях справ (2004 р. – до теперішнього часу).

Висновки до розділу 1

Аналіз загальнотеоретичних та методологічних засад дослідження цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження а дозволив нам дійти таких висновків:

1. Проблематика цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Наявні дисертаційні дослідження присвячені або інституту окремого провадження у цілому, або цивільному процесуальному статусу учасників справ позовного провадження. З огляду на це, можна стверджувати, що розробка проблеми цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

2. При проведенні дослідження цивільного процесуального статусу заявника як учасника справ окремого провадження слід застосувати загальнофілософські, загальнонаукові і спеціальні методи наукового пізнання. При цьому юридична природа справ окремого провадження при проведенні розвідки цивільного процесуального статусу заявника у таких справах зумовлює використання, зокрема методів: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, аналогії, моделювання, абстрагування, конкретизації, системного аналізу, історичного, компаративістичного (порівняльного).

3. Етапами еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є:

а) запровадження правового регулювання відповідного процесуального інституту, характерною особливістю якого було те, що особа, яка вважала, що її права було порушено (заявник), втрачала свій процесуальний статус у випадку неявки в обумовлений термін до суду (XIV ст. – XIX ст.);

б) забезпечення правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника завдяки цивільному процесуальному законодавству інших держав (XIX ст. – 1924 р.);

в) правове регулювання цивільного процесуального статусу заявника нормами радянського цивільного процесуального законодавства (1924 р. – 2004 р.);

г) правове регулювання відповідного процесуального інституту нормами сучасного цивільного процесуального законодавства, характерною особливістю якого стала регламентація вичерпного кола заявників, а також обов'язкової активної процесуальної співучасті у певних категоріях справ (2004 р. – до теперішнього часу).

РОЗДІЛ 2.
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКІВ
У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1 Поняття та елементи цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження

Серед інститутів цивільного процесуального права України особливу увагу привертає інститут цивільного процесуального правового статусу, що має спеціальний предмет правового регулювання, а також, інколи, відзначається відсильним характером правових норм, що його становлять. Значення інституту цивільного процесуального статусу полягає у тому, що він є системою правових норм, котрі визначають вид і міру можливої та обов'язкової поведінки учасників цивільного процесу, а також спрямованість їх прагнення на досягнення певного процесуального результату. Відтак, цивільний процесуальний статус (у суб'єктивному розумінні) є невід'ємною властивістю будь-якого учасника судового процесу [6, с. 6].

Притаманний він і учасникам справ окремого провадження. Саме ця група учасників судового процесу є особливою, що зумовлюється як специфікою відповідного виду цивільного судочинства, так і специфікою юридичної природи осіб, які беруть участь у відповідних цивільних справах. Адже усі такі особи мають право або зобов'язані здійснювати у суді певні процесуальні дії, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства [26, с. 235].

Наукові погляди на проблему цивільного процесуального статусу учасників судового процесу висвітлені у дослідженнях таких українських науковців, як: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта та ін. Водночас, зазначені процесуалісти досліджували, здебільшого, цивільний

процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження.

Відтак, проблемні аспекти, пов'язані із визначенням поняття та виокремленням елементів цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження залишаються малодослідженими і потребують подальшої наукової розробки, що і становитиме мету нашої наукової розвідки у межах даного підрозділу дисертаційної роботи.

Спочатку визначимося з юридичною природою окремого провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 293 ЦПК України окреме провадження є видом цивільного судочинства.

З'ясовуючи сутність категорії «вид цивільного судочинства», слід погодитися з окремими вченими у тому, що:

1) основними критеріями виокремлення видів цивільного судочинства є: особлива юридична природа певної групи цивільних справ (спеціальний предмет правового регулювання або спеціальний предмет судового захисту); наявність спеціального процесуального порядку розгляду цивільних справ (спеціальної процедури); застосування особливих способів судового захисту прав та інтересів;

2) вид цивільного судочинства завжди є провадженням, проте провадження не завжди є видом цивільного судочинства;

3) диференціація цивільного судочинства властива лише для провадження у цивільних справах у суді першої інстанції, адже на наступних стадіях цивільного процесу відсутня зумовлена матеріальною природою справ відповідна специфіка процесуальної форми [182, с. 31].

Зважаючи на зазначене, поняття «вид цивільного судочинства» можна сформулювати таким чином: ним є передбачений у законі порядок розгляду групи цивільних справ, об'єднаних між собою спільними ознаками, що пов'язані із предметом судового захисту і впливають на обрання судом способу судового захисту, що обумовлює специфіку процесуальної форми відповідних цивільних справ.

Виходячи з наведеної дефініції, можна стверджувати, що цивільне процесуальне законодавство України регламентує три види цивільного судочинства – позовне, наказне та окреме провадження, які в юридичній літературі, зазвичай, об'єднуються в певні групи.

Якщо звернутися за відповіддю до цивільного процесуального законодавства інших країн, то в деяких нормативно-правових актах можна простежити зовсім іншу тенденцію.

Так, у відповідному контексті привертає увагу ЦПК ЄР, в якому непозовне провадження виокремлюється у самостійний вид цивільного судочинства, який, серед іншого, охоплює викличне провадження, прискорене провадження за платіжним дорученням, провадження у непозовних сімейних справах (пункти 1, 2, 8 ч. 1 ст. 475 ЦПК ЄР).

Останнє, зокрема, охоплює розгляд таких категорій справ, як-от: призначення опікуна неповнолітній особі (п. 1 ч. 1 ст. 550 ЦПК ЄР); визначення прав батьків щодо дитини, зокрема, позбавлення батьківських прав та організація спілкування з дитиною (піклувально-правові відносини) (п. 2 ч. 1 ст. 550 ЦПК ЄР); усиновлення (п. 3 ч. 1 ст. 550 ЦПК ЄР); розширення дієздатності неповнолітнього (п. 4 ч. 1 ст. 550 ЦПК ЄР); встановлення походження від особи і оспорювання запису про батьків після смерті особи (п. 5 ч. 1 ст. 550 ЦПК ЄР); надання згоди на вчинення правочину від імені дитини або підопічного (п. 6 ч. 1 ст. 550 ЦПК ЄР); застосування цивільного права на підставі міжнародної конвенції щодо рішення про повернення дитини при викраденні дитини (п. 6–1 ч. 1 ст. 550 ЦПК ЄР); інші сімейні справи, віднесені законом до компетенції суду, які не можуть бути вирішені у позовному провадженні (п. 7 ч. 1 ст. 550 ЦПК ЄР).

ЦПК РБ хоч прямо не виокремлює інституту непозовного цивільного судочинства, його види простежуються, виходячи зі змісту правових норм, що їх містять ст. 8, розділ VII. Вбачається, що видами непозовного цивільного судочинства, відповідно до білоруського цивільного процесуального законодавства, є: провадження у справах, що виникають із

адміністративно-правових відносин (гл. 29 ЦПК РБ); окреме провадження (гл. 30 ЦПК РБ); наказне провадження (гл. 31 ЦПК РБ).

Цивільний процесуальний закон Латвії виокремлює тільки два види цивільного судочинства – позовне та окреме провадження (розділи 4, 6). Останнє, видається, і є єдиним видом непозовного цивільного судочинства Латвії.

Відповідно до розділу II ЦПК Республіки Молдова видами цивільного судочинства є: позовне провадження, провадження в адміністративних справах, окреме провадження, наказне (спрощене) провадження, провадження у справах про оголошення неспроможності.

При цьому, виходячи зі змісту ч. 3 ст. 7 указанного кодифікованого акта Республіки Молдова, можна дійти висновку про те, що справи, пов'язані з вирішенням спору про право, розглядаються у порядку позовного провадження, водночас провадження в інших справах відкривається на підставі заяви, і такі справи розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства.

ЦПК Болгарії виокремлює: загальний позовний процес (ч. 2); спеціальне позовне провадження (до якого, зокрема, належать: окреме провадження (гл. 25 ч. 3), провадження у сімейних справах (гл. 26 ч. 3), провадження у справах цивільного стану (гл. 27 ч. 3)); забезпечувальне провадження (ч. 4); виконавче провадження (ч. 5); охоронне провадження (яке включає, зокрема, встановлення фактів (гл. 50 ч. 6)). Які з регламентованих болгарським законодавцем видів провадження є видами непозовного цивільного судочинства, з огляду на таку структурну побудову ЦПК Болгарії, визначити важко.

Таким чином, цивільне процесуальне законодавство інших країн прямо чи опосередковано також не тільки проводить диференціацію цивільного судочинства на види, але й об'єднує їх у певні групи, серед яких, здебільшого, переважають позовне провадження та непозовні види

цивільного судочинства. Останніми у більшості держав вважаються окреме (охоронне) провадження та наказне провадження [182, с. 34].

Отже, окреме провадження – це єдиний вид непозовного цивільного судочинства, який має власну законодавчу дефініцію, що свідчить про прогресивний характер українського цивільного процесуального законодавства [182, с. 34].

Зокрема, у ч. 1 ст. 293 ЦПК України окреме провадження визначається як вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

На відміну від адміністративного та господарського судочинства, окреме провадження є непозовним видом здійснення правосуддя тільки у цивільних справах. Це пов'язано із його особливою правовою природою, адже основною метою окремого провадження є створення умов для реалізації прав та інтересів особи. У разі встановлення в порядку окремого провадження наявності або відсутності певного юридичного факту у носія такого інтересу з'являється можливість підтвердити або здійснити свої особисті немайнові та майнові права [182, с. 47].

На сьогодні у ч. 2 ст. 293 ЦПК України перелічено одинадцять категорій цивільних справ окремого провадження, особливості порядку розгляду яких закріплено у наступних главах ЦПК України. Такими є справи про: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; встановлення фактів, що мають юридичне значення; відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; визнання

спадщини відумерлою; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб [182, с. 47].

Відповідно ж до ч. 3 ст. 293 ЦПК України у порядку окремого провадження розглядаються також справи про: надання права на шлюб; розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей; розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі; встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя.

Крім того, нормами матеріального права, зокрема нормативними положеннями СК України та ЦК України, передбачені інші категорії справ, які розглядаються в порядку зазначеного виду цивільного судочинства.

Такими є справи про: визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України); визнання розірвання шлюбу фіктивним (ст. 108 СК України); встановлення факту батьківства (материнства) (статті 130–132 СК України); надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав (ст. 168 СК України); повернення дитини батькам чи іншим особам (ч. 3 ст. 170 СК України); визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ст. 184 СК України); звільнення опікуна або піклувальника (ст. 251 СК України, ст. 75 ЦК України) тощо.

Зауважимо, що особлива правова природа об'єкта судового захисту в порядку окремого провадження, яким є охоронюваний законом (законний) інтерес, зумовлює специфіку процесуальної форми розгляду відповідних справ, що виявляється у:

- 1) правовій регламентації обов'язку суду вживати заходів щодо всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема з метою з'ясування обставин справи суд має право за власною ініціативою витребувати необхідні докази (частини 1, 2 ст. 294 ЦПК України);

2) додержанні під час розгляду справ окремого провадження загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду (ч. 3 ст. 294 ЦПК України);

3) відсутності сторін: справи окремого провадження розглядаються за участю заявника і заінтересованих осіб (ч. 4 ст. 294 ЦПК України);

4) неможливості передання справи окремого провадження на розгляд третейського суду та закриття провадження у справі у зв'язку із укладенням мирової угоди (ч. 5 ст. 294 ЦПК України);

5) у наявності додаткової підстави залишення заяви без розгляду – у разі виникнення під час розгляду справи у порядку окремого провадження спору про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд має залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право пред'явити позов на загальних підставах (ч. 6 ст. 294 ЦПК України);

6) відсутності обов'язку відшкодувати судові витрати при ухваленні судом рішення, якщо інше не встановлено законом (ч. 7 ст. 294 ЦПК України) [182, с. 48].

Аналіз наведених норм у поточній та попередній редакціях ЦПК України (до внесення змін Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року) дає підстави стверджувати, що загальні положення розгляду справ окремого провадження залишилися без змін. На наш погляд, це є беззаперечним здобутком ЦПК України, що свідчить про ефективність та усталеність відповідної цивільної процесуальної форми.

Водночас, не можна забувати про те, що поряд із загальними положеннями розгляду справ в порядку окремого провадження, для деяких категорій цивільних справ, що розглядаються в порядку зазначеного виду

цивільного судочинства, встановлено специфіку цивільної процесуальної форми, яка виявляється у:

- 1) виключній територіальній підсудності заяви, яка є підставою для відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 295 ЦПК України);
- 2) розгляді справ у складі одного судді і двох присяжних (ч. 4 ст. 293 ЦПК України);
- 3) переліку осіб, які можуть набути цивільного процесуального статусу заявника (ст. 296 ЦПК України);
- 4) спеціальних строках розгляду (ч. 1 ст. 341 ЦПК України);
- 5) обов'язковості проведення судового розгляду у закритому судовому засіданні (ч. 3 ст. 313 ЦПК України);
- 6) можливості скасування рішення судом, який його ухвалив тощо (ст. 309 ЦПК України);
- 7) строковості дії законної сили судового рішення (ч. 6–9 ст. 300 ЦПК України) [182, с. 48].

Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи.

Як слушно відмічається в юридичній літературі, заявник є одним із головних суб'єктів, які беруть участь у справах окремого провадження. Законодавець не надає дефініції зазначеного учасника судового процесу, що зумовлює наявність достатньо великої кількості варіацій наукової думки з цього приводу [182, с. 143].

Так, наприклад, у науковій доктрині заявник визначається як: особа, на захист охоронюваних законом інтересів якої розпочато провадження у справі, причому незалежно від того, з чиєї ініціативи воно порушене (Г. О. Світлична [142, с. 8]); активний суб'єкт судового процесу, який відповідно до «моделі», зафіксованої в нормах процесуального права, «запускає механізм» судового розгляду шляхом подання заяви до суду, маючи при цьому свій певний інтерес (М. М. Ясинок [189, с. 59]); фізична чи юридична особа, за

заявою якої відкрито провадження у справі (Ю. В. Білоусов [180, с. 544]) тощо.

Деякі процесуалісти визначають заявника як особу, яка бере участь у справах окремого провадження, через ознаки зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Так, С. Я. Фурса характерними рисами заявника у справах окремого провадження називає: а) необхідність судового підтвердження обставин, без яких заявник позбавлений можливості здійснити свої права; б) порушення справи для захисту його охоронюваних законом інтересів, якщо відсутній спір про право; в) його особисту процесуальну та матеріально-правову заінтересованість у справі, яка виявляється як у поширенні на нього всіх правових наслідків судового рішення, що набрало законної сили, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановленого судом факту (обставини) з охоронюваним законом інтересом заявника та його правом; г) покладення на заявника судових витрат [177, с. 520].

Надаючи визначення заявнику як основному учаснику цивільних справ окремого провадження, ми розділяємо позицію, згідно із якою заявником слід вважати особу, в інтересах якої відкрито окреме провадження у справі [182, с. 145].

У зв'язку з тим, що заявник може виступати одним з ініціаторів відкриття провадження у справі, він має деякі схожі риси з позивачем. Але позивач – це сторона спірного матеріального правовідношення, якій протистоїть друга сторона – відповідач. Заявник не є стороною спірного матеріального правовідношення, і йому не протистоїть у процесі протилежна сторона, яка може мати перед ним певні обов'язки [182, с. 145].

Отже, визначимо цивільний процесуальний статус заявника як основного учасника цивільних справ окремого провадження.

Одразу необхідно звернути увагу на те, що у цивільному процесуальному праві особливу увагу визначенню поняття правового статусу вчені-процесуалісти не приділяють. Вбачається, така ситуація зумовлена тим,

що проблемні аспекти, пов'язані із відповідною правовою категорією, здебільшого, залишаються предметом наукових розвідок фахівців у галузі теорії держави та права. Водночас, поряд із загальним праворозумінням категорії «правовий статус», цивільний процесуальний статус як його різновид характеризується специфічними особливостями, зумовленими специфікою правового регулювання суспільних відносин, що становлять предмет галузі цивільного процесуального права. Спеціальна категорія, гносеологічно наслідуючи загальну, завжди має свою специфіку, індивідуальні риси, особливості, які мають бути виокремлені та досліджені [6, с. 28].

Таким чином, перед формуванням уявлення про цивільний процесуальний статус заявника потрібно визначитися із змістом категорії «правовий статус».

Слід зауважити, що погляди науковців на юридичну природу та структуру правового статусу у правовій доктрині різняться.

По-перше, можна констатувати, що більшість науковців сутність правового статусу визначає через упорядковану сукупність елементів, що становлять його зміст. По-друге, незважаючи на те, що серед науковців відсутнє єдине доктринальне розуміння того, які саме елементи мають бути складовими правового статусу, більшість вчених одностайно погоджуються, що правовий статус беззаперечно мають формувати, як мінімум, права та обов'язки. Свободи, гарантії, відповідальність, правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), законні інтереси, громадянство, правові принципи тощо не завжди виокремлюються як складові цієї категорії. Окремі науковці, навпаки, підкреслюють, що деякі із зазначених категорій (які вони не вважають такими, що входять до структури правового статусу) є або передумовами правового статусу, або умовами, супроводжують його, примикають до нього, але не складають його структуру [78, с. 34; 100, с. 34].

Щодо елементів правового статусу ми розділяємо висловлену в юридичній літературі позицію, що такими є визначені у законодавстві права,

обов'язки та інтереси. При цьому погоджуємося, що правосуб'єктність є загальною передумовою набуття правового статусу, а громадянство – підставою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу (статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства). Приєднуємося, що принципи права становлять орієнтир при формуванні правового статусу, юридичні гарантії – засіб його реалізації, а відповідальність – форму державного впливу на порушення засад правового статусу. Свободи, у свою чергу, хоча і входять до структури правового статусу, але не є самостійним його елементом, адже становлять зміст прав і повністю поглинаються ними. Отже, зазначені категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність та свободи), з огляду на специфіку своєї юридичної природи, не є елементами структури правового статусу [6, с. 40].

Таким чином, правовий статус – це сукупність прав, обов'язків та інтересів суб'єкта правовідносин, регламентованих у чинних нормах законодавства.

Одним з видів правового статусу є цивільний процесуальний статус учасників справ окремого провадження, у тому числі заявника.

З огляду на предцет дослідження, відзначимо, що цивільний процесуальний статус заявника об'єднує три складові: цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки і цивільні процесуальні інтереси заявника як учасника справ окремого провадження. Ці три елемента регламентовані українським законодавцем у цивільному процесуальному законодавстві.

При проведенні аналізу відповідних законодавчих положень стає цілком очевидним, що цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження, зважаючи на підстави і передумови його виникнення, є дещо подібним до цивільного процесуального статусу позивача у справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими у ч. 1 ст. 43 ЦПК

України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 ЦПК України [26, с. 235].

Водночас, заявник, як учасник справ окремого провадження, наділений, на відміну від позивача, спеціальними цивільними процесуальними правами та обов'язками, що обумовлено особливою юридичною природою окремого провадження як одного з видів непозовного цивільного судочинства. Розглянемо їх детальніше [182, с. 148].

Так, відповідно до ч. 8 ст. 49 ЦПК України заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України.

Зрозуміло, що відповідну норму слід тлумачити не буквально, а адаптувавши її до спеціальної юридичної процедури розгляду справ в порядку окремого провадження. Виходячи з цього, можна стверджувати, що заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо [182, с. 148].

При цьому, як зазначає С. Р. Рахмонов, у заявника та інших заінтересованих осіб немає процесуальних прав, які дають можливість розпоряджатися матеріальними правами. І це природно, бо суд не розглядає питання щодо їх прав та обов'язків [125, с. 15].

Відтак, враховуючи специфіку цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження, потрібно відзначити, що у заявника відсутні такі цивільні процесуальні права, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не характеризується кількісними показниками), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду. Звичайно, зважаючи на указане, а також на те, що в справах окремого провадження немає сторін (оскільки окреме провадження не пов'язане із вирішенням матеріально-правового спору, заявник та інші заінтересовані особи не протистоять один одному, як позивач і відповідач), заявник не може бути наділений спеціальними цивільними процесуальними правами

відповідача (визнати позов повністю або частково, пред'явити зустрічний позов) [182, с. 148–149].

Третім елементом цивільного процесуального статусу заявника, як було зазначено вище, є цивільний процесуальний інтерес.

В юридичній літературі законні (охоронювані законом) інтереси по-різному оцінюються науковцями. Зокрема, інтереси розглядаються як юридично значимі і юридично виправдані домагання на соціальні блага, що не охоплюються безпосереднім змістом прав і свобод [94, с. 265]; потреби, які виявляються в діяльності з усвідомлення та реалізації цілей у суспільних відносинах [8, с. 20]; дозволені нормативно-правовими актами прагнення особи до задоволення своїх потреб, до володіння тими чи іншими благами, соціальними цінностями, послугами [165, с. 154]; прагнення до користування у межах правового регулювання конкретним благом [168, с. 176]; наміри, прагнення і мотиви до участі у правовідносинах з метою найбільш повного задоволення певних потреб [152, с. 12].

І. В. Венедіктова визначає охоронюваний законом інтерес в «юридичному аспекті» як усвідомлену суб'єктом права необхідність в отриманні певного матеріального (нематеріального) блага або зміни правового статусу, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, знаходиться в правовому полі та є незабороненою державою, здійснюється у формі дозволеного домагання і реалізується в конкретному правовідношенні [15, с. 224].

Водночас, з погляду філософії, інтерес розглядається як певний стимул до дії, спонукальний поштовх до досягнення цілей, яких прагне суб'єкт [15, с. 28].

Щодо поняття «інтерес» свою позицію висловив Конституційний Суд України. Так, у п. 1 резолютивної частини свого рішення від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про

охоронюваний законом інтерес) він визначив, що під охоронюваним законом інтересом слід розуміти прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) не-матеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [27, с. 127].

Прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому сенсі є Конституція України, у статтях 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 54, 79, 89, 104, 121, 127, 140 якої наголошується на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, моральних і матеріальних інтересах, професійних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ та міст тощо. Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України підкреслює необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (статті 44, 54, 127) [6, с. 35–36]. Крім того, забезпечення, врахування, охорона і захист законних інтересів вбачається, у тому числі, зі змісту статей 2, 4, 5, 11, 13 ЦПК України, ст. 3, статей 15–17, ч. 2 ст. 25, статей 55, 56 ЦК України, ч. 8 ст. 7, статей 18, 19, ч. 1 ст. 27, ст. 59 СК України та ін. [6, с. 35–36].

Також можна звернути увагу на нерозривний, логічно-смісловий зв'язок законного інтересу з категорією «суб'єктивне право» [6, с. 36]. Конституційний Суд України у п. 3.6 мотивувальної частини указанного рішення від 1 грудня 2004 р. № 18-рп/2004, інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої

правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони.

Отже, приєднуємося до позиції С. С. Бичкової, що законні інтереси є одним з елементів цивільного процесуального статусу, оскільки, по-перше, інакше їх не потрібно було б задовольняти, забезпечувати, врахувати, охороняти і захищати; і, по-друге, законні інтереси перебувають у невід'ємному взаємозв'язку з правами та обов'язками, адже є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки [6, с. 36].

Щодо цивільного процесуального інтересу заявника як учасника справ окремого провадження, то, з огляду на викладене, такий інтерес полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Таким чином, аналіз цивільного процесуального законодавства України, а також правової доктрини дозволив нам дійти таких висновків:

1) заявником слід вважати особу, в інтересах якої відкрито окреме провадження у справі;

2) цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин;

3) елементами цивільного процесуального статусу заявника слід вважати: цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, цивільні процесуальні інтереси;

4) цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження, зважаючи на підстави і передумови його виникнення, є дещо подібним до цивільного процесуального статусу позивача у справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими у ч. 1 ст. 43 ЦПК

України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 ЦПК України;

5) заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України. Указану норму не можна тлумачити буквально, без огляду на спеціальну юридичну процедуру розгляду справ в порядку окремого провадження. У зв'язку із цим можна стверджувати, що заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо. Однак у заявника відсутні такі цивільні процесуальні права, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не характеризується кількісними показниками), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду;

б) цивільний процесуальний інтерес заявника полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви [26, с. 240].

2.2 Цивільна процесуальна правосуб'єктність як передумова набуття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження

Фізичні і юридичні особи для того, щоби мати змогу виступати суб'єктами певних правовідносин, повинні бути наділеними певними, визначеними законом якостями. Сукупність таких якостей утворює поняття суб'єкта права й правосуб'єктності особи [123, с. 372–373].

Правосуб'єктність є однією із основних ознак, характеризуючих суб'єктів як суб'єктів правовідносин, однією із обов'язкових підстав виникнення правовідносин. Також вона, як уже зазначалося вище, є передумовою набуття правового статусу конкретного суб'єкта правовідносин.

У юридичній літературі додатково наголошується на тому, що «правосуб'єктність як правова категорія необхідна для суб'єктивних прав та обов'язків, для суб'єктів права як здатність мати тільки ті суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки, які складуть зміст конкретного правовідношення, виходячи із конкретної правосуб'єктності, що проявилася» [188, с. 62].

Правосуб'єктність науковці визначають по різному: і як передбачену нормами права здатність бути учасниками правовідносин [39, с. 340], і як здатність бути суб'єктом права [163, с. 489–490], і як здатність бути носіями прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені та нести юридичну відповідальність за свої дії [122, с. 137] тощо. При цьому правосуб'єктністю наділяються усі особи без винятку.

Усі погоджуються, що правосуб'єктність складається з кількох елементів. Але і до нині в юридичній літературі наявна полеміка щодо їх кількості.

У процесі дослідження юридичної природи і структури правосуб'єктності більшість вчених дійшли висновку, що вона складається з двох елементів: правоздатності і дієздатності [20, с. 45; 41, с. 11].

Хоча окремі науковці підкреслюють, що до складу дієздатності, у свою чергу, входять деліктоздатність (здатність нести відповідальність) і угодоздатність (здатність укладати правочини) [64, с. 124–125].

Утім, деякі автори вважають деліктоздатність, поряд із право- і дієздатністю, третім безпосереднім складовим елементом правосуб'єктності [16, с. 107].

Проте є й інші думки з приводу структури правосуб'єктності. Наприклад, окремі автори вважають, що вона включає в себе правоздатність і дієздатність, а також правовий статус суб'єкта права [123, с. 373]; інші – формують дефініцію правосуб'єктності з огляду на сукупність належних суб'єкту прав та обов'язків [61, с. 64; 74, с. 517–518].

Ми приєднуємося до позиції науковців, які вважають, що елементами правосуб'єктності є правоздатність та дієздатність. Оскільки (ми зазначали

про це вище) правосуб'єктність є передумовою набуття певного правового статусу, останній не може бути її складовою. Також не можуть включатися до складу правосуб'єктності права та обов'язки суб'єктів, зважаючи на те, що вони є елементами правового статусу.

З приводу деліктоздатності і правочиноздатності зупинімося додатково.

Відповідно до ч. 1 ст. 47 ЦПК України дієздатність (відповідно цивільна процесуальна) є здатністю особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. Згідно із ч. 1 ст. 30 ЦК України цивільна дієздатністю є здатністю своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Отже, крім здатності особисто здійснювати свої права, виконувати свої обов'язки (як це зазначено у ЦПК України для цивільної процесуальної дієздатності), поняття цивільної дієздатності включає здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав, створювати для себе цивільні обов'язки (що і є правочиноздатністю, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків), а також здатність нести відповідальність у разі невиконання своїх обов'язків, тобто деліктоздатність [6, с. 44].

Таким чином, можна зробити висновок, що і деліктоздатність, і правочиноздатність є елементами цивільної дієздатності. У зв'язку із цим не потрібно додатково їх виокремлювати як елементи правосуб'єктності.

Відповідно до ч. 1 ст. 25 ЦК України, ст. 46 ЦПК України правоздатність – це здатність мати визначені законом права та обов'язки. Як випливає із ч. 2 ст. 25, ст. 80 ЦК України, ст. 46 ЦПК України, всі суб'єкти правовідносин завжди наділені правоздатністю. Тому логічним є висновок, що не може існувати ситуації, коли суб'єкт певних правовідносин наділений дієздатністю, але не наділений правоздатністю.

Щодо юридичних осіб, держави, територіальних громад як суб'єктів цивільних правовідносин указане діє і навпаки: якщо ці суб'єкти є правоздатними, вони завжди наділені і повним обсягом дієздатності.

Але, якщо проаналізувати норми ЦК України, стане очевидним, що стосовно фізичних осіб не можна зробити відповідного висновку.

Правосуб'єктність фізичних осіб також складається із двох елементів (правоздатності і дієздатності). Однак за наявності різних юридичних фактів вміщує різний за складом обсяг здатностей [30, с. 259].

Таким чином, фізичні особи не завжди наділяються повним обсягом цивільної дієздатності. За певних умов (вік, психічний стан, зловживання деякими речовинами тощо) дієздатність може різнитися за обсягом здатностей.

Якщо проаналізувати норми українського законодавства, то стає зрозумілим, що повною дієздатністю наділені тільки фізичні особи, які досягли певного віку, усвідомлюють значення своїх дій та можуть керувати ними. Малолітні, неповнолітні особи, а також окремі повнолітні фізичні особи – які внаслідок наявності психічного розладу, зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами тощо не усвідомлюють значення своїх дій та (або) не можуть керувати ними, – наділені дієздатністю не у повному обсязі.

В юридичній літературі підкреслюється, що «основним критерієм, що визначає, хто із правоздатних осіб має дієздатність і хто нею не володіє, є об'єктивні дані про здатність особи свідомо оцінювати значення й наслідки своїх вчинків (вік, стан здоров'я)» [164, с. 411].

Ми погоджуємося із думкою С. С. Бичкової, згідно із якою відсутність повного обсягу дієздатності зовсім не свідчить про те, що фізична особа стає неправосуб'єктною. Будь-який суб'єкт права завжди наділений правосуб'єктністю, більше того, правосуб'єктність є невід'ємною юридичною його властивістю. Однак у випадку, коли фізична особа визнана судом недієздатною або має неповний обсяг дієздатності, зміст її

правосуб'єктності становлять правоздатність та дієздатність, яка за обсягом здатностей, що до неї входять, є неповною. Хоча із часом обсяг такої дієздатності через різні юридичні факти (досягнення певного віку, реєстрація шлюбу, ухвалення рішення суду про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи та ін.) може збільшитися, що потягне за собою і відповідне збільшення обсягу правосуб'єктності. Проте у будь-якому випадку фізична особа залишається правосуб'єктною [6, с. 45].

Таким чином, правосуб'єктність завжди складається з двох структурних елементів: правоздатності та дієздатності. При цьому правоздатність є здатністю суб'єкта бути носієм прав та обов'язків, а дієздатність – здатністю суб'єкта самостійно набувати для себе права, їх здійснювати, створювати і виконувати обов'язки, а також нести юридичну відповідальність у разі їх невиконання. Тільки будучи наділеною здатністю мати та набувати права і обов'язки, здійснювати їх і виконувати (правоздатністю і дієздатністю, а разом – правосуб'єктністю), особа може набути визначеного законом правового статусу. Цим ще раз підтверджується висновок: правосуб'єктність – це передумова набуття правового статусу суб'єкта правовідносин [6, с. 45].

Таким чином, правосуб'єктність можна визначити як притаманну будь-якій особі властивість, що складається із правоздатності і дієздатності, свідчить про здатність такої особи виступати суб'єктом певних правовідносин і є передумовою набуття нею відповідного правового статусу.

Можна звернути увагу і на підходи до класифікації правосуб'єктності. Зазвичай, це питання в юридичній літературі залишається не розкритим. Деякі вчені лише зазначають, що спеціальною є правосуб'єктність юридичної особи [123, с. 375], органів держави і посадових осіб [100, с. 74]. Крім того, О. Ф. Скакун відзначила, що правосуб'єктність фізичних осіб може бути загальною, спеціальною, індивідуальною [159, с. 358], проте не розкрила зміст указаних категорій.

Видам правоздатності і дієздатності побічно увага приділяється.

Так, окремі науковці виокремлюють види правоздатності, поділяючи її на: загальну і спеціальну [39, с. 340]; загальну, галузеву і спеціальну [64, с. 124].

Дієздатність поділяють на повну, часткову і обмежену [163, с. 488]; повну, неповну, часткову і обмежену [82, с. 265]. Проте слід підкреслити, що такі названі види дієздатності повною мірою можна поширити тільки на цивільну дієздатність.

Щодо класифікації правосуб'єктності, ми розділяємо позицію С. С. Бичкової, що правосуб'єктність слід класифікувати за обсягом та характером здатностей, що до неї входять. На основі цього критерію виокремлюється два види правосуб'єктності: загальна, якою наділений будь-який суб'єкт права, та галузева, що характеризує суб'єкта як учасника певного виду правовідносин (цивільних, цивільних процесуальних, адміністративних, господарських тощо). При цьому галузева правосуб'єктність має свої підвиди залежно від галузей права. Тобто, можна виокремити: цивільну правосуб'єктність; цивільну процесуальну правосуб'єктність; адміністративну правосуб'єктність; господарську правосуб'єктність тощо [6, с. 46].

З огляду на предмет нашого дослідження окрему увагу слід приділити такій галузевій правосуб'єктності, як цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Зазначений підвид галузевої правосуб'єктності регламентується нормами цивільного процесуального права і є підставою для набуття суб'єктами правовідносин цивільного процесуального статусу учасника судового процесу [6, с. 47].

Цивільній процесуальній правосуб'єктності у науковій літературі, зазвичай, увага не приділяється взагалі.

Хоча інколи вчені побічно звертаються до цивільної процесуальної правосуб'єктності при розкритті передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин [19, с. 56]. Інколи автори зупиняються окремо

тільки на елементах цивільної процесуальної правосуб'єктності – цивільній процесуальній правоздатності і цивільній процесуальній дієздатності [11, с. 67–69].

Але, навіть у випадках, коли вчені зупиняються на категорії «правосуб'єктність» при проведенні дослідження у межах галузі цивільного процесуального права, вони визначають її по різному, наприклад, як: невід'ємний та специфічний елемент механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин [25, с. 7]; здатність особи бути учасником (суб'єктом) цивільних процесуальних правовідносин [73, с. 78–79]; вимогу до наявності певного правового статусу у суб'єктів цивільного процесуального права [19, с. 56]; специфічну властивість суб'єктів цивільного процесуального права, яка дозволяє їм бути носієм прав та обов'язків, вступати у цивільні процесуальні правовідносини [170, с. 54].

Детально категорія цивільної процесуальної правосуб'єктності досліджена лише у працях С. С. Бичкової [6; 6]. На її думку, беручи до уваги юридичну природу та структуру загальної правосуб'єктності, цивільну процесуальну правосуб'єктність слід розглядати як невід'ємну юридичну властивість суб'єкта, яка, структурно складаючись із цивільної процесуальної правоздатності та цивільної процесуальної дієздатності, виявляється у здатності суб'єкта бути учасником судового процесу (стороною, третьою особою, експертом, свідком та ін.), набуваючи відповідного цивільного процесуального статусу [6, с. 47–48].

Якщо проаналізувати наведене визначення, то досліджувана правова категорія розкривається через «юридичну властивість», зовнішньою формою якої є «здатність». Властивість – це якість, ознака, що становить відмінну рису кого-, чого-небудь [95, с. 612], тобто у межах цивільного процесуального права це те, що притаманно суб'єктові, є невід'ємною відмінною його ознакою. Як уже зазначалося, правосуб'єктність (правоздатність та дієздатність) є характерною для всіх без винятку суб'єктів права, вона є властивою їм. При цьому категорія цивільної процесуальної

правосуб'єктності є саме юридичною властивістю, тобто властивістю, яка регламентована нормами права (статті 46, 47 ЦПК України). І така властивість виявляється у визначеній законом формі, у формі можливості суб'єкта здійснювати певні дії або утримуватися від їх вчинення [95, с. 658], тобто можливості суб'єкта вступати у цивільні процесуальні правовідносини, бути учасником судового процесу [6, с. 48].

Таким чином, цивільну процесуальну правосуб'єктність можна визначити як притаманну будь-якій особі властивість, що складається із цивільної процесуальної правоздатності і цивільної процесуальної дієздатності, свідчить про здатність такої особи виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин і є передумовою набуття нею цивільного процесуального статусу.

Також потрібно встановити взаємозв'язок цивільної процесуальної правосуб'єктності із цивільними процесуальними правовідносинами і цивільним процесуальним статусом. Ми уже підкреслювали, що розділяємо позицію науковців, які, поряд із нормами цивільного процесуального права, вважають цивільну процесуальну правосуб'єктність однією з передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин [6, с. 47; 170, с. 54].

Особа стає суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин тільки у разі, коли вона наділена здатністю мати цивільні процесуальні права і цивільні процесуальні обов'язки, а також в змозі особисто здійснювати їх і виконувати. Отже, для того, щоб виникли цивільні процесуальні правовідносини, одним із елементів яких, поряд із об'єктом і змістом, є суб'єкти, має бути наявною цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Як відомо, змістом цивільних процесуальних правовідносин є сукупність цивільних процесуальних прав і цивільних процесуальних обов'язків. Таким чином, зміст цивільних процесуальних правовідносин разом із цивільними процесуальними інтересами складає цивільний процесуальний статус учасника судового процесу, у тому числі заявників як учасників справ, що розглядаються у порядку окремого провадження.

Усе викладене додатково підтверджує висновок про те, що цивільна процесуальна правосуб'єктність є передумовою виникнення цивільних процесуальних прав і цивільних процесуальних обов'язків, тобто змісту цивільних процесуальних правовідносин, а отже, – і передумовою набуття цивільного процесуального статусу учасника справи [6, с. 49], і, зокрема, заявника – учасника справ окремого провадження.

А. О. Мельников вважає, що цивільний процесуальний статус учасника судового процесу не можна зводити до одного з елементів цивільних процесуальних правовідносин, а також вбачати його появу тільки тоді, коли виникли конкретні правовідносини і лише до тих пір, поки воно існує [85, с. 38].

Проте ми схилиємося до думки, відповідно до якої до виникнення цивільних процесуальних правовідносин фізичні та юридичні особи, держава, а також інші учасники правовідносин, справи щодо яких розглядаються в порядку цивільного судочинства, наділені лише цивільною процесуальною правосуб'єктністю, тобто здатністю мати цивільні процесуальні права та цивільні процесуальні обов'язки, а також здатністю особисто їх здійснювати і виконувати, але фактично суб'єкти ще не мають цих прав та обов'язків. Адже, як правильно ставиться запитання у науковій літературі: як можна мати цивільний процесуальний статус учасника справи (у тому числі і заявника), якщо провадження у ній ще не відкрито? Тільки відкриття провадження у справі є тим процесуальним юридичним фактом, що тягне виникнення цивільних процесуальних правовідносин, суб'єкти якого набувають визначеного законом цивільного процесуального правового статусу учасника судового процесу. При цьому сукупність цивільних процесуальних статусів усіх суб'єктів конкретних цивільних процесуальних правовідносин становить їх юридичний зміст [6, с. 49].

Таким чином, з урахуванням поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності, встановленого взаємозв'язку цивільної процесуальної правосуб'єктності із цивільними процесуальними правовідносинами та

цивільним процесуальним статусом можна визначити ознаки цивільної процесуальної правосуб'єктності, якими є те, що цивільна процесуальна правосуб'єктність:

- 1) регламентована нормами цивільного процесуального права;
- 2) має невід'ємний зв'язок з її носієм – учасником справи з відповідним цивільним процесуальним статусом;
- 3) у зовнішній формі проявляється через здатність учасника справи виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин;
- 4) є однією із передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин загалом і набуття цивільного процесуального статусу учасника судового процесу, у тому числі заявника як учасника цивільних справ окремого провадження, зокрема;
- 5) впливає на формування змісту цивільних процесуальних правовідносин;

2.3 Види цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження

Як і будь-яка інша правова категорія, цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження може бути класифікований за різними критеріями.

У спеціалізованій літературі визначається, що класифікація – це поділ множини об'єктів на підмножини за їх схожістю або згідно з певними методами. Сукупність методів і правил класифікації та її результат становлять систему класифікації [62, с. 13].

Об'єктом класифікації є окремий елемент певної множини, яка класифікується, і цей елемент наділений властивостями, що підпадають під ознаки класифікації, за якими вся відповідна множинність об'єктів класифікується.

Основними системами класифікації вважаються ієрархічна, фасетна і змішана.

Ієрархічна система класифікації – це система, в якій поділ множини об'єктів на підмножини виконується послідовно згідно із заданими ознаками. Тобто первинна множина об'єктів спочатку поділяється на підмножини, утворені за однією ознакою, котра може набувати різних значень. Далі кожна здобута підмножина поділяється на групи за значеннями наступної ознаки. Ці групи, у свою чергу, поділяються на підгрупи за наступними ознаками і т.д. Отже, між виділеними групами об'єктів встановлюється певна ієрархія. При цьому кожна підмножина (і об'єкт) належить лише одній вищій множині. Така система класифікації характеризується глибиною, тобто кількістю ступенів поділу первинної множини, або, що те саме, кількістю заданих ознак класифікації. Ієрархічна система класифікації притаманні простота, наочність, логічність побудови, добра пристосованість до ручної обробки. Проте ця система не позбавлена й недоліків. Насамперед це жорсткість структури (через фіксованість ознак і порядку їх розміщення), складність включення нових ознак, необхідність великого резерву місткості [62, с. 13].

Фасетна класифікація полягає в паралельному поділі множини об'єктів на незалежні підмножини (класифікаційні угруповання). Послідовність створення класифікаційних угруповань задається фасетною формулою. Одні й ті самі об'єкти можуть входити до різних підмножин. Переваги фасетної системи класифікації полягають у гнучкості її структури, можливості включення нових фасет і виключення старих. До недоліків такої системи можна віднести нетрадиційність і складність її використання в разі ручної обробки даних і недостатньо повне використання місткості з огляду на те, що багато можливих комбінацій фасет не мають практичного застосування [62, с. 13–14].

Змішана система класифікації передбачає одночасне застосування ієрархічної і фасетної систем.

Про проведенні класифікації важливо правильно обрати методи, визначити підстави класифікації та ознаки, яким мають відповідати об'єкти, що класифікуються.

Вибраний метод класифікації має відповідати таким вимогам: бути достатньо містким і повним; характеризуватися достатньою та економічно обґрунтованою глибиною (кількість ознак має бути виправданою); гнучкістю та надмірністю (можливість подальшого розширення номенклатури); забезпечувати розв'язання всіх комплексів задач; характеризуватися лаконічністю, чіткістю та ясністю класифікаційних ознак [62, с. 14].

У законодавстві України термін «класифікація» застосовується неоднозначно. Наприклад, в міжнародній статистичній практиці класифікацією прийнято називати вичерпний і структурований набір описаних категорій, які найчастіше представлені у вигляді ієрархії за допомогою цифрових та літерних кодів [161].

В національному законодавстві розрізняють поняття «класифікація» та «класифікатор». У цьому контексті класифікатор – це документ, в якому відповідно до прийнятих ознак класифікації та методів кодування об'єкти класифікації розподілені на угруповання і цим угрупованням та об'єктам класифікації надано коди [36]. Класифікація – це розподілення множини об'єктів на підмножини на підставі їх схожості чи несхожості [37].

В той же час, у вітчизняній статистичній науці класифікатори та класифікації (або номенклатури) розрізняють залежно від того, що класифікується: об'єкт чи явище. Класифікатором є систематизований перелік об'єктів (продукції, адміністративно-територіальних одиниць тощо), кожному з яких надано певний код. Відповідно, класифікацією є систематизований перелік явищ, (наприклад, видів економічної діяльності), кожному з яких надано певний код [98, с. 135].

Отже, в національній статистичній практиці документ, який використовується для групування та кодування інформації про об'єкти та

явища, може бути як класифікатором, так і класифікацією. При цьому типологія статистичних класифікацій залежить від:

1) сфери їх застосування. Наприклад, у державній статистичній діяльності класифікації застосовуються в системі ведення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України та статистичних реєстрів, статистиці національних рахунків, інших галузях статистики;

2) предметної області – класифікації розподіляються на економічні (Класифікація видів економічної діяльності, Класифікація інституційних секторів економіки, Номенклатура продукції промисловості), соціальні (Класифікатор професій), юридичні (Класифікація організаційно-правових форм господарювання), географічні (Класифікатор об'єктів адміністративно-територіального устрою України);

3) ступеню гармонізації (розкриємо нижче);

4) рівня розповсюдження. У цьому випадку класифікації бувають міжнародні (класифікації ООН), регіональні (класифікації ЄС), національні (класифікації України або інших держав) [91].

За ступенем гармонізації розрізняють класифікації:

– модельні (довідкові) – це класифікації, які отримали широке призначення та офіційну згоду, а також схвалені та рекомендовані у якості моделей для розроблення чи перегляду відповідних класифікацій відносно структури, характеру та визначення категорій. Так, міжнародні статистичні класифікації – це модельні класифікації, схвалені Статистичною комісією ООН або іншими компетентними міжнародними організаціями, такими як Всесвітня митна організація, Міжнародний валютний фонд або Міжнародна організація праці, залежно від предметної області;

– похідні. Такі класифікації базуються на відповідних модельних (довідкових) класифікаціях. Групи в похідних класифікаціях створюються шляхом переміщення та/або деталізації (дезагрегації) позицій однієї чи більше модельних класифікацій;

– пов’язані – це класифікації, які забезпечують сукупність організованих категорій для тих самих змінних (змінної), що і у відповідних модельних класифікаціях, але в яких категорії можуть лише частково відноситися до категорій, визначених в модельних класифікаціях, або вони можуть бути пов’язані з модельною класифікацією лише на певних рівнях структури [62, с. 15–16].

Щодо виокремлення видів цивільного процесуального статусу заявника як учасника цивільних справ окремого провадження, то можна провести фасетну класифікацію даної правової категорії за такими критеріями:

1) за галузевою приналежністю правовідносин, справи щодо яких розглядаються в порядку окремого провадження;

2) за характером належних заявникові цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов’язків та цивільних процесуальних інтересів.

За галузевою приналежністю правовідносин, справи щодо яких розглядаються в порядку окремого провадження, ми виокремлюємо наступні види цивільного процесуального статусу заявника:

1) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин.

В порядку окремого провадження розглядається ціла низка судових справ, які виникають із сімейних правовідносин. Це, зокрема, справи про:

– усиновлення (гл. 18 СК України);

– надання права на шлюб (ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 26 СК України);

– розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, та за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (ст. 109 СК України);

– встановлення та припинення режиму окремого проживання за заявою подружжя (статті 119, 120 СК України);

– встановлення факту родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);

– встановлення факту реєстрації шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);

- встановлення факту розірвання шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);
- встановлення факту реєстрації усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);
- встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);
- встановлення факту батьківства (материнства) (статті 130–132 СК України);
- визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України);
- визнання розірвання шлюбу фіктивним (ст. 108 СК України);
- надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав (ст. 168 СК України);
- повернення дитини батькам чи іншим особам (ч. 3 ст. 170 СК України);
- визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ст. 184 СК України);
- звільнення опікуна або піклувальника (ст. 251 СК України);
- встановлення судом факту належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті (п. 6 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);
- встановлення судом факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, у тому числі на тимчасово окупованій території України (п. 7 ч. 1 ст. 315 ЦПК України);
- встановлення судом факту перебування фізичної особи на утриманні (п. 2 ч. 1 ст. 315 ЦПК України) [28, с. 17].

Будучи учасником цивільних справ, які виникають із сімейних правовідносин і розглядаються в порядку окремого провадження, заявник наділяється як загальними цивільними процесуальними правами та

обов'язками учасників справи, так і спеціальними цивільними процесуальними правами та обов'язками, правова регламентація яких зумовлена специфікою юридичної природи сімейних правовідносин (більш детально особливості цивільного процесуального статусу заявника як учасника цивільних справ, що виникають із сімейних правовідносин, ми розглянемо в подальших підрозділах нашої дисертаційної роботи);

2) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із спадкових правовідносин.

В порядку окремого провадження суд розглядає такі справи, що виникають із спадкових правовідносин: про визнання спадщини відумерлою (п. 8 ч. 2 ст. 293 ЦПК України); про встановлення фактів, що мають юридичне значення для виникнення, зміни чи припинення спадкових правовідносин (наприклад, про встановлення факту прийняття спадщини, про встановлення факту відмови від спадщини тощо).

Цивільний процесуальний статус заявника як учасника цивільних справ, що виникають із спадкових правовідносин і розглядаються в порядку окремого провадження, також характеризується специфікою цивільної процесуальної форми, особливості якої ми розглянемо у межах підрозділу 3.2 нашої дисертаційної роботи;

3) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи.

До категорії цивільних справ, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи, і розглядаються в порядку окремого провадження, належать справи про: а) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; б) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; в) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою.

Особливості цивільного процесуального статусу заявника як учасника цивільних справ, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи, ми розглянемо у межах підрозділу 3.3 нашої дисертаційної роботи.

Як було зазначено вище, другим класифікаційним критерієм фасетної класифікації цивільного процесуального статусу заявника як учасника цивільних справ окремого провадження є характер належних заявникові цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів. За цим критерієм ми виокремлюємо наступні види цивільного процесуального статусу заявника:

1) загальний цивільний процесуальний статус заявника, що складається із загальних цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків і цивільних процесуальних інтересів, притаманних всім учасникам справи [6, с. 75], у тому числі заявнику.

Відповідно до ч. 1 ст. 43 ЦПК України загальними цивільними процесуальними правами заявника як учасника цивільних справ окремого провадження є:

а) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень.

Реалізація цього права допомагає учасникам справи бути поінформованими про зміст усіх доказів, наявних у цивільній справі; про всі процесуальні дії, що мали місце під час провадження у ній; і про всі судові рішення, постановлені судом у цій справі, та їх обґрунтованість [180, с. 324];

б) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам.

Подання доказів передбачає їх передачу в розпорядження суду. Відповідно до ч. 1, 4–7 ст. 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України. Докази подаються

сторонами та іншими учасниками справи. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених ЦПК України.

У разі посилення учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою.

Також учасники справи мають право брати участь у їх дослідженні.

Дослідженням доказів є процесуальна діяльність суду та учасників судового процесу щодо безпосереднього сприйняття і вивчення у судовому засіданні фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення [171, с. 221].

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 229 ЦПК України суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази. Докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення.

Згідно із ч. 3, 4 ст. 229 ЦПК України речові, письмові та електронні докази оглядаються у судовому засіданні, за винятком випадків, передбачених ЦПК України, і пред'являються учасникам справи за їх клопотанням, а в разі необхідності – також свідкам, експертам, спеціалістам. Відтворення аудіо- і відеозапису проводиться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально обладнаному для цього.

Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої було викликано експерта (ч. 5 ст. 229 ЦПК України).

Щодо права ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам. Після заслуховування пояснень до осіб, які їх надали, а також до свідків, експертів та спеціалістів, звичайно, можуть виникнути запитання. Ці питання мають стосуватися суті цивільної справи, а також не зачіпати честь і гідність особи, якій вони поставлені [6, с. 77].

Ставити питання можна лише з дозволу головуючого. Аналізоване право осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, допомагає з'ясувати всі деталі, що стосуються цивільної справи, усунути суперечності, які містяться у поясненнях, показаннях і висновках учасників судового процесу [180, с. 325];

в) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб.

Відповідне право забезпечує можливість учасників справи інформувати суд про свою позицію щодо обставин цивільної справи, а також щодо їх ставлення до позицій інших учасників судового процесу.

При даванні пояснень судові, поданні своїх доводів, міркувань щодо питань, які виникають під час судового розгляду, учасники справи, зокрема, можуть звертати увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані із оглядом речових доказів, висловлювати своє ставлення до оголошених і досліджених у судовому засіданні показань свідків, зібраних за судовими дорученнями в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання тощо [180, с. 326];

г) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти.

Відповідно до ст. 249 ЦПК України учасники справи мають право ознайомитися із технічним записом судового засідання, протоколом судового засідання та протягом п'яти днів з дня проголошення рішення у справі подати до суду письмові зауваження щодо неповноти або неправильності їх запису.

Головуючий розглядає зауваження щодо технічного запису судового засідання та протоколу судового засідання, про що постановляє відповідну ухвалу. У разі пропуску строку подання зауважень і відсутності підстав для його поновлення головуєчий залишає їх без розгляду.

Зауваження щодо технічного запису судового засідання чи протоколу судового засідання повинні бути розглянуті не пізніше п'яти днів з дня їх подання;

г) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках.

Відповідно до ст. 17 ЦПК України учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Однак згідно із ст. 352 ЦПК України указані особи вправі оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Ухвали суду першої інстанції оскаржувати в апеляційному порядку окремо від рішення суду можна лише у випадках, передбачених ст. 353 ЦПК України. Оскарження інших ухвал суду окремо від рішення суду не допускається.

У касаційному порядку можна оскаржувати тільки судові рішення, визначені у ч. 1 ст. 389 ЦПК України, у разі неправильного застосування судом нижчестоящої інстанції норм матеріального права чи порушення норм

процесуального права і тільки виключно у випадках, передбачених у ч. 2 ст. 389 ЦПК України.

При цьому не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку;

д) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами, зокрема, подавати заяву про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами (ч. 1 ст. 423 ЦПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 43 ЦПК України загальними цивільними процесуальними обов'язками заявника як учасника справ окремого провадження є:

а) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу. Зокрема, відповідно до ст. 216 ЦПК України особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу та інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, надають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи.

Поряд із цим, учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 3 ст. 216 ЦПК України).

За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання (ч. 4 ст. 216 ЦПК України);

б) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи.

Вбачається, виконання зазначеного обов'язку опосередковується через добросовісне здійснення учасниками справи своїх процесуальних прав, таких, як: подавати докази, брати участь в їх дослідженні, подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб тощо;

в) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою.

Відповідно до ч. 1–3 ст. 128 ЦПК України суд викликає учасників справи у судові засідання або для участі у вчиненні процесуальної дії, якщо визнає їх явку обов'язковою. Судові виклики здійснюються судовими повістками про виклик.

Учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про причини неявки у судові засідання. У разі неповідомлення суду про причини неявки вважається, що учасники судового процесу не з'явилися в судові засідання без поважних причин (ч. 3 ст. 131 ЦПК України).

Правові наслідки неявки учасника справи у судові засідання визначені ст. 223 ЦПК України. Зокрема, як передбачено у ч. 1 ст. 223 ЦПК України, неявка у судові засідання будь-якого учасника справи за умови, що його належним чином повідомлено про дату, час і місце цього засідання, не перешкоджає розгляду справи по суті, крім випадків, визначених ЦПК України;

г) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази.

Як визначено у ст. 83 ЦПК України, сторони та інші учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду. Як впливає із загальних засад щодо цивільного процесуального статусу учасників справи, заявник має подати докази разом з поданням заяви.

Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу.

У випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів (частини 4, 5 ст. 83 ЦПК України).

Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї (ч. 8 ст. 83 ЦПК України);

г) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні.

Учасники справи та їхні представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи (ст. 92 ЦПК України).

Крім того, ст. 93 ЦПК України передбачає можливість письмового опитування учасників справи. Відповіді на запитання подаються до суду учасником справи – фізичною особою, керівником або іншою посадовою особою юридичної особи у формі заяви свідка не пізніше як за п'ять днів до підготовчого засідання, а у справі, що розглядається в порядку спрощеного провадження, – до першого судового засідання. Копія такої заяви свідка у той самий строк надсилається учаснику справи, який поставив письмові запитання (ч. 3 ст. 93 ЦПК України);

д) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки.

Процесуальні строки – це встановлені законом або судом проміжки часу, у межах яких мають бути вчинені процесуальні дії.

Суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства (ст. 121 ЦПК України).

Право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом. Документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених ЦПК України (ст. 126 ЦПК України).

є) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

Третім елементом загального цивільного процесуального статусу заявника є загальний цивільний процесуальний інтерес, яким наділені всі учасники справ, що розглядаються у порядку цивільного судочинства і який виявляється у їх прагненні домогтися очікуваного ними процесуального результату;

2) спеціальний цивільний процесуальний статус заявника, який формують його спеціальні цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки та цивільні процесуальні інтереси як учасника справ, що розглядаються в порядку окремого провадження.

Як уже відмічалось вище, заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України.

Відповідну норму не можна сприймати без огляду на спеціальну юридичну процедуру розгляду справ в порядку окремого провадження.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо. Однак заявнику не можуть належати такі цивільні процесуальні права, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не характеризується кількісними показниками), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду.

Третім елементом спеціального цивільного процесуального статусу заявника є спеціальний цивільний процесуальний інтерес, який полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви;

3) особливий цивільний процесуальний статус заявника, що охоплює особливі цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки та цивільні процесуальні інтереси, якими наділяються деякі заявники як учасники певних категорій справ окремого провадження.

Слід зазначити, що особливим цивільним процесуальним статусом заявник наділяється лише у певних категоріях справ окремого провадження, при цьому особливість такого статусу зумовлюється специфічною юридичною природою тільки одного з трьох елементів правового статусу – особливими цивільними процесуальними правами.

Так, наприклад, у справах про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, та за заявою подружжя, яке має дітей, заявник наділений особливим цивільним процесуальним правом відкликати відповідну заяву.

Висновки до розділу 2

Дослідження загальних положень цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження дозволило зробити наступні висновки:

1. Заявником слід вважати особу, в інтересах якої відкрито окреме провадження у справі.
2. Цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві його цивільних

процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів;

3. Елементами цивільного процесуального статусу заявника слід вважати: цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, цивільні процесуальні інтереси.

4. Цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження, зважаючи на підстави і передумови його виникнення, є дещо подібним до цивільного процесуального статусу позивача у справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими у ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 ЦПК України.

5. Цивільну процесуальну правосуб'єктність можна визначити як притаманну будь-якій особі властивість, що складається із цивільної процесуальної правоздатності і цивільної процесуальної дієздатності, свідчить про здатність такої особи виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин і є передумовою набуття нею цивільного процесуального статусу.

6. Ознаки цивільної процесуальної правосуб'єктності полягають у тому, що вона:

- 1) регламентована нормами цивільного процесуального права;
- 2) має невід'ємний зв'язок з її носієм – учасником справи з відповідним цивільним процесуальним статусом;
- 3) у зовнішній формі проявляється через здатність учасника справи виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин;
- 4) є однією із передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин загалом і набуття цивільного процесуального статусу учасника судового процесу, у тому числі заявника як учасника цивільних справ окремого провадження, зокрема;

5) впливає на формування змісту цивільних процесуальних правовідносин.

7. Цивільний процесуальний статус заявника може бути класифіковано:

1) за галузевою приналежністю правовідносин, справи щодо яких розглядаються в порядку окремого провадження, на:

а) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин;

б) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із спадкових правовідносин;

в) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи;

2) за характером належних заявникові цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів на:

а) загальний цивільний процесуальний статус заявника, який формують ті загальні цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки та цивільні процесуальні інтереси, якими наділені всі без винятку учасники цивільних справ, у тому числі й заявник;

б) спеціальний цивільний процесуальний статус заявника, який є сукупністю спеціальних цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів, якими наділений тільки заявник як учасник цивільних справ окремого провадження;

в) особливий цивільний процесуальний статус заявника, який є сукупністю особливих цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів, якими наділений заявник як учасник певних категорій цивільних справ окремого провадження.

8. Заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України. Відповідну норму не можна тлумачити буквально, без огляду на спеціальну юридичну процедуру розгляду справ в порядку окремого провадження. Зважаючи на це, можна стверджувати, що заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо. Однак заявнику не можуть належати такі цивільні процесуальні права, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не характеризується кількісними показниками), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду;

9. Разом із цивільними процесуальними правами та цивільними процесуальними правами обов'язками, третім елементом спеціального цивільного процесуального статусу заявника є спеціальний цивільний процесуальний інтерес, який полягає в його прагненні домогтися очікуваного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення його заяви.

10. Особливим цивільним процесуальним статусом заявник наділяється лише у певних категоріях справ окремого провадження. При цьому особливість такого статусу зумовлюється специфічною юридичною природою тільки одного з трьох елементів правового статусу – особливими цивільними процесуальними правами.

РОЗДІЛ 3.
ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ
ЗАЯВНИКІВ В ДЕЯКИХ КАТЕГОРІЯХ СПРАВ
ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1 Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин

Захист сімейних прав та інтересів завжди має стояти на першому місці при формуванні державної політики в будь-якій державі.

Як було слушно зауважено в науковій літературі, серед інших прав, які підлягають захисту в порядку цивільного судочинства, особливе місце посідають права та інтереси, що виникають із сімейних правовідносин, які характеризуються особливою юридичною природою, сукупністю спеціальних ознак [182, с. 61].

Відповідний захист здійснюється за допомогою різноманітних юрисдикційних і неюрисдикційних способів. Проте при виникненні серйозних питань пріоритетним залишається судовий захист. Пояснюється це тим, що, насамперед, в Україні суд наділений ширшими повноваженнями ніж інші інстанції, до компетенції яких входить захист сімейних прав та інтересів. Крім того, рішення суду, яке набрало законної сили, вважається більш стабільним порівняно із рішеннями несудових юрисдикційних органів.

Як відомо, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК України). Звідси – метою судового захисту сімейних прав та інтересів є відновлення порушених, визнання невизнаних, визначення оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Відповідне завдання реалізується судом, у тому числі з метою зміцнення сім'ї, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, а також забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [182, с. 7].

Судовий захист сімейних прав та інтересів може здійснюватися в порядку декількох видів цивільного судочинства, закріплених у цивільному процесуальному законодавстві.

Однак, з огляду на предмет нашого дослідження і, виходячи із визначення окремого провадження, наданого законодавцем у ч. 1 ст. 293 ЦПК України, підкреслимо, що метою судового захисту сімейних прав та інтересів в порядку окремого провадження є підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони сімейних прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових сімейних прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних сімейних прав.

Між іншим, в юридичній літературі підкреслюється, що процедура розгляду цивільних справ, які виникають із сімейних правовідносин, у порядку непозовного цивільного судочинства становить особливий науковий і практичний інтерес. Юридична природа сімейних правовідносин зумовлює специфіку процесуальної форми непозовного цивільного судочинства, що, у свою чергу, впливає на вибір як способів судового захисту сімейних прав та інтересів, так і на особливості правового регулювання процесуального механізму їх захисту [182, с. 7].

Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи.

Кожен із зазначених учасників, як нами уже неодноразово підкреслювалося, наділений цивільним процесуальним статусом, який є

системою правових норм, котрі визначають вид і міру можливої та обов'язкової поведінки учасників судового процесу, а також спрямованість їх прагнення на досягнення певного процесуального результату. Відтак, цивільний процесуальний статус (у суб'єктивному розумінні) є невід'ємною властивістю будь-якого учасника судового процесу [6, с. 6].

Проблеми цивільного процесуального статусу учасників судового процесу піднімалися у таких українських науковців, як: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта та ін. Проте, і ми уже це відзначали, науковці досліджували, здебільшого, цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, тобто учасників справ найбільш поширеного виду цивільного судочинства.

Тому проблемні аспекти, пов'язані із визначенням цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, залишаються малодослідженими і потребують подальшої наукової розробки, що і становитиме мету цього підрозділу дисертаційної роботи.

Сімейні правовідносини мають низку спеціальних ознак (особисто-довірчий характер; тривалість існування; специфічний склад суб'єктів, який характеризується стабільністю та стійкістю; своєрідність юридичних фактів, які тягнуть виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин; невідчужуваність суб'єктивних сімейних прав та юридичних сімейних обов'язків), що відображають їх сутність і головну мету, заради якої вони виникають. І така мета полягає у створенні особистості в якнайширшому розумінні цього слова [182, с. 62].

Відповідна мета притаманна всім сімейним правовідносинам. Вона допомагає об'єднати їх в окрему групу суспільних відносин, які регулюються відокремленою галуззю права – сімейним правом. Хоча не можна не відмітити те, що деякі вчені вважають сімейне право складовою цивільного права [155, с. 12].

Ми приєднуємося до позиції, згідно із якою сімейне право є самостійною галуззю права, яка принципово відрізняється від інших галузей права. Адже, хоча об'єктом сімейного права і є регулювання майнових та особистих немайнових правовідносин, вони відрізняються за своїм характером та мають ряд особливостей: джерела сімейних правовідносин (виникають рідства, шлюбу, усиновлення); в першу чергу, такі відносини є особистими немайновими, і лише в другу чергу – майновими; сімейні права та обов'язки не можна відчужувати; такі відносини регулюються не тільки окремим кодифікованим актом – Сімейним кодексом України, а й нормами моралі. І сама головна особливість, що прямо пов'язана із предметом нашого дослідження, сімейних правовідносин полягає в тому, що процес розгляду сімейних спорів відрізняється від розгляду цивільних. Суттєво відрізняється і виконання рішень у справах, що виникають із сімейних правовідносин [155, с. 13].

Зазначене підкреслює особливість сімейних правовідносин, яка притаманна всім складовим їх елементам: суб'єктам, об'єкту і змісту сімейних правовідносин.

Щодо змісту сімейних правовідносин слід відзначити, що ми є прибічниками тричленної структури суб'єктивного сімейного права (правомочності самого управомоченого суб'єкта діяти певним чином, правомочності вимагати відповідної поведінки від носія кореспондуючого обов'язку, а також правомочності вимагати захисту свого права у разі його порушення), оскільки підтримуємо, що «класична тріада правомочностей, які становлять його зміст, охоплює всі можливі нормативно врегульовані варіанти поведінки носія суб'єктивного права, а також відображає зв'язок суб'єктивного права з такими правовими інституціями, як правосуб'єктність, інтерес тощо» [182, с. 65–66].

Тобто, вбачається, що суб'єктивне сімейне право – це вид та міра можливої і дозволеної поведінки суб'єкта сімейних правовідносин, що виявляється у поєднанні трьох правомочностей: правомочності самого цього

суб'єкта діяти певним чином, правомочності вимагати відповідної поведінки від носія кореспондуючого сімейного обов'язку, а також правомочності вимагати захисту свого сімейного права у разі його порушення, невизнання чи оспорення.

Щодо охоронюваного законом інтересу, то цю категорію слід розглядати у нерозривному взаємозв'язку із категорією суб'єктивного права, адже інтерес є тими потребами і прагненнями до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, що опосередковується певним суб'єктивним правом. При цьому охоронюваний законом (законний) інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Зважаючи на це, охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес можна визначити як потребу і прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, які можуть як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним сімейним правом [182, с. 67].

Охоронюваними законом (законними) сімейними інтересами, які опосередковані конкретними суб'єктивними сімейними правами, можуть бути, наприклад: інтерес матері дитини визнати своє материнство, що опосередковується її правом за наявності визначених у законі умов подати до суду заяву про визнання материнства (ч. 1 ст. 131 СК України); інтерес батьків особисто здійснювати виховання своєї дитини, що опосередковується їх правом переважно перед іншими особами здійснювати таке виховання (ч. 1 ст. 151 СК України); інтерес дитини висловлювати свою думку з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї, що опосередковується її правом бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї (ч. 1 ст. 171 СК України) тощо. Крім того, законодавець у СК України вживає такі словосполучення: «в інтересах сім'ї» (ч. 1 ст. 54, ст. 65 СК України), «в інтересах держави» (ч. 1 ст. 27 СК України), «в інтересах суспільства» (ч.

3 ст. 7, ч. 1 ст. 27 СК України), «в інтересах подружжя» (ч. 1 ст. 27 СК України), «в інтересах дитини» (ст. 42, ч. 6 ст. 19, ч. 2 ст. 207 СК України), тим самим гарантуючи реалізацію інтересів, які не опосередковані суб'єктивними сімейними правами [182, с. 67–68].

Законні сімейні інтереси (охоронювані законом сімейні інтереси), зважаючи на ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 293 ЦПК України, а також на викладені вище міркування, є самостійним об'єктом судового захисту в порядку цивільного судочинства, у тому числі шляхом розгляду відповідної справи у порядку окремого провадження. Хоча вимога про їх захист може бути заявлена до суду разом із вимогою про захист певного суб'єктивного сімейного права.

Сімейний законний інтерес, також як і суб'єктивне сімейне право, може стати об'єктом судового захисту у разі його порушення, невизнання чи оспорення. Проте у разі його захисту у порядку окремого провадження встановленню підлягає наявність або відсутність юридичних фактів, що мають значення для охорони відповідних інтересів особи.

Суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом сімейні інтереси доцільно класифікувати.

Ми погоджуємося з думкою, що сімейні права та інтереси доцільно класифікувати за такими критеріями:

1) залежно від їх юридичної природи на:

а) майнові суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, які виникають з приводу майнових благ (наприклад, право на утримання, право особистої приватної та спільної сумісної власності подружжя, інтерес дитини щодо належних умов проживання тощо);

б) особисті немайнові суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, які опосередковуються правомочностями та прагненнями особи до користування особистими немайновими сімейними благами (наприклад, право жінки на материнство, право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань, інтерес дитини жити та виховуватися у сім'ї тощо);

2) залежно від їх суб'єктного складу на:

а) суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, носіями яких є подружжя;

б) суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, носіями яких є батьки та діти;

в) суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, носіями яких є суб'єкти інших сімейних правовідносин, зокрема усиновлювач та усиновлена ним дитина, інші члени сім'ї та родичі, опікуни (піклувальники) тощо [182, с. 72–74].

При аналізі сімейного законодавства стає очевидним, що законодавець класифікує суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси за останнім критерієм. Адже, по суті, у розділах II, III, IV СК України вони поділяються на:

- суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси подружжя;

- суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси матері, батька і дитини;

- суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси інших членів сім'ї та родичів.

Суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законних) сімейні інтереси, які підлягають захисту в порядку непозовного цивільного судочинства, за суб'єктним складом їх носіїв також доцільно класифікувати на:

1) суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, носіями яких є подружжя:

а) суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси щодо визнання шлюбу неукладеним, визнання розірвання шлюбу фіктивним, встановлення фактів реєстрації та розірвання шлюбу;

б) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо припинення шлюбу шляхом його розірвання;

в) суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси щодо встановлення та припинення режиму окремого проживання подружжя;

2) суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, носіями яких є батьки та діти:

а) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо встановлення факту батьківства (материнства);

б) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо повернення дитини батькам чи іншим особам;

в) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо присудження аліментів на дитину, а також визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі;

г) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав;

3) суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом (законні) сімейні інтереси, носіями яких є суб'єкти інших сімейних правовідносин:

а) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо встановлення факту належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті;

б) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, у тому числі на тимчасово окупованій території України;

в) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо встановлення факту реєстрації усиновлення;

г) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо встановлення факту родинних відносин між фізичними особами;

г) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні;

д) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо усиновлення;

е) суб'єктивне сімейне право та охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес щодо звільнення опікуна або піклувальника [182, с. 73–74].

Як нами уже відмічалось, в порядку окремого провадження розглядається ціла низка судових справ, які виникають із сімейних правовідносин. Це, зокрема, справи про: усиновлення (гл. 18 СК України); надання права на шлюб (ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 26 СК України); розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, та за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (ст. 109 СК України); встановлення та припинення режиму окремого проживання за заявою подружжя (статті 119, 120 СК України); встановлення факту родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні (п. 2 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту реєстрації шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту розірвання шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту реєстрації усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення факту батьківства (материнства) (статті 130–132 СК України); визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України); визнання розірвання шлюбу фіктивним (ст. 108 СК України); надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав (ст. 168 СК України); повернення дитини батькам чи іншим особам (ч. 3 ст. 170 СК України); визначення розміру

аліментів у твердій грошовій сумі (ст. 184 СК України); звільнення опікуна або піклувальника (ст. 251 СК України); встановлення судом факту належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті (п. 6 ч. 1 ст. 315 ЦПК України); встановлення судом факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦСу факту народження, у тому числі на тимчасово окупованій території України (п. 7 ч. 1 ст. 315 ЦПК України) [28, с. 17].

Слід зазначити, що у більшості цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження і виникають із сімейних правовідносин, заявники наділяються загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Тому у межах нашого дослідження, вбачається, є доцільним розмежувати цивільний процесуальний статус заявників у різних категоріях цивільних справ, що виникають із сімейних правовідносин і розглядаються у порядку окремого провадження.

Розпочнімо з тих, які прямо передбачені у ЦПК України (пункти 1, 2, 4, 5, 6, 7 ст. 315).

Так, при встановленні факту родинних відносин між фізичними особами можна визначити, що можуть захищатися суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом інтереси батьків, дітей та інших членів сім'ї та родичів.

Слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що в порядку окремого провадження судом можуть бути встановлені такі факти родинних відносин між фізичними особами:

а) факт батьківства – у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації

народжень проведено за прізвиськом матері, а ім'я та по батькові батька дитини записані за вказівкою матері (ст. 130 СК України);

б) факт визнання материнства, якщо запис про матір дитини, батьки якої невідомі, у Книзі реєстрації народжень проведено за рішенням органу опіки та піклування (ст. 131 СК України);

в) факт материнства – у разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, якщо запис про матір дитини, батьки якої невідомі, у Книзі реєстрації народжень проведено за рішенням органу опіки та піклування (ст. 132 СК України);

г) інші факти родинних відносин, від яких залежать виникнення, зміна або припинення особистих немайнових чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення (наприклад, факт реєстрації батьківства (материнства), факт родинних відносин між бабою та онуком, тіткою та племінником тощо) [182, с. 312–313].

Прикладом встановлення таких родинних відносин є така справа: ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою про встановлення факту родинних відносин, як онуки та баби, між нею та ОСОБА_3, яка померла 25.01.2010 року. В обґрунтування заяви заявник посилається на те, що 25.01.2010 року померла її бабуся ОСОБА_4, після смерті якої відкрилася спадщина на належне їй майно. Заповіту померла не залишала, а заявник є спадкоємцем п'ятої черги права на спадкування, оскільки донька померлої – ОСОБА_5 та онук ОСОБА_6, які мають право на спадщину, спадщину не приймали і на неї не претендують, про що подали письмові заяви до нотаріальної контори, які містяться в матеріалах спадкової справи, заведеної після смерті ОСОБА_4. Заявник вказує на те, що вона вчасно прийняла спадщину, звернулася до нотаріальної контори для оформлення спадщини за законом, що підтверджується витягом про реєстрацію в Спадковому реєстрі, однак оформити свої спадкові права не змогла, в зв'язку із розбіжностями в деяких актових записах, що унеможливають підтвердження родинних відносин, як онуки та баби, оскільки у свідоцтві про народження матері заявника її мати

значиться, як ОСОБА_4, а у свідоцтві про смерть записано, як ОСОБА_3. Встановивши обставини справи суд прийшов до висновку, що факт родинних відносин, як онуки та баби, між заявником ОСОБА_1 та ОСОБА_4, померлою 25.01.2010 року, знайшов своє підтвердження і такий факт необхідно встановити [134].

Склад учасників справи про встановлення факту родинних відносин залежить від суб'єктів сімейних правовідносин, які пов'язані із встановлюваним фактом.

Так, заявник у таких справах – це фізична особа, для охорони сімейних прав, свобод та інтересів якої або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових сімейних прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних сімейних прав має значення встановлення (підтвердження наявності) факту родинних відносин з іншою особою (особами).

Аналіз норм сімейного і цивільного процесуального законодавства допомагає дійти висновку, що заявник у справах про встановлення факту родинних відносин наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Від суб'єктного складу відповідних сімейних правовідносин залежить і те, хто може бути заінтересованою особою в аналізованій категорії справ. Наприклад, такою може бути сама особа, факт наявності родинних відносин із якою вимагає встановити заявник, її члени сім'ї чи родичі тощо.

Як підкреслив свого часу Д. М. Чечот, встановлення судом факту перебування фізичної особи на утриманні є однією з найбільш складних категорій цивільних справ, адже зазначений факт не підлягає державній реєстрації, що зумовлює необхідність його спеціального встановлення [181, с. 313].

Традиційно встановлення факту перебування особи на утриманні розглядають щодо випадків, пов'язаних із смертю годувальника. Разом з тим ч. 1 ст. 256 ЦПК України не зводить встановлення вказаного факту до

випадку його встановлення у зв'язку із смертю годувальника, а передбачає, що суд розглядає справи про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні. Встановленню підлягають факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення [149, с. 149].

Крім того, зазвичай, вимогу про встановлення факту перебування на утриманні поєднують із необхідністю встановлення факту спільного проживання.

Так, у липні 2018 року ОСОБА_1 звернулася до Машівського районного суду Полтавської області із заявою області про встановлення факту сумісного проживання та перебування на утриманні, посилаючись на те, що 27.01.2018 року помер її чоловік – ОСОБА_2, з яким вони перебували в зареєстрованому шлюбі з 1967 року, постійно проживали разом, вели спільне господарство, мали єдиний бюджет, однак були зареєстровані за різними адресами. Оскільки вона отримує незначну пенсію, а чоловік, крім пенсії, мав дохід від оренди земельної ділянки, вона фактично перебувала на його утриманні. На даний час вона хоче перейти на пенсію свого чоловіка. У зв'язку з наведеним заявник просить встановити факт сумісного її проживання та ОСОБА_2, а також те, що заявник, ОСОБА_1, перебувала на утриманні ОСОБА_2, який помер 27.01.2018 р., на протязі 20-ти років. Проаналізуючи зібрані у справі докази, суд встановив той факт, що заявник сумісно проживала із своїм чоловіком ОСОБА_2 до дня його смерті 27.01.2018 р. та знаходилася на його утриманні, зокрема одержувала від померлого чоловіка допомогу, що була для неї постійним і основним джерелом засобів до існування, а тому у зв'язку з його смертю втратила джерело засобів існування [139].

Заявником у таких справах може бути будь-яка фізична особа, для охорони сімейних прав, свобод та інтересів якої або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових сімейних прав або

підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних сімейних прав має значення встановлення (підтвердження наявності) факту перебування її чи третьої особи на утриманні або перебування на її утриманні іншої особи.

Так само, як і в попередній категорії справ, заявник у справах про встановлення факту родинних відносин наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Залежно від мети встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні заінтересованими особами в цих справах можуть бути, зокрема, відділи соціального захисту населення – у справах про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні з метою призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника; інші спадкоємці померлого, якщо метою встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні є виникнення права на спадкування в порядку п'ятої черги; родичі померлого, якщо встановлення цього факту є необхідним для відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника, тощо [182, с. 317].

Наступні дві категорії об'єднаємо, оскільки вони є взаємопов'язаними і в них можуть бути учасниками одні й ті самі суб'єкти сімейних правовідносин. Це стосується справ про встановлення фактів реєстрації шлюбу і реєстрації розірвання шлюбу.

Інколи в особи може виникнути потреба у повторній видачі їй свідоцтва про одруження, про розірвання шлюбу (наприклад, у разі їх втрати, пошкодження), при цьому у органу ДРАЦСу не буде можливості це зробити (зокрема, у випадках зникнення чи пошкодження актових книг, архіву внаслідок повені, пожежі, недбалості працівників). Крім того, згідно із положеннями СК України (ч. 3 ст. 21), коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів ДРАЦС, він є підставою виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя. А тому, у таких випадках також може виникнути потреба у встановленні факту укладення шлюбу або припинення шлюбу шляхом здійснення релігійного

обряду [180, с. 584–585], що можна також прирівняти до реєстрації відповідних фактів.

Встановлення факту реєстрації шлюбу може бути необхідним у різних випадках. Так, у жовтні 2018 року заявник ОСОБА_1 звернулася в суд із заявою про встановлення факту належності правовстановлюючого документа. В обґрунтування своїх вимог заявник вказала, що після смерті її чоловіка вона звернулася до управління соціального захисту населення Деражнянської районної державної адміністрації з метою встановлення їй статусу «члена сім'ї померлого ветерана війни». Проте їй було відмовлено у зв'язку із тим, що в свідоцтві про її народження по батькові значиться «ОСОБА_2», а в свідоцтві про шлюб «ОСОБА_3», а тому заявник просила задовольнити її заяву та встановити факт належності їй свідоцтва про шлюб. В ході судового розгляду заявник уточнила вимоги і просила суд встановити факт реєстрації шлюбу 12.11.1955 року виконавчим комітетом Грим'яцької сільської ради Віньковецького району Хмельницької області між ОСОБА_4 та ОСОБА_1. Суд вирішив можливим дану заяву задовольнити, оскільки метою встановлення факту реєстрації шлюбу є врегулювання заявником юридичних питань в сфері правовідносин спадкування [133].

Для прикладу встановлення факту реєстрації розірвання шлюбу можна навести наступну справу.

21 вересня 2018 року ОСОБА_1 звернувся до суду з заявою про встановлення факту розірвання шлюбу між ним та ОСОБА_2. В обґрунтування заяви ОСОБА_1 зазначив, що рішенням Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим від 15 вересня 2008 року шлюб, зареєстрований 02 вересня 2000 року Барвінківським районним відділом державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції у Харківській області, актовий запис № 48, було розірвано. На підставі цього рішення колишня дружина ОСОБА_2 отримала свідоцтво про розлучення. Разом з тим, він ні рішення про розірвання шлюбу, ні відповідного свідоцтва не отримував. Заявник має намір зареєструвати

новий шлюб, але начальник Барвінківського районного відділу державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції у Харківській області відмовила у зверненні ОСОБА_1 щодо поновлення актового запису про розірвання шлюбу у зв'язку з недостатністю поданих документів. На даний час отримати рішення про розірвання шлюбу від 15 вересня 2008 року не має можливості тому, що Ялтинський міський суд Автономної Республіки Крим знаходиться на тимчасово окупованій території. У результаті розгляду справи суд встановив факт, що шлюб між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 було розірвано 15 вересня 2008 року на підставі заочного рішення Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим [129].

Заявниками у справах щодо встановлення фактів реєстрації шлюбу і реєстрації розірвання шлюбу може бути будь-яка фізична особа, для охорони сімейних прав, свобод та інтересів якої або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових сімейних прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних сімейних прав має значення встановлення (підтвердження наявності) факту реєстрації шлюбу або реєстрації розірвання шлюбу. Зокрема, ними можуть бути подружжя (один із подружжя), особи, шлюб між якими припинено, діти, інші члени сім'ї та родичі указаних осіб.

Заявники в аналізованих справах мають загальний та спеціальний цивільний процесуальний статус.

Заінтересованими особами у таких справах можуть стати ці самі особи, залежно від того, хто звернувся до суду із заявою про встановлення факту реєстрації шлюбу (реєстрації розірвання шлюбу).

Як відомо, рішення про усиновлення ухвалюються тільки в судовому порядку. Але відповідні відомості підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян та Єдиного державного демографічного реєстру в обсязі, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують

громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»).

При цьому відомості про усиновлення вносяться до паперового носія актового запису цивільного стану та Державного реєстру актів цивільного стану в день надходження копії відповідного рішення суду до відділу ДРАЦСу або в день її пред'явлення особою, зазначеною в рішенні суду, або уповноваженою нею особою (п. 2.16.5 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5).

Заявниками у справах про встановлення факту реєстрації усиновлення можуть бути: усиновлювач; особа, яка була усиновлена; члени сім'ї та родичі таких осіб. Однак головним у таких справах залишається мета встановлення відповідного факту: до суду можна звертатися із заявою про його встановлення тільки для підтвердження наявності факту реєстрації усиновлення, якщо це має значення для охорони сімейних прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових сімейних прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних сімейних прав.

Заявник у справах про встановлення факту реєстрації усиновлення наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Ці самі (перелічені) особи, залежно від того, хто є заявником у відповідній категорії справ, можуть бути заінтересованими особами.

Згідно із п. 3.17 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, рішення суду про встановлення факту державної реєстрації усиновлення є підставою для поновлення актового запису цивільного стану у відділі ДРАЦСу за місцем його первинного складання, крім випадку зберігання запису на тимчасово окупованій території України.

Слід зазначити, що у випадках, коли необхідно встановити факт державної реєстрації усиновлення у період, протягом якого відповідна

реєстрація не проводилася (наприклад, до прийняття Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р., з моменту прийняття Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» від 23 червня 1992 р. і до прийняття СК України 2002 р.), встановленню в порядку окремого провадження підлягатиме саме факт усиновлення, а не факт його державної реєстрації. При цьому правовою підставою встановлення такого факту буде правова норма, що її містить ч. 2 ст. 315 ЦПК України, тобто факт усиновлення буде встановлюватися судом як інший факт, від якого залежать виникнення, зміна або припинення особистих немайнових чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку його встановлення [182, с. 307], з урахуванням положень гл. 5 розділу IV ЦПК України.

До справ окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення, законодавець відніс і справу про встановлення такого факту, як проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 315 ЦПК України).

Так зване позашлюбне спільне проживання чоловіка і жінки по різному розглядається у світі. Так, відповідно до законодавства США правовий захист чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без шлюбу, забезпечується неформальною угодою, укладеною парою. Законодавство Ірландії регламентує підстави і порядок відшкодування збитків, що впливають із таких відносин. У Франції «співмешканцям» дозволяється самим обрати статус, який надає деякі (проте не всі) подружні права та обов'язки шляхом реєстрації. Водночас більшість правових систем ставляться до неодружених пар як до одружених на підставі одного або декількох родинних фактів (наприклад, тривалості спільного проживання або наявності спільної дитини) або поєднання таких фактів (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Шотландія) [18, с. 107].

Із набранням чинності СК України закладено край законодавчій «фетишизації шлюбу» [145, с. 21]. Адже уперше за багато років фактичне

подружжя в нашій державі набуло прав та обов'язків, які практично збігаються за обсягом з правами та обов'язками подружжя [97, с. 84].

Указаний союз чоловіка і жінки є закріпленим у чинному законодавстві України і дозволяє віднести відповідних осіб до членів сім'ї та створює низку взаємних прав й обов'язків [148, с. 142], зокрема:

1) право врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі (ч. 2 ст. 9 СК України);

2) право спільної сумісної власності на майно, набуте чоловіком і жінкою за час спільного проживання, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними, і, як наслідок, поширення на правовий режим такого майна положень глави 8 СК України (ст. 74 СК України);

3) право на утримання відповідно до положень ст. 76 СК України у того з них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, якщо жінка та чоловік тривалий час проживали однією сім'єю (ч. 1 ст. 91 СК України);

4) право на утримання відповідно до частин 2–4 ст. 84, статей 86, 88 СК України у того з них, з ким проживає їхня дитина (ч. 2 ст. 91 СК України);

5) можливість ухвалення судового рішення про усиновлення ними дитини (частини 4, 5 ст. 211 СК України);

6) право на спадкування за законом в порядку четвертої черги один після одного за умови, що жінка та чоловік проживали однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК України)[182, с. 192–193].

Прикладом аналізованої справи є така.

У серпні 2018 року ОСОБА_1 звернулась до суду із заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Заява обґрунтована тим, що з січня 2005 року по 10 листопада 2015 року вона проживала однією сім'єю без реєстрації шлюбу із ОСОБА_3 та 11 листопада 2015 року між ними зареєстрований шлюб. Спорю стосовно майна у подружжя немає, але встановлення судом обставин та факту проживання

разом у визначений термін має велике значення для подальшого сімейного життя та укладення шлюбного договору у майбутньому. Враховуючи вищевикладене, ОСОБА_1 просила суд встановити факт проживання однією сім'єю без шлюбу ОСОБА_1 та ОСОБА_3 у період з січня 2005 року по 10 листопада 2015 року. Проте, оскільки у жовтні 2018 року представник ОСОБА_5 в інтересах ОСОБА_3 надала суду заяву про залишення без розгляду заяви ОСОБА_1, посилаючись на те, що з заяви вбачається спір про право, судом було залишено заяву без розгляду на підставі ч. 6 ст. 294 ЦПК України [105].

Заявниками в справах, що розглядаються, є суб'єкти відповідних сімейних правовідносин – жінка та чоловік, які спільно проживають однією сім'єю без шлюбу, або один із них. Тобто, заявником може бути як один із суб'єктів цих правовідносин, так і обидва можуть спільно подати заяву до суду і стати заявниками.

У зазначеній категорії цивільних справ заявник (заявники) наділений (наділені) загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43 ЦПК України, правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України [29, с. 66], а також спеціальними правами та обов'язками учасників справи окремого провадження. Цивільний процесуальний інтерес заявника полягає у тому, щоб домогтися бажаного для себе процесуального результату, тобто ухвалення рішення суду на свою користь.

Тобто, заявник у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу наділений загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Заінтересованими особами у цій категорії справ можуть бути жінка або чоловік, які проживають однією сім'єю без шлюбу, якщо заявником виступає тільки один із них, а також особи, які перебувають із ними у родинних відносинах (якщо рішення суду у справі може вплинути на права та

обов'язки цих осіб як суб'єктів, наприклад, правовідносин власності, відносин щодо взаємного утримання, усиновлення тощо) [182, с. 196].

Юридичні факти, що стосуються першооснови людських відносин, виникають реєстраційним шляхом у формі правовстановлюючих документів, які складаються у письмовому вигляді, зазвичай, працівниками органів ДРАЦСу чи органів місцевого самоврядування. При цьому такі працівники через неухважність припускаються помилок у прізвищах, іменах, по батькові, в місці та часі народження фізичних осіб. Це призводить до того, що відповідні відомості про особу не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження, зазначеними в інших документах, в яких їх викладено правильно [190, с. 176].

Таким чином, необхідність у встановленні факту належності особі правовстановлюючого документа виникає через виявлені у ньому помилки, які не може виправити орган, що видав документ. При цьому мова йде не про встановлення факту, зафіксованого у документі, оскільки він вже є підтвердженням. Завдання суду полягає у тому, що б усунути перешкоду, з якою зіткнулася заінтересована особа при використанні такого документа через наявну у ньому помилку. Усунення судом цієї перешкоди полягає у визнанні факту, що документ належить саме заявникові, а не будь-якій іншій особі, хоча прізвище, ім'я чи по батькові заявника не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеними у свідоцтві про народження або в паспорті [182, с. 296].

Наприклад, в червні 2019 року ОСОБА_1 звернувся до суду з заявою про встановлення факту належності правовстановлюючих документів, мотивуючи вимоги тим, що в дипломі виданого Державним комітетом Ради Міністрів УРСР по професійно-технічній освіті 20 липня 1977 року серії НОМЕР_1 та в трудовій книжці заповненій 02 серпня 1977 року серії НОМЕР_2 здійснено запис його прізвища російською мовою «ОСОБА_2». У зв'язку з вказаними розбіжностями у написанні прізвища в правовстановлюючих документах йому було відмовлено Пенсійним фондом

в прийнятті документів для оформлення пенсії. Оскільки будь-яким іншим чином ніж в судовому порядку заявник позбавлений можливості встановити факт належності правовстановлюючих документів, він змушений звернутися до суду з цією заявою в якій просить встановити факт належності йому диплома, трудових книжок. Оскільки факт належності правовстановлюючих документів має для заявника юридичне значення і впливатиме на оформлення ним пенсії, суд вирішив такий факт встановити [141].

Заявниками у справах про встановлення факту належності особі правовстановлюючих документів можуть бути будь-які особи, яким необхідно підтвердити відповідний факт, оскільки це має значення для охорони сімейних прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення ними особистих немайнових чи майнових сімейних прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних сімейних прав.

Насамперед, такою є особа, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеними у свідоцтві про народження або у паспорті. Також заявниками можуть бути члени сім'ї і родичі такої особи, її правонаступники (спадкоємці) тощо.

Заявник в указаних справах наділяється загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Заінтересованими особами у справах про встановлення перелічених фактів можуть стати будь-які особи, яких встановлення таких фактів стосується або впливає на здійснення ними їх суб'єктивних прав чи виконання обов'язків.

В порядку окремого провадження підлягають розгляду справи про встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження.

Ще не так давно справи про встановлення судом факту народження особи в певний час були доволі рідкісними, оскільки розглядалися лише у

випадку народження дітей поза медичним закладом за відсутності медичного супроводу вагітності у жінок. Водночас зміна суспільних умов, зумовлена окупацією території України, мала своїм наслідком не тільки збільшення кількості таких справ, але й законодавчу регламентацію процесуальних особливостей їх розгляду. А саме: Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» законодавцем регламентовано процесуальний порядок розгляду судом справ про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України [178, с. 481].

В юридичній літературі звертається увага на те, що чинний ЦПК України, порівняно із ЦПК УРСР 1963 р., не передбачає встановлення у порядку окремого провадження факту реєстрації народження – встановленню підлягає тільки факт народження фізичної особи. Відмінність між зазначеними категоріями цивільних справ полягає у тому, що в першому випадку судом встановлювався факт реєстрації народження фізичної особи за умови, що в органах ДРАЦСу не зберігся відповідний запис чи було відмовлено у його відновленні або ж він міг бути відновлений лише на підставі рішення суду; у другому – судом встановлюється факт народження фізичної особи, який в органах ДРАЦСу ніколи зареєстрований не був. Хоча, незважаючи на таку позицію законодавця, слід, мабуть, погодитися, що відповідно до чинного цивільного процесуального законодавства України факт реєстрації народження також може бути встановлений судом на підставі ч. 2 ст. 315 ЦПК України як інший факт, від якого залежить виникнення, зміна або припинення особистих немайнових чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення [182, с. 302].

Для прикладу можна навести таку справу.

Заявник звернулась до суду з заявою про встановлення факту народження дитини. Свої вимоги мотивує тим, що у м. Донецьк заявник

народила хлопчика. На підтвердження даного факту їй так званім «Комунальним учереждением Центральная Городская больница № 24 г. Донецка, Донецкая Народная Республика» було видано медичне свідоцтво про народження від 09.09.2019 року № 611. Заявник є одинокою матір'ю, у шлюбі не перебуває. З таким документом вона не може законно на території України зареєструвати факт народження дитини. Звернувшись до Великоновосілківського районного відділу державної реєстрації актів цивільного стану з метою державної реєстрації народження дитини, вона отримала відмову. Встановлення факту народження дитини їй необхідне для державної реєстрації народження дитини. Суд відповідну заяву задовольнив [131].

Слід мати на увазі, що для встановлення факту народження на тимчасово окупованій території України законодавцем встановлені додаткові особливості в ст. 317 ЦПК України.

У зв'язку із специфікою таких справ на практиці виникають питання при встановленні відповідних фактів.

Наприклад, заявники звернулися до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення. В обґрунтування заявлених вимог заявники зазначили, що 11.07.2014 року між ними було укладено шлюб в м. Керч Автономної Республіки Крим. У м. Сімферополь Автономної Республіки Крим і у них народився син. Суворовським районним в м. Херсоні відділом державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції в Херсонській області їм було відмовлено у реєстрації факту народження дитини та факту укладення шлюбу, оскільки видані Автономної Республіки Крим документи є недійсними і не створюють правових наслідків. Заявники просять суд встановити факт реєстрації шлюбу, укладеного 11.07.2014 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 в м. Керч Автономної Республіки Крим, змінивши прізвище дружини на «ОСОБА_1» і встановити факт народження дитини чоловічої статі в м. Сімферополь Автономної Республіки Крим, батьками

якого є громадянин України ОСОБА_1 та громадянин України ОСОБА_2. Вивчивши матеріали справи і проаналізувавши відповідні нормативно-правові акти і судову практику, суд встановив за можливе застосувати названі загальні принципи («Намібійські винятки»), сформульовані в рішеннях Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини, в контексті оцінки документів про шлюб, виданих закладами, що знаходяться на окупованій території, як доказів, оскільки суд розуміє, що можливості збору доказів шлюбу особи на окупованій території можуть бути істотно обмеженими, у той час як встановлення цього факту має істотне значення для реалізації цілої низки прав людини, включаючи право власності (спадкування), право на повагу до приватного та сімейного життя тощо. Судом також встановлено, що заявниками вичерпані можливості для отримання свідоцтва про народження дитини та укладення шлюбу, окрім як звернення до суду. Зважаючи на зазначене, суд задовольнив подану заяву [142].

У науці цивільного процесуального права відзначається, що заява про встановлення факту народження особи в контексті ч. 1 ст. 317 ЦПК України може бути подана батьком, матір'ю або іншими законними представниками дитини [148, с. 71].

Ми вважаємо, що недоцільно обмежувати коло суб'єктів, які мають право на подання заяви, переліченими особами.

Тому, на нашу думку, заявником у відповідних справах може бути сама фізична особа, якій потрібно встановити факт її народження у певний час, батько та (або) мати такої особи, її члени сім'ї або родичі, а також правонаступники, зокрема спадкоємці.

Заявник при цьому наділяється загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Такі ж особи можуть виступати і заінтересованими особами у справах про встановлення судом факту народження особи в певний час.

На сьогодні усиновлення є одним із найскладніших правових інститутів. Така складність, з одного боку, полягає у тому, що вирішення питання про усиновлення є психологічним моментом, при розв'язанні якого суд не має права припускатись помилки, оскільки мова йде про майбутнє дитини, її адаптацію у сім'ї усиновлювачів, збереження самої сім'ї усиновлювачів, розуміння ними майбутніх труднощів у вихованні дітей тощо, а з другого – цей інститут постійно змінює свою процедуру [178, с. 458].

Заявником у справах про усиновлення може бути виключно особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. Подання такої заяви через представника не допускається (ч. 1 ст. 223 СК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 211 СК України усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодше двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. При цьому усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років (ч. 2 ст. 211 СК України). Крім того, у частинах 3–6 ст. 211 СК України містяться додаткові вимоги до особи усиновлювачів, якщо такими є подружжя або особи, які не перебувають у шлюбі між собою; у ст. 212 СК України перелічені особи, які не можуть бути усиновлювачами, а у ст. 213 СК України – особи, які мають переважне перед іншими право на усиновлення дитини. Виходячи з наведених правових норм, можна стверджувати, що заявником у справах про усиновлення може бути дієздатна фізична особа віком не молодша двадцяти одного року (за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини), яка відповідає вимогам, визначеним частинами 2–6 ст. 211, ст. 212, ст. 213 СК України [182, с. 328–329].

При визначенні осіб, які можуть бути заявниками у справах про усиновлення, виникає питання: чи можуть бути такими особи, які були позбавлені батьківських прав, але згодом у них поновлені. Ми вважаємо, що

потрібно погодитися з позицією, що встановлювати пряму заборону набувати цивільного процесуального статусу заявника у справах про усиновлення особі, яка була позбавлена батьківських прав, а згодом у них поновлена, недоцільно. Вбачається, що розв'язання цього питання має бути виключною прерогативою суду, який в кожному конкретному випадку, керуючись інтересами дитини, повинен всебічно, повно та об'єктивно дослідити всі обставини справи та з'ясувати відповідність особи заявника встановленим у законі матеріально-правовим вимогам [182, с. 329].

Щодо цивільного процесуального статусу заявника у справах про усиновлення, то у таких справах він наділяється загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом. Але при цьому заявник має додаткове суб'єктивне процесуальне право відкликати заяву про усиновлення до набрання чинності відповідним рішенням суду (ч. 2 ст. 223 СК України). Таким чином, у справах про усиновлення заявник наділяється і особливим цивільним процесуальним статусом.

Заінтересованими особами у відповідних справах можуть виступати чоловік (дружина) особи, яка бажає усиновити дитину, їх діти, сама дитина, яку бажають усиновити, її родичі та інші особи.

Тепер перейдемо до інших справ, які можуть бути розглянуті у порядку окремого провадження і виникають із сімейних правовідносин.

Одними із таких є справи про встановлення режиму окремого проживання подружжя.

Відповідно до ч. 1 ст. 119 СК України суд за заявою подружжя або за позовом одного з них може ухвалити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно.

Зауважимо, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 119 СК України встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені СК України і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені

шлюбним договором, у п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» зазначено, що, вирішуючи заяву про встановлення режиму окремого проживання подружжя, суд повинен встановити фактичні взаємини сторін і переконатися в доцільності сепарації для того, щоб узаконений спосіб окремого проживання не був формальним засобом вирішення спірних майнових питань.

Як впливає із формулювання ч. 1 ст. 119 СК України, відповідні справи, залежно від того, хто ініціює процес розгляду справи – один із подружжя чи обидва одночасно, – можуть розглядатися у порядку окремого та позовного провадження.

Таким чином, заявниками у справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя, що розглядатимуться у порядку окремого провадження, мають бути обидва з подружжя одночасно. В іншому випадку справа має розглядатися у порядку позовного провадження, незалежно від того, чи заперечує щодо встановлення указанного режиму другий з подружжя.

У справах про встановлення режиму окремого проживання подружжя, як і у справах про встановлення факту спільного проживання чоловіка та жінки без шлюбу, заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43 ЦПК України, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України. Цивільний процесуальний інтерес заявника полягає у тому, щоб домогтися бажаного для себе процесуального результату, тобто ухвалення рішення суду на свою користь [28, с. 17]. Таким чином, заявники наділяються загальним і спеціальним процесуальним статусом.

Заінтересованими особами у таких справах, зазвичай, є діти подружжя, які залучаються до участі у справі, якщо необхідно вирішити питання щодо того, з ким із батьків вони проживатимуть, яким чином батьки будуть їх

утримувати і виховувати (особливо це стосується того із батьків, який не проживатиме із дітьми) [180, с. 537].

Згідно із ч. 1 ст. 168 СК України мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною.

В юридичній літературі підкреслюється, що надання такого права батькам, які позбавлені батьківських прав, покликане сприяти, з одного боку, збереженню зв'язку дитини з власними батьками, а з іншого – стимулює батьків до їх виправлення і поновлення в подальшому їх батьківських прав [90].

Як впливає із до ст. 168 СК України заявниками у справах, що аналізуються, можуть бути тільки мати та (або) батько, які позбавлені батьківських прав.

Таким чином, у цій категорії сімейних справ закон встановлює особливу вимогу до особи, яка може набути цивільного процесуального статусу заявника, – наявність матеріально-правового статусу особи, позбавленої батьківських прав. Такий статус має підтверджуватися відповідним рішенням суду, яке набрало законної сили [182, с. 282].

У цій категорії цивільних справ заявник наділяється загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Заінтересованими особами, як вбачається, у справах про надання матері та (або) батькові права на побачення з дитиною є мати (батько), не позбавлена (не позбавлений) батьківських прав, бабуся, дідусь дитини, сама дитина, інші члени сім'ї чи родичі дитини та (або) її батьків.

Наступну категорію справ, які виникають із сімейних правовідносин і розглядаються в порядку окремого провадження, становлять справи про встановлення факту батьківства (материнства).

Як це визначено у ст. 130, 132 СК України факт батьківства (материнства) може бути встановлений за рішенням суду у разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини (смерті жінки, яка

вважала себе матір'ю дитини), якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень проведено за прізвищем матері, а ім'я та по батькові батька дитини записані за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК України) або запис про матір дитини, батьки якої невідомі, проведено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК України).

Заявниками у цих справах можуть бути: мати (батько) дитини, опікун (піклувальник) дитини, особа, яка її утримує та виховує, а також сама дитина, яка досягла повноліття (п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів»).

При цьому заявник наділятиметься загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом, тобто заявник наділяється загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43 ЦПК України, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України. Цивільний процесуальний інтерес заявника полягає у тому, щоб домогтися бажаного для себе процесуального результату, тобто ухвалення рішення суду на свою користь [28, с. 18].

Однак за ст. 131 СК України передбачено можливість подання особою, яка вважає себе матір'ю дитини, заяви про визнання свого материнства, якщо запис про матір дитини, батьки якої невідомі, проведено за рішенням органу опіки та піклування.

У таких справах заявником може бути виключно жінка, яка вважає себе матір'ю дитини.

Таким чином, можна говорити про наявність двох різних категорій справ, що виникають із сімейних правовідносин:

- 1) про встановлення факту батьківства (материнства);
- 2) про визнання материнства.

Хоча окремі вчені вважають, що заявником у таких справах окрім жінки, яка вважає себе матір'ю дитини, можуть бути й опікун, піклувальник

дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття [158, с. 399].

Ми розділяємо позицію, що таке уявлення є хибним, адже у ст. 131 СК України мова йде саме про встановлення факту визнання материнства особою, яка вважає себе матір'ю дитини. Отже, саме особа, яка вважає себе матір'ю дитини, повинна ініціювати відкриття провадження у справі, що свідчитиме, передусім, про визнання нею факту свого материнства [183, с. 280].

Жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, після звернення до суду із відповідною заявою буде наділена загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом заявника.

Варто відзначити, що у статтях 130–132 СК України не передбачена можливість встановлення факту батьківства (материнства) особи, яка визнана безвісно відсутньою. Тому потрібно погодитися із З. В. Ромовською у тому, що ця прогалина може бути заповнена завдяки застосуванню до відповідної ситуації за аналогією закону норм відповідних статей СК України [146, с. 201].

Крім того, ми пропонуємо внести зміни до СК України і викласти у новій редакції наступні правові норми:

1) частину 1 ст. 130: «1. У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, або визнання його відсутнім, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду»;

2) частину 2 ст. 130: «Заява про встановлення факту батьківства може бути подана особами, зазначеними у частині третій статті 128 цього Кодексу, а також опікуном над майном особи, яка була визнана безвісно відсутньою».

Наостанок звернемо увагу на справи про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 293 ЦПК України), та справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України, ч. 3 ст. 293 ЦПК України), які

підлягають розгляду у порядку окремого провадження і виникають із сімейних правовідносин.

Ми погоджуємося, що відповідно до ч. 1 ст. 109 СК України у справі про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявників має бути завжди два: кожен з подружжя, тобто має місце обов'язкова процесуальна співучасть. Якщо бажання розірвати шлюб виникає тільки в одного з подружжя, відповідна категорія справ характеризується наявністю спору, у зв'язку із чим підлягає розгляду в порядку іншого виду цивільного судочинства – позовного провадження [182, с. 223].

Як встановлено у ч. 3 ст. 293 ЦПК України шлюб також може бути розірвано у порядку окремого провадження за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі.

Тому обов'язковою передумовою для звернення до суду з відповідною заявою має бути наявність у одного із подружжя особливого правового статусу, а саме – особи, засудженої до позбавлення волі. При цьому з таким статусом може бути і заявник, і другий з подружжя, який набуде цивільного процесуального статусу заінтересованої особи.

Отже, у разі засудження особи до позбавлення волі шлюб із нею може бути розірвано як за її ініціативою, так і за ініціативою другого з подружжя. При цьому, розірвання шлюбу з особою, засудженою до позбавлення волі, може відбуватися, якщо відповідний вирок суду набрав законної сили і якщо на момент звернення до суду до особи засудженого не застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [143, с. 28].

У такій категорії справ заявник, як і в інших справах, що виникають із сімейних правовідносин і розглядаються в порядку окремого провадження, наділяється загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом. Але, на відміну від багатьох вище проаналізованих категорій справ, у справах про розірвання шлюбу заявник також наділяється особливим цивільним процесуальним статусом, який додатково включає право відкликати відповідну заяву [28, с. 18].

Дослідження цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин, дозволило нам дійти висновку про те, що у більшості цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження і виникають із сімейних правовідносин (наприклад, у справах про: встановлення проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, надання судом права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, встановлення режиму окремого проживання подружжя), заявники наділяються загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом. Водночас, у справах про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, та справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявник (заявники), поряд із загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом, наділяється (наділяються) особливим цивільним процесуальним статусом, який додатково включає право відкликати відповідну заяву [28, с. 17].

3.2 Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із спадкових правовідносин

Спадкове право посідає особливе місце в системі цивільного права. Виникнення права власності і розвиток шлюбно-сімейних відносин у суспільстві зумовили потребу відповіді на питання щодо долі майна, яке залишається після смерті людини. Спадкування, як і будь-який інший соціальний феномен, виконує не лише покладені на нього суспільно корисні функції. Можливість визначити долю майна після смерті і передати його в спадщину є однією з найважливіших гарантій стабільності відносин приватної власності. Принципове значення для будь-якого суспільства має конкретне вирішення питання про участь громадян у справедливому розподілі майнових благ і долю таких благ після їх смерті. Не викликає

сумніву думка про те, що норми спадкового права є справжнім показником ступеня культури епохи [23, с. 3].

Як вже відмічалось вище, в порядку окремого провадження розглядається низка справ, що виникають із спадкових правовідносин, зокрема: про визнання спадщини відумерлою (п. 8 ч. 2 ст. 293 ЦПК України); про встановлення фактів, що мають юридичне значення для виникнення, зміни чи припинення спадкових правовідносин (наприклад, про встановлення факту прийняття спадщини, про встановлення факту відмови від спадщини тощо).

Насамперед, визначимо цивільний процесуальний статус заявника у справах про визнання спадщини відумерлою.

Після смерті фізичної особи залишаються її права та обов'язки (спадщина). За загальним правилом, вони мають перейти до інших осіб – спадкоємців. Проте інколи спадщина так і не переходить до жодного зі спадкоємців, унаслідок чого майно залишається без власника, а це загрожуватиме самому майну чи особам, які так чи інакше, вимушено чи ні, стикаються з ним. Не можна забувати й про можливість виникнення конфліктів між іншими суб'єктами цивільних правовідносин у зв'язку зі спробами заволодіти цим майном. Для запобігання подібним ситуаціям слугує такий правовий засіб, як набуття права власності на відумерлу спадщину [173, с. 383]. Тому можна погодитися, що «значення інституту відумерлої спадщини полягає в усуненні безхазяйності об'єктів спадкування, збереження їх в цивільному обороті, що, в свою чергу, сприяє впорядкованості та завершеності відповідних правовідносин» [80, с. 133].

Поступове формування правового регулювання відносин відумерлості спадщини призвело до виникнення певної єдності норм права щодо регламентації цих відносин. Цей розвиток став можливим завдяки наявності комплексу фактичних суспільних відносин відумерлості спадщини, зокрема відносин щодо виявлення відумерлого майна, управління цим майном, визнання майна відумерлим, розпорядження відумерлим майном. Усі

наведені правовідносини формуються з приводу однорідного об'єкта – відумерлого майна. Така цільність прояву відносин та єдність норм щодо їх правового регулювання надає можливість стверджувати, що інститут відумерлості спадщини у системі права України сформований [24, с. 106].

У цивільному законодавстві України поняття відумерлої спадщини не визначено. У зв'язку із цим науковці не дійшли єдиної позиції щодо розуміння цієї правової категорії.

Так, на думку одних вчених, відумерла спадщина – це специфічна підстава набуття майна померлого особливим суб'єктом – територіальною громадою, яка не має права відмовитися від спадщини за жодних обставин. Отже, особливість відумерлої спадщини полягає в тому, що виникнення права комунальної власності є обов'язком територіальної громади, а не її правом [40, с. 137].

Н. Б. Солтис вважає, що відумерлість майна – це система дій (процедура) з виникнення права власності у територіальної громади щодо майна, стосовно якого не виявлені спадкоємці як за заповітом, так і за законом, або у разі усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття [160].

Інші науковці підкреслюють, що визнання спадщини відумерлою та набуття прав на неї відповідною територіальною громадою є самостійною правовою підставою набуття права власності, що відрізняється як від спадкування за заповітом, так і від спадкування за законом [38, с. 189].

Відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК України у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою.

Таким чином, указана норма дозволяє встановити, що відумерла спадщина – це спадщина, яка у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за

законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, за рішенням суду переходить у власність територіальної громади.

У разі якщо на об'єкті нерухомого майна на момент відкриття спадщини знаходиться рухоме майно, що входить до складу спадщини, таке рухоме майно переходить у власність територіальної громади, якій передано нерухоме майно (ч. 1 ст. 1277 ЦК України).

Отже, заявником у справах про визнання спадщини відумерлою є відповідний орган місцевого самоврядування.

Як наголошує С. С. Бичкова, такими органами місцевого самоврядування коло заявників у категорії справ, що розглядається, не обмежується: сьогодні правом (а не обов'язком!) звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою наділені й інші особи [5, с. 112].

Однак у ч. 1 ст. 1277 ЦК України уточнюється, що заява про визнання спадщини відумерлою може також бути подана кредитором спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – власниками або користувачами суміжних земельних ділянок. У такому разі суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та/або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Таким чином, заявником також можуть стати кредитор спадкодавця, власники або користувачі суміжних земельних ділянок. У такому разі орган місцевого самоврядування стає заінтересованою особою.

Аналіз наведених правових норм дає підстави для висновку про те, що заявниками у справах про визнання спадщини відумерлою можуть бути:

- 1) орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням;
- 2) кредитор спадкодавця;

3) власники або користувачі суміжних земельних ділянок, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

Охарактеризуємо орган місцевого самоврядування як заявника у справах про визнання спадщини відумерлою.

Органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські, районні, обласні ради та їх виконавчі органи. Крім того, сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції (частини 3, 6 ст. 140 Конституції України, ч. 1 ст. 10, ч. 1 ст. 14 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Як свідчить судова практика, у більшості випадків у справах про визнання спадщини відумерлою із відповідною заявою до суду звертаються саме органи місцевого самоврядування [135; 137; 138; 140; 130].

Водночас, достатньо часто в інтересах держави в особі органу місцевого самоврядування до суду з відповідною заявою звертається прокурор. Це дало підстави деяким науковцям стверджувати, що суди припускаються помилки, коли відкривають провадження у справі про визнання спадщини відумерлою у разі подання заяви прокурором. Пояснюють свою позицію вчені тим, що заявником в аналізованій категорії цивільних справ може бути тільки визначений законом орган місцевого самоврядування [79, с. 781].

Ми підкреслюємо додатково, що заявником у справах окремого провадження є особа, в інтересах якої відкрито провадження у цивільній справі. У свою чергу, прокурор у процесі розгляду справи в порядку окремого провадження наділений цивільним процесуальним статусом органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Тобто, указані суб'єкти належать до різних груп учасників справи.

І хоча у статтях 56 і 57 ЦПК України спеціально не обумовлено право органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, на звернення до суду з заявою про визнання спадщини відумерлою, не можна стверджувати і про його відсутність. Право таких органів та осіб передбачено у ст. 4 ЦПК України, а також у нормах спеціальних законів.

Слід також розрізнити участь у цивільному процесі органу місцевого самоврядування у разі, коли він є заявником у справі, й у разі, коли він належить до органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб [4, с. 53]. У зв'язку із цим, на наш погляд, помиляються автори, які аргументують свою позицію щодо повноважень органу місцевого самоврядування на звернення до суду про визнання спадщини відумерлою нормами, присвяченими органам та особам, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб [175, с. 339].

Як вже відмічалось, у законі чітко визначено, які суб'єкти належать до органів місцевого самоврядування.

Однак до суду інколи із заявою про визнання спадщини відумерлою звертаються виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані органами місцевого самоврядування органи. Так, у березні 2013 р. із такою заявою до суду звернулось Управління економіки Судацької міської ради АРК. Рішенням Судацького міського суду АРК від 1 квітня 2013 р. заява задоволена частково. Апеляційний суд АРК в м. Феодосія рішення суду першої інстанції скасував, у тому числі виходячи з того, що з заявою до суду звернулась особа, якій не належить право звернення з вимогами про визнання спадщини відумерлою, що впливає із Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [128].

Слід зауважити, що непоодинокими є випадки, коли до складу спадщини входять кілька об'єктів, які є нерухомим майном і знаходяться у різних містах, районах, областях тощо (наприклад, гараж розташований у Житомирській області, а земельна ділянка – у Рівненській). У такому разі ми

підтримуємо позицію, щоб майно переходило у власність тієї територіальної громади, на території «відання» якої воно знаходиться. У зв'язку із чим необхідно закріпити право на звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою не лише за органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, але й за органом місцевого самоврядування за місцезнаходженням спадкового майна [4, с. 54]. Аналогічну позицію відстоюють і деякі інші науковці [160, с. 246; 173, с. 386].

Для того ж, щоб уникнути відкриття кількох проваджень, які виникають з одних і тих самих правовідносин, підсудність справи про визнання спадщини відумерлою має залишатися незмінною – заяву слід подавати до суду за місцем відкриття спадщини (за останнім місцем проживання спадкодавця, якщо воно невідоме – за місцезнаходженням нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – за місцезнаходженням основної частини рухомого майна). Тому при зверненні до суду одного із органів місцевого самоврядування, інші органи місцевого самоврядування, на території «відання» яких відкрито спадщину або розташоване інше майно, що входить до складу спадкової маси, можуть взяти участь у справі як інші заінтересовані особи [4, с. 53].

Також заявником у справах про визнання спадщини відумерлою може виступати кредитор спадкодавця.

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду висловився щодо прав кредитора спадкодавця у зобов'язаннях, що залишилися невиконаними на момент смерті останнього. Так, у ч. 1 ст. 608 ЦК України передбачено, що до складу спадщини входять не лише права, а й обов'язки спадкодавця, що належали йому за життя. Винятком з цього правила є зобов'язання боржника, які припиняються зі смертю фізичної особи. Зобов'язання, нерозривно пов'язані з особою боржника, не можуть бути виконані іншою особою. В усіх інших випадках до спадкоємців переходять відповідні боргові зобов'язання спадкодавця незалежно від виду спадкування – за заповітом чи за законом. Борги спадкодавця – це майнові зобов'язання, які прийняв на себе

спадкодавець перед фізичними або юридичними особами-кредиторами, але смерть позбавила його можливості виконати їх [107].

Відповідно до ст. 1282 ЦК України спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен зі спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Такий обов'язок покладений і на осіб, наділених правом на обов'язкову частку в спадщині. Включення до складу спадщини обов'язків спадкодавця зумовлене універсальним характером спадкового наступництва, за яким до правонаступника переходить весь комплекс прав та обов'язків, які належали правопереднику на час відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Тому, з огляду на зазначене, доцільно говорити не про відповідальність спадкоємців за боргами спадкодавця, а саме про наступництво спадкоємцями боргів спадкодавця [107].

Наприклад, за життя спадкодавець уклав із позивачем два попередні договори купівлі-продажу – квартири та земельної ділянки, отримав позику та склав заповіт. У подальшому спадкодавець помер, так і не виконавши обов'язки за укладеними договорами. Дізнавшись про смерть спадкодавця (боржника), позивач у встановлений законом строк подав відповідні заяви-претензії до нотаріуса та просив останнього сповістити спадкоємців про його кредиторські вимоги. З метою задоволення своїх кредиторських вимог позивач звернувся до суду з позовом до спадкоємців боржника (спадкодавця) про тлумачення заповіту, залишеного останнім, та з вимогою стягнути 400 000 дол. США за рахунок спадкового майна. Вимога позивача про тлумачення заповіту була зумовлена тим, що представник відповідача заперечував факт прийняття спадщини як за законом, так і за заповітом. У своїх доводах позивач посилався на те, що оскільки не охоплене заповітом нерухоме майно спадкодавця за законом ніхто не прийняв, зі змісту самого заповіту можна дійти висновку, що таке майно перейшло саме відповідачу. Судами першої та апеляційної інстанцій у задоволенні позовних вимог було

відмовлено, оскільки позивачем не було доведено тієї обставини, що померлому за життя належали будь-які права на рухоме чи нерухоме майно, і що не встановлена вартість спадкового майна [107].

Натомість, Верховний Суд у постанові від 20.02.2019 р. у справі №755/7730/16-ц висловився на користь позивача частково, зазначивши, що перелік зобов'язань, які не входять до складу спадщини, визначений ст. 1219 ЦК України, отже, зобов'язання за попередніми договорами купівлі-продажу та договором позики входять до складу спадщини. А отже, права кредитора підлягають захисту в порядку, визначеному ст. 1281, 1282 ЦК України. Водночас Верховний Суд підтримав висновки судів попередніх інстанцій щодо відмови в задоволенні позовних вимог про тлумачення змісту заповіту, оскільки останній не містить неточностей або суперечностей [107].

На підставі аналізу наведеного рішення Верховного Суду можна стверджувати, що заявниками у справі про визнання спадщини відумерлою можуть бути кредитори спадкодавця, тобто особи, які на життя спадкодавця передували з останнім у майнових зобов'язальних правовідносинах, у яких спадкодавець був суб'єктом обов'язків, але смерть позбавила його можливості виконати їх.

Відповідно до ч. 4 ст. 1277 ЦК України територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст. 1231 ЦК України. Якщо власниками відумерлого майна стали декілька територіальних громад, вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються територіальними громадами пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожною з них. Цим обумовлюється юридична заінтересованість кредиторів спадкодавця у справі про визнання спадщини відумерлою.

Також у справах про визнання спадщини відумерлою заявниками можуть бути також власники або користувачі суміжних земельних ділянок, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

Відповідно до спільного наказу Фонду державного майна України та Державного комітету з питань житлово-комунального господарства від 23.12.2004 року № 2929/277, яким затверджено Збірник укрупнених показників вартості відтворення функціональних об'єктів-аналогів для оцінки малоповерхових будинків, будівель та споруд, суміжними земельними ділянками є ділянки, які безпосередньо примикають до загальної межі.

При цьому, як визначено у частинах 1, 2 ст. 22 ЗК України, землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

До земель сільськогосподарського призначення належать:

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Питання розмежування земельної ділянки між сусідами визначається ЗК України, відповідно до якого власники та користувачі сусідніх земельних ділянок (сусіди) повинні обирати такі способи використання землі, які відповідають цільовому призначенню земельних ділянок та за яких власникам і землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдаватиметься найменше клопотів. Зазвичай межі суміжних земельних ділянок сусідів встановлюються при проведенні землепорядних робіт [144].

Проте досі вони визначалися суто в технічній документації – в натурі межі земельної ділянки не позначалися. Інколи, один сусід міг встигнути

отримати Державний акт про право приватної власності на земельну ділянку, а інші сусіди ще не оформили належним чином документацію. Часто це призводило до конфліктів. Під час господарського використання землі одна зі сторін могла заволодіти частиною городу сусіда. На сьогодні діє інструкція Держземагенції, в якій визначено види межових знаків. Тепер кожна земельна ділянка повинна бути визначена межовим знаком встановленого зразка. У Земельному кодексі України інституту добросусідства присвячено окрему 17 главу. Положення глави 17 Земельного кодексу України висвітлюють порядок захисту інтересів власників володінь, що межують між собою, врегулювання протиріч, які виникають при здійсненні прав на своє майно [144].

Законодавство, що регулює земельні відносини добросусідства, є нормативно встановленими обмеженнями щодо здійснення прав на землю (включаючи право власності), які мають на меті забезпечити захист інтересів власників (землекористувачів) сусідніх володінь від можливих порушень при використанні земельних ділянок. Основна мета цих правил полягає в сприянні і забезпеченні такому використанню земельних ділянок, при якому власникам сусідніх земельних ділянок і землекористувачам заподіюється менша кількість незручностей. У п. 1 ст. 103 Земельного кодексу поняття незручностей конкретизується в такий спосіб – це затінення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення, перелік таких незручностей є невичерпним [144].

Суб'єктами відносин добросусідства є як власники земельних ділянок, так і землекористувачі (п. 1 ст. 91, п. 1 ст. 96 ЗК України). У зв'язку з цим, правила про добросусідство виступають як обмеження щодо здійснення не лише права власності на земельну ділянку, а й інших прав на землю, зокрема права постійного користування земельною ділянкою, оренди, емфітевзису, суперфіцію тощо [144].

Отже, зміст добросусідства, полягає в сукупності прав та обов'язків суб'єктів таких відносин. При цьому комплекс цих прав та обов'язків, по

суті, є однаковим для кожного власника чи землекористувача. У найбільш загальному вигляді зміст відносин добросусідства можна визначити як право кожного власника чи землекористувача вільно використовувати свою земельну ділянку за цільовим призначенням у межах і способами, що не справляють неправомірного впливу на сусідні володіння (земельні ділянки), а також вимагати від інших власників (землекористувачів) такого ж використання сусідніх земельних ділянок і у той самий час – обов'язок кожного власника (землекористувача) не допускати при цьому заподіяння неправомірного впливу на сусідні земельні ділянки [144].

Таким чином, власники або користувачі суміжних земельних ділянок сільськогосподарського призначення з метою захисту своїх прав та інтересів, що опосередковуються правовідносинами добросусідства, наділяються правом звернутися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою.

Аналіз цивільного, а також цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що у справах про визнання спадщини відмерлою заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43 ЦПК України, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України. При цьому, цивільний процесуальний інтерес заявників полягає у тому, щоб домогтися бажаного для себе процесуального результату, тобто ухвалення рішення суду на свою користь.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК України заявники у справах про визнання спадщини відумерлою мають право на одержання інформації з Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину, що дозволяє стверджувати про наявність у них особливого цивільного процесуального статусу.

Таким чином, в указаних справах заявники наділені: загальним цивільним процесуальним статусом, спеціальним цивільним процесуальним статусом і особливим цивільним процесуальним статусом.

Перейдемо до дослідження цивільного процесуального статусу заявника у інших категоріях цивільних справ, що виникають із спадкових правовідносин. Такими є справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення для виникнення, зміни чи припинення спадкових правовідносин (наприклад, про встановлення факту прийняття спадщини, про встановлення факту відмови від спадщини тощо).

Отже, справи про встановлення факту прийняття спадщини.

Відповідно до ч. 3 ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом шестимісячного строку він не заявив про відмову від неї.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину і на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, зобов'язаний додатково подати нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування – заяву про прийняття спадщини (ч. 1 ст. 1269 ЦК України).

Таким чином, закон не вимагає від особи, яка постійно проживала разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, подання заяви про прийняття спадщини. Якщо протягом шести місяців з дня смерті спадкодавця такий спадкоємець не заявив про відмову від спадщини, він може одержати свідоцтво про право на спадщину на загальних підставах [81].

В юридичній літературі відзначається, що прототип прийняття спадщини шляхом постійного проживання разом зі спадкодавцем був установлений у Стародавньому Римі *pro herede gestio* (дія в ролі спадкоємця), тобто вчинення спадкоємцем актів, з яких виводиться безумовна та необхідна воля прийняти спадщину. В класичну епоху в поняття *pro herede gestio* включалось також бажання спадкоємця прийняти спадщину, висловлене явно, однак неформально [150, с. 283].

Подібне положення містилося у ст. 1514 проекту Цивільного укладення Російської Імперії, за змістом якого спадкоємець вважається таким, що

прийняв спадщину, якщо заявить про це суду або, знаючи про відкриття спадщини, буде як спадкоємець володіти, користуватися та розпоряджатися спадковим майном і взагалі вчиняти стосовно спадкового майна такі дії, на які має право лише спадкоємець [21, с. 223].

Частина 3 ст. 1268 ЦК містить правову презумпцію прийняття спадщини, зміст якої становить припущення, що певні спадкоємці вважаються такими, що прийняли спадщину без їх спеціального волевиявлення. Така правова презумпція може бути спростована самим спадкоємцем внаслідок подання заяви про відмову від прийняття спадщини. Крім того, презумпція прийняття спадщини може спростовуватися й іншою стороною шляхом заперечення факту спільного постійного проживання спадкоємця із спадкодавцем саме на час відкриття спадщини. Наприклад, наведена презумпція може бути спростована фактом реєстрації сторони спору разом зі спадкодавцем за день до смерті останнього, що заперечуватиме такий елемент змісту презумпції, як постійність проживання [81, с. 36].

Таким чином, для встановлення факту фактичного прийняття спадщини необхідно встановити факт спільного проживання особи зі спадкодавцем на момент його смерті.

Причому спадкоємець повинен спершу звернутися до нотаріуса та отримати відмову у вчиненні нотаріальної дії. Якщо судом буде встановлено, що заявник не звертався до нотаріуса, то у встановленні факту постійного проживання зі спадкодавцем має бути відмовлено. До моменту відмови нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку з тим, що прийняття спадщини належним чином не підтверджено, зберігається можливість оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку та відсутня необхідність встановлювати певний юридичний факт [81, с. 38].

У п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»

від 31.03.1995 № 5 [117] визначено такі умови розгляду судами справ про встановлення фактів в порядку окремого провадження:

1) згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян;

2) чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення;

3) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення;

4) встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

Отже, заявником у справах про встановлення факту прийняття спадщини є особа, яка спільно проживала зі спадкодавцем на момент його смерті і якій було відмовлено у вчиненні відповідної нотаріальної дії, тобто прийнятті спадщини.

При цьому у справах про встановлення факту прийняття спадщини заявник наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

3.3 Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи

До цивільних справ, що виникають із правовідносин, що пов'язані із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи і розглядаються в порядку окремого провадження, належать справи про:

а) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

б) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

в) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою.

Слід зазначити, що прийняття Конституції України ознаменувало початок процесу демократизації та гуманізації законодавства, встановивши основні гарантії діяльності держави та спрямованості її розвитку з огляду на принцип верховенства права, забезпечення прав і свобод громадян. Так, відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [72, с. 13].

Хоча, незважаючи на проголошену рівність перед законом та судом, також передбачено винятки із загального правила, що стосуються певних обмежень у реалізації своїх прав і свобод громадянами, що мають чітко визначений перелік підстав та умов такого законного обмеження. Однією з підстав часткового зменшення обсягу прав та свобод, що можуть бути реалізовані особою, є саме обмеження у цивільній дієздатності та визнання особи недієздатною [75, 47].

Інститут визнання особи недієздатною існував ще у Стародавньому Римі, де його застосування мало на меті, передусім, забезпечення збереження родового майна особи, що визнавалась недієздатною та була неспроможною вчиняти будь-які правочини. До таких категорій осіб, окрім тих, що мали тяжке психічне захворювання, належали також жінки, марнотратники та відсталі у розумовому розвитку [9]. У Законах XII таблиць, які належать до перших юридичних джерел, можна побачити таке положення: «Якщо людина збожеволіла, то нехай владу над нею самою і над її майном візьмуть її агнати або родичі» [35, с. 941].

Сьогодні такий інститут знайшов доволі детальну регламентацію як у ЦК України, так і в ЦПК України, що зумовлено суттєвим характером обмежень, яких зазнає особа, обмежена або позбавлена дієздатності [75, с. 47].

У чинному законодавстві України визначено, що цивільна дієздатність фізичної особи є важливою складовою її правового статусу, що дозволяє їй своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх не виконання. Тому вирішення питання про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним, поновлення цивільної дієздатності фізичної особи у судовому порядку є важливою гарантією захисту прав і законних інтересів громадян [2].

Законодавець чітко визначив підстави для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 36 ЦК України):

1) особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

2) особа зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Крім того, за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права (ч. 5 ст. 32 ЦК України).

Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. Відповідна особа може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини (ч. 1, 2 ст. 37 ЦК України).

Так само чітко визначено у законі підстави для визнання фізичної особи недієздатною: відповідно до ч. 1 ст. 39 ЦК України фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

При цьому над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка і вона не має права вчиняти будь-якого правочину (ч. 1, 2 ст. 41 ЦК України).

Згідно із ч. 1 ст. 42 ЦК України за заявою опікуна або органу опіки та піклування суд поновлює цивільну дієздатність фізичної особи, яка була визнана недієздатною, і припиняє опіку, якщо буде встановлено, що внаслідок видужання або значного поліпшення її психічного стану у неї поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Особливості розгляду перелічених трьох категорій справ (про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи) регламентовані у ЦПК України (статті 295–309).

Оскільки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (включаючи право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком) або визнання фізичної особи недієздатною суттєво зачіпає права та інтереси особи, законом передбачено обмежене коло осіб, які мають право бути заявниками у цих категоріях справ [2].

Так, заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подано членами її сім'ї, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги (ч. 1 ст. 296 ЦПК України).

Заяву про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подано батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування (ч. 2 ст. 296 ЦПК України).

Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги (ч. 3 ст. 296 ЦПК України).

У ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» члени сім'ї визначаються як:

а) особа, яка перебуває у шлюбі із суб'єктом та діти зазначеного суб'єкта до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання із суб'єктом;

б) будь-які особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

При цьому, як визначено у примітці до ст. 48 цього Закону, членами сім'ї суб'єкта декларування, які не є його подружжям або дітьми, вважаються особи, що спільно проживали із суб'єктом декларування станом на останній день звітного періоду або сукупно протягом не менше 183 днів протягом року, що передує року подання декларації.

Поняття членів сім'ї визначається і в деяких міжнародних нормативно-правових актах, які є чинними і для України.

Так, у Договорі між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення від 23.04.2001 р. визначено, що член сім'ї – це особа, визначена або визнана такою на підставі законодавства, за яким призначаються та сплачуються пенсії та допомоги.

У Регламенті Ради про застосування схем соціального забезпечення щодо осіб, що працюють за наймом, та їхніх сімей під час пересування в межах Співтовариства № 1408/71 (ЄЕС) від 14.06.1971 № N1408/71/ЄЕС термін «член сім'ї» означає будь-яку особу, визначену або визнану такою або визначену як член родини (домочадець) законодавством, відповідно до якого надається допомога, або у випадках, зазначених у статті 22 (1) (а), законодавством держави-члена, на території якої така особа постійно проживає; проте, коли вищезгадане законодавство вважає членом сім'ї або членом родини (домочадцем) лише особу, яка проживає під одним дахом з працівником, вважається, що цю умову задоволено, якщо дана особа переважно утримується цим працівником.

Консульська конвенція між Україною і Республікою Білорусь від 20.01.2009 р. визначає як члена сім'ї дружину або чоловіка, дітей, батьків працівника консульської установи, а також інших осіб, які проживають разом з ним і знаходяться на його утриманні.

Відповідно до Угоди (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки про здійснення оплачуваної трудової діяльності членами сімей дипломатичного, штатного консульського, адміністративного і технічного персоналу дипломатичних представництв та консульських установ, акредитованих у двох державах від 29.02.2016 р., 20.04.2016 р. членом сім'ї слід вважати особу, яка спільно проживає та перебуває на утриманні дипломатичного, штатного консульського, адміністративного і технічного персоналу дипломатичного представництва або консульської установи направляючої держави згідно з таким переліком:

- а) член подружжя;
- б) дитина віком до 21 року;
- в) дитина віком до 25 років, яка є студентом денної форми навчання вищого навчального закладу;
- г) недієздатна дитина безвідносно до віку, яка не в змозі себе утримувати.

В Угоді (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про здійснення оплачуваних видів діяльності членами сімей співробітників дипломатичних представництв або консульських установ від 04.04.2017 р. членом сім'ї визначено особу, яка живе разом і знаходиться на утриманні співробітника дипломатичної місії або консульської установи держави, що акредитує, а саме – це:

- а) чоловік/дружина;
- б) діти, які знаходяться на утриманні та не перебувають у шлюбі віком до 18 років;

с) діти, які знаходяться на утриманні та не перебувають у шлюбі віком до 24 років, які є студентами денної форми навчання у закладі, що надає освіту після середнього навчального закладу;

д) неodrужені діти, які мають вади фізичного або розумового характеру та не в змозі себе утримувати.

В Україні використовується поняття «член сім'ї» і в інших нормативно-правових актах. При чому в кожному з них закріплені різні підходи щодо його розуміння, наприклад:

1) згідно із ст. 2 Закону України «Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей» від 21 лютого 2014 р. члени сімей учасників масових акцій громадського протесту – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання;

2) відповідно до п. 3 Загальних положень Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 р. № 295, члени сім'ї абонента – це особи, які зареєстровані і проживають разом з абонентом в одному житловому приміщенні;

3) відповідно до п. 3 Загальних положень Порядку забезпечення інвалідів автомобілями, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2006 р. № 999, до членів сім'ї інваліда належать громадяни України, які проживають разом з ним, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, опіки або піклування над неповнолітніми дітьми, а також на інших підставах, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства та місце проживання яких зареєстровано в Україні в установленому законодавством порядку;

4) згідно із п. 2 Порядку надання державної підтримки та забезпечення громадян доступним житлом, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 819, члени сім'ї – особи, що відповідають вимогам, визначеним цим Порядком, дружина (чоловік), їх неповнолітні діти (до 18 років), неодружені повнолітні діти.

Як відзначено І. Л. Сердечною, важлива спроба визначити поняття «член сім'ї» була зроблена Рішенням «Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99. У рішенні зроблено аналіз законодавства, де застосовується поняття «член сім'ї», в тому числі і сімейного. Було вирішено, що до кола членів сім'ї належать дружина (чоловік), діти і батьки. Стосовно них ознака ведення спільного господарства застосовується лише у передбачених законом випадках. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні. Членами сім'ї можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання і ведення спільного господарства, тобто не лише близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші). Рішенням Конституційного Суду України було здійснено спробу визначити ознаки та коло членів сім'ї та дати їх міжгалузеве розуміння, чого досягнуто не було [154, с. 91].

СК України широко застосовує поняття «член сім'ї», при цьому легального визначення він не містить. Слід погодитися з тим, що сутність категорії «член сім'ї» ми можемо з'ясувати лише у розрізі детального аналізу поняття «сім'я», що відображає в собі елементи, які використовуються при її визначенні [154, с. 88].

Так, Я. М. Шевченко вказала: від того, як визначається поняття сім'ї, залежить структура і зміст прав і обов'язків, що поєднують людину з сім'єю, залежить саме існування сім'ї як суспільного явища, визначення кола інтересів людини в сім'ї [184, с. 330].

У юридичній літературі сім'я визначається як: коло осіб [151, с. 162; 147, с. 45; 22, с. 13], невелика група людей [155, с. 30], союз осіб [10, с. 89], об'єднання осіб [84, с. 42; 87, с. 28-29], постійне співжиття осіб [68, с. 259], спільність осіб [93, с. 10], організована соціальна спільність [157, с. 68], пов'язані взаємними правами та обов'язками і виникають на підставі відповідних юридичних фактів.

При визначенні юридичної природи поняття «сім'я» ми виходимо із законодавчого її визначення у сімейному законодавстві України. Так, у ч. 2 ст. 3 СК України визначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Тому ми погоджуємося, що сім'я характеризується такими ознаками:

а) особи спільно проживають – фактично тимчасово або постійно проживають в одному місці.

Підтвердженням факту спільного проживання в одному місці може бути їх реєстрація за таким місцем проживання, показання сусідів, представників житлово-експлуатаційної організації тощо. Однак за аналогією закону слід враховувати положення ч. 2 ст. 3 СК України про те, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Тобто окреме

проживання з поважних причин не є підставою для припинення сім'ї [180, с. 587].

Слід зазначити, що сімейне та цивільне законодавство України не встановлює строку, протягом якого жінка та чоловік мають проживати однією сім'єю для настання відповідних юридичних наслідків, крім випадків, встановлених законом. Так, згідно зі ст. 1264 ЦК України мінімальний строк спільного проживання жінки та чоловіка однією сім'єю для виникнення права на спадкування за законом має становити п'ять років; право на утримання відповідно до положень ст. 76 СК України виникає у разі, якщо жінка та чоловік тривалий час проживали однією сім'єю. В усіх інших випадках тривалість спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю має враховуватися судом, залежно від конкретних обставин справи [183, с. 222].

Хоча у відповідному контексті слід погодитися з Т. Р. Федосеєвою, що за своєю природою проживання однією сім'єю, зазвичай, спрямоване на довготривалі відносини [171, с. 558]. Тому при встановленні факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу у кожному конкретному випадку суд має враховувати і цей факт.

Наприклад, Європейський суд з прав людини у справі «Джонстон та інші проти Ірландії» встановив, що заявники прожили спільно близько 15 років, а тому становлять сім'ю і мають право на захист, незважаючи на те, що їх зв'язок існує поза шлюбом [127];

б) особи пов'язані спільним побутом, тобто ведуть спільне господарство, спільно влаштовують відпочинок, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти тощо;

в) особи мають взаємні права та обов'язки – особисті немайнові та майнові правомочності чоловіка та жінки, визначені у нормативно-правових актах, договорах, укладених між ними, звичаях тощо.

Виходячи з цих ознак, відповідно, і слід формулювати поняття члена сім'ї. Але перед цим звернемося до наукового підходу у розумінні зазначеної правової категорії.

Так, одні вчені підкреслюють, що член сім'ї – це громадянин, пов'язаний з визначеною сім'єю як малою соціальною групою шлюбом, спорідненням, усиновленням чи іншою формою прийняття дітей на виховання, спільністю життя, а також сімейними правами та обов'язками. Автор зазначає, якщо відсутня хоча б одна із вказаних ознак, то про суб'єкта неможливо говорити як про члена сім'ї з юридичної точки зору [83, с. 24].

Інші автори визначають членів сім'ї як фізичних осіб, які пов'язані з конкретною сім'єю шлюбом, родинністю, усиновленням та деякими формами влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, спільним життям, спільністю інтересів, взаємними сімейними правами та обов'язками, які поряд з іншими особами можуть бути суб'єктами сімейних правовідносин. Автор підтримує позицію щодо недоцільності формулювання єдиного, комплексного для усіх галузей права поняття «член сім'ї» [13, с. 6–7].

М. К. Галянтич вважає членом сім'ї як особу, яка перебуває з наймачем у правовідносинах, природа яких визначається кровними (родинними зв'язками) або шлюбними відносинами; постійним проживанням; веденням з ним спільного господарства [17, с. 84].

Також наявні думка, що до членів сім'ї належать: чоловік, дружина, діти, що перебувають на їх утриманні і не досягли 18 років, або старше цього віку, які одержують допомогу як інваліди з дитинства I або II групи; непрацездатні батьки подружжя, що проживають спільно з ними, якщо вони не одержують пенсії і немає інших осіб, зобов'язаних за законом їх утримувати; усиновлені діти, які проживають з усиновителями, нарівні з рідними; пасинки і падчерки, які проживають з вітчимом або мачухою [92, с. 53].

У юридичній енциклопедії під поняттям «члени сім'ї» розуміють осіб, які мають певні права та обов'язки, що ґрунтуються на їх сімейному стані [187, с. 412].

Отже, враховуючи законодавчий та доктринальний підходи, вважаємо, що під поняття «член сім'ї» охоплює наступні категорії осіб:

- 1) подружжя;
- 2) дітей до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання із батьками (матір'ю, батьком);
- 3) будь-яких осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Повертаючись до переліку заявників у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи нагадаємо, що поряд із членами сім'ї, заявниками у таких справах виступають також орган опіки та піклування, а також заклад з надання психіатричної допомоги, а у справах про визнання фізичної особи недієздатною – також близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання.

Органами опіки та піклування є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад (ч. 1 ст. 56 ЦК України).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» заклад з надання психіатричної допомоги – це психіатричний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад охорони здоров'я, центр, відділення, кабінет тощо, інші заклади та установи будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно

проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Якщо порівняти наведену дефініцію, а також поняття членів сім'ї, можна стверджувати, що поняття «близькі родичі» охоплює такі категорії, як: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням.

Слід зазначити, що перелік осіб, які можуть бути заявниками у справах про визнання фізичної особи обмежено дієздатною, недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи є вичерпним.

Водночас, в юридичній літературі зустрічаються думки, що було б доцільним доповнити коло осіб, здатних ініціювати розгляд справи щодо обмеження у цивільній дієздатності власне самою особою, за умови якщо нею усвідомлюються наслідки її дій у вигляді майнової шкоди та є потреба у встановленні над нею піклування, а також розглянути можливість подавати заяву щодо визнання недієздатною особи цією особою за умов збереження можливості усвідомлювати свої дії та відсутності можливості керувати ними, коли фізична особа також усвідомлює необхідність встановлення опіки над нею та здійснення певного курсу лікування [75, с. 49].

На наше переконання, такий підхід є неприйнятним, адже право на пред'явлення заяви до суду повинна мати особа, яка повністю розуміє значення своїх дій та їх правових наслідків. Саме тому, ми вважаємо обґрунтованим підхід законодавця щодо правової регламентації у законі вичерпного переліку осіб, яким надано право звернутися до суду із відповідною заявою.

Щодо правового статусу заявників у справах про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, а також про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності можна відзначити таке.

Цивільний процесуальний статус заявників у справах є про визнання фізичної особи обмежено дієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи є загальним та спеціальним, тобто заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими у ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 ЦПК України.

Водночас, у справах про визнання фізичної особи недієздатною заявник наділяється особливим цивільним процесуальним статусом, який опосередковується його правом подати клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною (ч. 7 ст. 300 ЦПК України).

Наступна категорія справ – про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

Відповідно до ч. 1 ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

Заявником у таких справах є сама неповнолітня особа, яка за відсутності згоди батьків звертається до суду із відповідною заявою.

Справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності суд розглядає за участю заявника, одного або обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а також представників органів опіки та піклування. Участь представників органів опіки та піклування у розгляді справи є обов'язковою (ст. 303 ЦПК України).

Цивільний процесуальний статус заявника у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності є загальним та спеціальним.

Рішення суду у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності характеризується такими особливостями процесуальної форми:

1) у мотивувальній частині рішення суд обов'язково має вказати на підставу надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, що має бути підтверджено трудовим договором або відповідним актовим записом цивільного стану, а також мотиви, з яких відхилено доводи батьків (усиновлювачів) або піклувальника щодо надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

2) цивільним процесуальним законодавством України передбачено спеціальний процесуальний порядок виконання таких рішень, що передбачає надіслання їх копії після набрання законної сили органом опіки та піклування (ч. 3 ст. 304 ЦПК України) [99, с. 122].

I, нарешті, третя категорія справ, – це справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою.

Як вказано у ч. 1 ст. 43 ЦК України, фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування.

Відповідно до ч. 1 ст. 46 ЦК України фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, - протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Згідно із ч. 2 ст. 46 ЦК України фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу

померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців (ч. 2 ст. 46 ЦК України).

Відповідно до ст. 35, 36 ЦК України, ст. 305 ЦПК України, заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна.

Як підкреслено у ст. 306 ЦПК України, у заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинно бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку.

Виходячи з наведених правових норм можна стверджувати, що заявником у таких справах може бути будь-яка особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність та юридичну заінтересованість у розгляді справи, тобто підтвердження факту безвісної відсутності чи оголошення особи померлою повинно мати значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Тобто заявнику обов'язково слід зазначити мету свого звернення до суду із відповідною заявою.

Заявник у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

Висновки до розділу 3

Дослідження особливостей цивільного процесуального статусу заявників у деяких категоріях справ окремого провадження дозволило нам дійти таких висновків:

1. У більшості цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження і виникають із сімейних правовідносин (наприклад, у справах про: встановлення проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, надання судом права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, встановлення режиму окремого проживання подружжя), заявники наділяються загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом. Водночас, у справах про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, та справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявник (заявники), поряд із загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом, наділяється особливим цивільним процесуальним статусом, який становить право відкликати відповідну заяву.

2. Відумерла спадщина – це спадщина, яка у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, за рішенням суду переходить у власність територіальної громади.

3. Заявниками у справах про визнання спадщини відумерлою можуть бути:

1) орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням;

2) кредитор спадкодавця;

3) власники або користувачі суміжних земельних ділянок, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

4. Прокурор, який звертається до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою, набуває цивільного процесуального статусу не заявника, а органу та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

5. Оскільки відповідно до ч. 4 ст. 1277 ЦК України територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до статті 1231 ЦК України, а якщо власниками відумерлого майна стали декілька територіальних громад, вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються територіальними громадами пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожною з них, цим обумовлюється юридична заінтересованість у справі про визнання спадщини відумерлою кредиторів спадкодавця.

6. У справах про визнання спадщини відумерлою заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43 ЦПК України, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України. При цьому, цивільний процесуальний інтерес заявників полягає у тому, щоб домогтися бажаного для себе процесуального результату, тобто ухвалення рішення суду на свою користь. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК України заявники у справах про визнання спадщини відумерлою мають право на одержання інформації з Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину, що дозволяє стверджувати про наявність у них особливого цивільного процесуального статусу.

7. Заявником у справах про встановлення факту прийняття спадщини є особа, яка спільно проживала зі спадкодавцем на момент його смерті і якій було відмовлено у вчиненні відповідної нотаріальної дії, тобто прийнятті спадщини. У справах про встановлення факту прийняття спадщини заявник наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

8. Поняття «член сім'ї» охоплює наступні категорії осіб:
 - 1) подружжя;
 - 2) дітей до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання із батьками (матір'ю, батьком);
9. будь-яких осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.
10. Поняття «близькі родичі» охоплює такі категорії, як: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням.
11. Цивільний процесуальний статус заявників у справах є про визнання фізичної особи обмежено дієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи є загальним та спеціальним, тобто заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими у ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 ЦПК України. Водночас, у справах про визнання фізичної особи недієздатною заявник наділяється особливим цивільним процесуальним статусом, який опосередковується його правом подати клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною (ч. 7 ст. 300 ЦПК України).
12. Заявником у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою може бути будь-яка особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність та юридичну заінтересованість у розгляді справи, тобто підтвердження факту безвісної відсутності чи оголошення особи померлою повинно мати значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

13. Заявник у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

14. Пропонуємо внести зміни до СК України і викласти у новій редакції наступні правові норми:

1) частину 1 ст. 130: «1. У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, або визнання його відсутнім, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду»;

2) частину 2 ст. 130: «Заява про встановлення факту батьківства може бути подана особами, зазначеними у частині третій статті 128 цього Кодексу, а також опікуном над майном особи, яка була визнана безвісно відсутньою».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у розробленні теоретичних основ цивільного процесуального статусу заявника як учасника цивільних справ окремого провадження. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення цивільного процесуального та сімейного законодавства України.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення.

1. Проблематика цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження предметно не досліджувалася у науці цивільного процесуального права. Наявні дисертаційні дослідження присвячені або інституту окремого провадження у цілому, або цивільному процесуальному статусу учасників справ позовного провадження. З огляду на це, можна стверджувати, що розробка проблеми цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

2. Юридична природа цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження зумовлює використання таких методів наукового пізнання, як-от: метод аналізу, метод синтезу, метод індукції та метод дедукції, метод аналогії, метод моделювання, метод абстрагування, метод конкретизації, метод системного аналізу, історичний метод, компаративістичний (порівняльний) метод.

3. Етапами еволюції правового регулювання цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є:

а) запровадження правового регулювання відповідного процесуального інституту, характерною особливістю якого було те, що особа, яка вважала, що її права було порушено (заявник), втрачала свій процесуальний статус у випадку неявки в обумовлений термін до суду (XIV ст. – XIX ст.);

б) забезпечення правового регулювання цивільного процесуального

статусу заявника завдяки цивільному процесуальному законодавству інших держав (XIX ст. – 1924 р.);

в) правове регулювання цивільного процесуального статусу заявника нормами радянського цивільного процесуального законодавства (1924 р. – 2004 р.);

г) правове регулювання відповідного процесуального інституту нормами сучасного цивільного процесуального законодавства, характерною особливістю якого стала регламентація вичерпного кола заявників, а також обов'язкової активної процесуальної співучасті у певних категоріях справ (2004 р. – до теперішнього часу).

4. Заявником слід вважати особу, в інтересах якої відкрито окреме провадження у справі.

5. Цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

6. Елементами цивільного процесуального статусу заявника слід вважати: цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки, цивільні процесуальні інтереси.

7. Цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження, зважаючи на підстави і передумови його виникнення, є дещо подібним до цивільного процесуального статусу позивача у справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими у ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 ЦПК України.

8. Цивільну процесуальну правосуб'єктність можна визначити як притаманну будь-якій особі властивість, що складається із цивільної процесуальної правоздатності і цивільної процесуальної дієздатності, свідчить про здатність такої особи виступати суб'єктом цивільних

процесуальних правовідносин і є передумовою набуття нею цивільного процесуального статусу.

9. Ознаки цивільної процесуальної правосуб'єктності полягають у тому, що вона:

1) регламентована нормами цивільного процесуального права;
2) має невід'ємний зв'язок з її носієм – учасником справи з відповідним цивільним процесуальним статусом;

3) у зовнішній формі проявляється через здатність учасника справи виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин;

4) є однією із передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин загалом і набуття цивільного процесуального статусу учасника судового процесу, у тому числі заявника як учасника цивільних справ окремого провадження, зокрема;

5) впливає на формування змісту цивільних процесуальних правовідносин;

10. Цивільний процесуальний статус заявника може бути класифіковано:

1) за галузевою приналежністю правовідносин, справи щодо яких розглядаються в порядку окремого провадження, на:

а) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин;

б) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із спадкових правовідносин;

в) цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із правовідносин, пов'язаних із визначенням цивільно-правового статусу фізичної особи;

2) за характером належних заявникові цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів на:

а) загальний цивільний процесуальний статус заявника, який формують ті загальні цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки та цивільні процесуальні інтереси, якими наділені всі без винятку учасники цивільних справ, у тому числі й заявник;

б) спеціальний цивільний процесуальний статус заявника, який є сукупністю спеціальних цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів, якими наділений тільки заявник як учасник цивільних справ окремого провадження;

в) особливий цивільний процесуальний статус заявника, який є сукупністю особливих цивільних процесуальних прав, цивільних процесуальних обов'язків та цивільних процесуальних інтересів, якими наділений заявник як учасник певних категорій цивільних справ окремого провадження.

11. Заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України. Указану норму не можна тлумачити буквально, без огляду на спеціальну юридичну процедуру розгляду справ в порядку окремого провадження. У зв'язку із цим, можна стверджувати, що заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо. Однак заявнику не можуть належати такі цивільні процесуальні права, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не характеризується кількісними показниками), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду.

12. Разом із цивільними процесуальними правами та цивільними процесуальними правами обов'язками, третім елементом спеціального цивільного процесуального статусу заявника є спеціальний цивільний процесуальний інтерес, який полягає в його прагненні домогтися очікуваного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення його заяви.

13. Особливим цивільним процесуальним статусом заявник наділяється лише у певних категоріях справ окремого провадження, при цьому особливість такого статусу зумовлюється специфічною юридичною природою тільки одного з трьох елементів правового статусу – особливими цивільними процесуальними правами.

14. У більшості цивільних справ, які розглядаються в порядку окремого провадження і виникають із сімейних правовідносин (наприклад, у справах про встановлення проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, надання судом права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, встановлення режиму окремого проживання подружжя), заявники наділяються загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом. Водночас, у справах про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, та справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, заявник (заявники), поряд із загальним і спеціальним цивільним процесуальним статусом, наділяється особливим цивільним процесуальним статусом, який становить право відкликати відповідну заяву.

15. Відумерла спадщина – це спадщина, яка у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, за рішенням суду переходить у власність територіальної громади.

16. Заявниками у справах про визнання спадщини відумерлою можуть бути:

а) орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням;

б) кредитор спадкодавця;

в) власники або користувачі суміжних земельних ділянок, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

17. Прокурор, який звертається до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою, набуває цивільного процесуального статусу не заявника, а органу та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

18. Оскільки відповідно до ч. 4 ст. 1277 ЦК України територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до статті 1231 ЦК України, а якщо власниками відумерлого майна стали декілька територіальних громад, вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються територіальними громадами пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожною з них, цим обумовлюється юридична заінтересованість у справі про визнання спадщини відумерлою кредиторів спадкодавця.

19. У справах про визнання спадщини відумерлою заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками учасників справи, передбаченими ст. 43 ЦПК України, а також правами позивача, передбаченими ст. 49 ЦПК України. При цьому, цивільний процесуальний інтерес заявників полягає у тому, щоб домогтися бажаного для себе процесуального результату, тобто ухвалення рішення суду на свою користь. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК України заявники у справах про визнання спадщини відумерлою мають право на одержання інформації з Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину, що дозволяє стверджувати про наявність у них особливого цивільного процесуального статусу.

20. Заявником у справах про встановлення факту прийняття спадщини є особа, яка спільно проживала зі спадкодавцем на момент його смерті і якій було відмовлено у вчиненні відповідної нотаріальної дії, тобто прийнятті спадщини. У справах про встановлення факту прийняття спадщини заявник наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

21. Поняття «член сім'ї» охоплює наступні категорії осіб:

а) подружжя;

б) дітей до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання із батьками (матір'ю, батьком);

в) будь-яких осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

22. Поняття «близькі родичі» охоплює такі категорії, як: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням.

23. Цивільний процесуальний статус заявників у справах про визнання фізичної особи обмежено дієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи є загальним та спеціальним, тобто заявники наділяються загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими у ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 ЦПК України. Водночас, у справах про визнання фізичної особи недієздатною заявник наділяється особливим цивільним процесуальним статусом, який опосередковується його правом подати клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною (ч. 7 ст. 300 ЦПК України).

24. Заявником у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою може бути будь-яка особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність та юридичну заінтересованість у розгляді справи, тобто підтвердження факту безвісної відсутності чи оголошення особи померлою повинно мати значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

25. Заявник у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом.

26. Пропонуємо внести зміни до СК України і викласти у новій редакції наступні правові норми:

1) частину 1 ст. 130: «1. У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, або визнання його відсутнім, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду»;

2) частину 2 ст. 130: «Заява про встановлення факту батьківства може бути подана особами, зазначеними у частині третій статті 128 цього Кодексу, а також опікуном над майном особи, яка була визнана безвісно відсутньою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Австрийский Устав гражданского судопроизводства 1895 года в сопоставлении с нашим уставом / Под ред. Н. А. Тура. *Журнал Министерства Юстиции*. СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1896. Приложение к № 10. С. 209–226.
2. Аналіз судової практики розгляду Волочиським районним судом цивільних справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; про визнання фізичної особи недієздатною; поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; встановлення над фізичною особою опіки та піклування; призначення опікуна чи піклувальника за період 2012 рік – перше півріччя 2014 року. Електронний ресурс: Режим доступу: https://zib.com.ua/ua/print/98586-provedeno_analiz__sudovoi_praktiki_rozglyadu_sudom__sprav__s.html.
3. Афанасьев С. Ф., Зайцев А. И. Гражданское процессуальное право : [учеб. для бакалавров]. [3-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юрайт, 2011. 325 с.
4. Бичкова С. С. Процесуальний порядок визнання спадщини відумерлою. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 51–55.
5. Бичкова С. С. Визнання спадщини відумерлою: новелізація правового інституту за останні 15 років. *Право України*: юрид. журнал. 2019. № 2. С. 107–118.
6. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [моногр.]. К. : Атіка, 2011. 420 с.
7. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2011. 519 арк.
8. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. *Право України*. 2004. № 8. С. 18–20.

9. Бойченко Г. М., Шум С. С. Історичний розвиток інституту визнання особи недієздатною. *Форум права*. 2011. № 2. С. 75–86 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11bgmion.pdf>
10. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. К. : Госполитиздат УССР, 1952. 371 с.
11. Вандышев В. В., Дернова Д. В. Гражданский процесс. Курс лекций. СПб. : Питер, 2001. 416 с.
12. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / с предисл. и под ред. В. А. Томсинова. М. : Зерцало, 2003. 423 с.
13. Ватрас В. А Суб'єкти сімейних правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2008. 19 с.
14. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини і громадянина. *Віче*. 2009. № 22. С. 4–6.
15. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : [моногр.]. Х. : Нове Слово, 2011. 260 с.
16. Ведерніков Ю. А. Теорія держави та права : [навч. посіб. для підготов. до держ. іспиту] / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грекул, А. В. Папірна. [3-тє вид., допов. та переробл.] Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 176 с.
17. Галянтич М. К. Житлове право України : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2007. 528 с.
18. Гаррісон М. Регулювання спільного проживання. *Право США*. 2012. № 1–2. С. 105–117.
19. Гражданский процесс : [учеб.] / [Д. Б. Абушенко, В. П. Воложанин, С. Л. Дегтярев и др.] ; отв. ред. В. В. Ярков. [6-е изд., перераб. и доп.]. М. : Волтерс Клувер, 2006. 736 с.

20. Гражданский процесс зарубежных стран : [учеб. пособие] / С. А. Алехина, А. Г. Давтян, М. Э. Мирзоян, В. Ю. Кулакова ; под ред. А. Г. Давтян. М. : ТК Велби ; Изд-во «Проспект», 2008. 480 с.
21. Гражданское уложение. Кн. 4. Наследственное право: проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения (с объяснениями, извлеченными из трудов Редакционной комиссии) / Под ред. И. М. Тютрюмова; сост. А. Л. Саатчиан. М.: Волтерс Клувер, 2008. 229 с.
22. Гришин И. П., Гришина И. И. Семейное право: Вопросы и ответы. М. : Юриспруденция, 2001. 128 с.
23. Грін О. О. Спадкове право України: Навчальний посібник: Альб. схем. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А. Е., 2012. 208 с.
24. Гуменюк К. П. Характеристика інституту відумерлості спадщини. *Форум права*. 2017. (5). С. 106–111.
25. Гусаров К. В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2000. 201 л.
26. Дмитрієв С. М. Поняття та елементи цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 231–241.
27. Дмитрієв С. М., Калінюк А. Л. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 125–129.
28. Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 41. Т. 2. С. 16–19.
29. Dmytriiev S. Types of civil procedural status of the applicant in the separate proceedings / Еволюція правового регулювання цивільного

процесуального статусу заявників у справах окремого провадження. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6 (Vol. 2). P. 63–67.

30. Дмитриев С. Н., Бычкова С. С. Гражданская процессуальная правосубъектность как предпосылка приобретения гражданского процессуального статуса. *Проблемы гражданского права и процесса*: сб. науч. ст. / Редкол.: И. Э. Мартыненко (гл. ред.) и др. Гродно: ГрГУ, 2018. Вып. 3. С. 257–264.

31. Дмитрієв С. М. До поняття заявника як учасника цивільних справ окремого провадження. *Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування*: матеріали наук.-теорет. конф. наук. товариства здобувачів вищої освіти (Київ, 19 квіт. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 101–103.

32. Дмитрієв С. М. Зміст цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Забезпечення прав людини в контексті інтеграційних процесів України*: матеріали круглого столу (Київ, 29 листоп. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 54–58.

33. Дмитрієв С. М. Поняття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *На перетині мови і права*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 лют. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 49–51.

34. Дмитрієв С. М. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О. Г. Мурашина)*: зб. матеріалів круглого столу (м. Київ, 21 берез. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 30–33.

35. Дорн А. Г. Догмы Римского права: лекция пр. А. Г. Дорна. Рукопись, 1883. 1120 с.

36. ДСТУ 1.0:2003 Національна стандартизація. Основні положення // ДНАОП [Електронний ресурс]: Режим доступу:

https://dnaop.com/html/44088/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_1.0_2003.

37. ДСТУ 1.10:2005 Національна стандартизація. Правила розроблення, побудови, викладання, оформлення, ведення національних класифікаторів. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=70273.

38. Жук Л. Б. Правовий статус територіальної громади в контексті особливостей правової природи та процедури визнання спадщини відумерлою. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного права* (Матвеевські цивілістичні читання) : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 листоп. 2011 р.). К.: Алерта, 2012. С. 188–190.

39. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2002. 432 с.

40. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія. 2-ге вид. К. : КНТ, 2007. 288 с.

41. Зайцева О. Б. Трудовая правосубъектность как юридическая категория и ее значение в правовом регулировании трудовых отношений : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук : специальность 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения». М., 2008. 58 с.

42. Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398- VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 57. С. 29. Ст. 1935.

43. Закон України «Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей» від 21 лютого 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 18. С. 14. Ст. 529.

44. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 р. № 852-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 276.

45. Закон України «Про запобігання корупції». *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. С. 156. Ст. 2474.
46. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
47. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1997. № 25. С. 20.
48. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 18. С. 3.
49. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
50. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 51. С. 41. Ст. 2258.
51. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 р. № 966-XIV *Офіційний вісник України*. 1999. № 33. С. 55.
52. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. С. 9. Ст. 2471.
53. Закон України «Про психіатричну допомогу». *Офіційний вісник України*. 2000. № 12. С. 24. Ст. 444.
54. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 1. С. 23. Ст. 4.
55. Закон України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. № 3674-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 59. С. 110. Ст. 2349.
56. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
57. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 55/1. С. 7. Ст. 1900.
58. Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. № 1701-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.

59. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1998. № 1. С. 21. Ст. 5.
60. Зейкан Я. П. Коментар цивільного процесуального кодексу України. К. : Юрид. практика, 2006. 560 с.
61. Зозуляк О. І. Зміст цивільної правосуб'єктності юридичної особи. *Приватне право і підприємництво*. К., 2010. Вип. 9. С. 64–72.
62. Інформаційні системи та технології у фінансово-кредитних установах: навчальний посібник / К.С. Опалко, Т.М. Кулик. К.: Аграрна освіта, 2011. 313 с.
63. Кашперський Р. В. Докази у справах окремого провадження. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К.: НАВС, 2019. 199 с.
64. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами) : [підруч.]. К. : Кондор, 2002. 353 с.
65. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях : у 2 т. / [Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. та ін.] ; за ред. Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука. К. : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
66. Комаров В. В. Вступ до курсу «Цивільний процес»: Лекція. *Право України*. 2011. № 10. С. 120–152.
67. Коментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. П. В. Крашенникова, П. И. Седугина. М. : ИНФРА-М : Норма, 1997. 372 с.
68. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 270.
69. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.). *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205.

70. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 44. С. 328. Ст. 2824.

71. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7 жовтня 2002 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2006. № 5. Кн. 1. С. 564. Ст. 1156.

72. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

73. Коршунов Н. М., Мареев Ю. Л. Гражданский процесс : [учеб.] / Под общ. ред. Н. М. Коршунова. М. : Изд-во «Эксмо», 2005. 800 с.

74. Кощій О. В. Сутність та підстави участі в адміністративному судочинстві відповідача. *Форум права*. 2011. № 1. С. 516–521 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11kovsuv.pdf>.

75. Кравцов С., Сокол А. Обмеження у дієздатності, визнання особи недієздатною та поновлення у дієздатності: цивільно-процесуальний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 47-51.

76. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Х. : Фактор, 2010. 800 с.

77. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. К. : Істина, 2006. 944 с.

78. Кузнецов В. Н. Гражданская процессуальная обязанность. *Вопросы теории и практики гражданского процесса*. Гражданское судопроизводство и арбитраж : Межвуз. науч. сб. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. С. 24–30.

79. Курс цивільного процесу : [підруч.] / [Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.

80. Кухарев О. Є. Особливості інституту відумерлої спадщини у законодавстві зарубіжних країн. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф, присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (Харків, 25 травня 2013 р.). Х. : ХНУВС ; Золота миля, 2013. С. 133–136.

81. Кухарев О. Окремі питання прийняття спадщини шляхом постійного проживання разом зі спадкодавцем. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 6 (90). С. 34-40.

82. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : [навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою)]. К. : Атіка, 2007. 412 с.

83. Мананкова Р. П. Правовые проблемы членства в семье / Р. П. Мананкова. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1985. 144 с.

84. Матвеев Г. К. Советское семейное право. М. : Юридическая литература, 1978. 240 с.

85. Мельников А. А. Субъективные права участников гражданского процесса. Советское государство и право. 1968. № 7. С. 36–43.

86. *Методологія та організація наукових досліджень* : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.

87. Муратова С. А Семейное право : учебн. пособ. ; Нормативные акты. М. : Юриспруденция, 2001. 384 с.

88. Наказ Фонду державного майна та Державного комітету з питань житлово-комунального господарства «Про затвердження Порядку визначення вартості відтворення чи заміщення земельних поліпшень будинків, будівель та споруд малоповерхового житлового будівництва» від 23.12.2004 р. № 2929/227. *Офіційний вісник України*. 2005. № 4. С. 110. Ст. 238.

89. *Наказне провадження в цивільному процесі* : [моногр.] / [Берестова І. Е., Бесарабчик В. О., Бичкова С. С. та ін.] ; за заг. ред.

В. І. Бобрика. К. : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 113.

90. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / [Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Білоусов, Ю. В. та ін.] ; за ред. Є. О. Харитонova. [Вид. 2-ге, допов.]. Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. 560 с. // Юрисконсульт : народний правовий портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku.html>.

91. Національні (державні) статистичні класифікації (класифікатори). Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/work/klass200n.htm>.

92. Неваліний М. Визначення поняття сім'ї та членів сім'ї потерпілого. *Право України*. 1996. № 8. С. 52-53.

93. Нечаева А М. Семейное право : курс лекц. М. : Юристъ, 2002. 320 с.

94. Общая теория государства и права : Академический курс в 2-х т. : [учеб. для вузов] / Отв. ред. М. Н. Марченко. М. : Зерцало, 1998. Т. 1 : Теория государства / [Т. И. Байтин, А. Г. Бережнов, Н. В. Витрук и др.]. 1998. 416 с.

95. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. [17-е изд., стереотип.]. М. : Русский язык, 1985. 797 с.

96. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

97. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 1. С. 73–88.

98. Парфенцева Н. Міжнародні статистичні класифікації в Україні: впровадження й використання. Навчальний посібник. К.: Основи, 2000. 351 с.

99. Підченко Ю. О. Судові рішення у справах окремого провадження. Дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук. К.: НАВС, 2019. 209 с.

100. Погребной И. М. Теория права : [учеб. пособие]. [3-е изд., испр. и доп.]. Х. : Основа, 2003. 128 с.

101. Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. С. 11. Ст. 2516.

102. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. С. 66. Ст. 632.

103. Порядок підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2013 р. № 9. *Офіційний вісник України*. 2013. № 3. С. 9. Ст. 65.

104. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. *Офіційний вісник України*. 2008. № 76. С. 47. Ст. 2561.

105. Постанова Апеляційного суду Одеської області у справі № 520/9831/18 від 04.12.2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78436592>.

106. Постанова № 9 Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

107. Постанова Верховного Суду від 20 лютого 2019 року у справі № 755/7730/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80005728>.

108. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення інвалідів автомобілями» від 19 липня 2006 р. // Законодавство України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-%D0%BF>.

109. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення громадян доступним житлом» від 11 лютого 2009 р. // Законодавство України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/140-2009-%D0%BF>.

110. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг» від 11 квітня 2012 р. // Законодавство України [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2012-%D0%BF>.

111. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини». *Офіційний вісник України*. 2008. № 76. С. 47. Ст. 2561.

112. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 8. С. 3.

113. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду». *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 7. С. 4–8.

114. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального

законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції». *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 8. С. 3.

115. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі». *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 1. С. 4.

116. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 5. С. 7.

117. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». *Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972–2002)* / За заг. ред. В. Т. Малярєнка. К. : Вид-во «А.С.К.», 2003. С. 237–244.

118. Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5. *Офіційний вісник України*. 2011. № 4. Т. 2. С. 939. Ст. 238.

119. Правила опіки та піклування, затверджені наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88. *Офіційний вісник України*. 1999. № 26. С. 115.

120. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95>.

121. Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ: 1. Загальні положення цивільного процесуального

законодавства. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1998. № 8. С. 124.

122. Правознавство : [підруч.] / [А. І. Берлач, С. С. Бичкова, Д. О. Карпенко та ін.] ; відп. ред. А. Ю. Олійник. К. : Правова єдність, 2008. 792 с.

123. Проблемы общей теории права и государства : [учеб. для юрид. вузов] / [Н. В. Варламова, В. В. Лазарев, В. В. Лапаева и др.] ; под общ. ред. В. С. Нерсисянца. М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. 832 с.

124. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 «Облік і аудит», 8.050201 «Менеджмент організацій», 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)». Х.: ХНАМГ, 2011. 76 с.

125. Рахмонов С. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение: по материалам Таджикской ССР : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право». М., 1982. 18 с.

126. Регламент Ради про застосування схем соціального забезпечення щодо осіб, що працюють за наймом, та їхніх сімей під час пересування в межах Співтовариства N 1408/71 (ЄЕС) від 14.06.1971 № N1408/71/ЄЕС // Законодавство України [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_653.

127. Решение Европейского суда по права человека по делу «Джонстон и другие против Ирландии» от 18 декабря 1986 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://european-court.eu/uploads/ECHR_Johnston_and_Others_vIreland_18_12_1986.pdf.

128. Рішення Апеляційного суду Автономної Республіки Крим в м. Феодосія від 03 липня 2013 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32273407>.

129. Рішення Барвінківського районного суду Харківської області у справі № 611/927/18 від 03 жовтня 2018 року року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77059480>.

130. Рішення Богуславського районного суду Київської області від 18 вересня 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76546890>.

131. Рішення Великоновосілківського районного суду Донецької області у справі № 220/2314/19 від 12 вересня 2019 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84218019>.

132. Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 26 грудня 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80484509>.

133. Рішення Деражнянського районного суду Хмельницької області у справі № 673/1793/18 02 травня 2019 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82489038>.

134. Рішення Заставнівського районного суду Чернівецької області у справі № 716/2186/18 від 23.01.19 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79422794>.

135. Рішення Комінтернівського районного суду Одеської області від 15 березня 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень

[Електронний ресурс]: Режим доступу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80484509>.

136. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 // Законодавство України [Електронний ресурс]: Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>.

137. Рішення Ленінського районного суду м. Миколаєва від 08 лютого 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72231003>.

138. Рішення Лисічанського міського суду від 30 листопада 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78391759>.

139. Рішення Машівського районного суду Полтавської області у справі № 540/625/18 від 31.08.2018 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76171962>.

140. Рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 22 березня 2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72914661>.

141. Рішення Томашпільського районного суду Вінницької області у справі № 146/928/19 від 23 серпня 2019 р. // Єдиний державний реєстр

судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83825719>.

142. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області у справі № 766/4926/18 від 27.03.2018 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73011841>.

143. Розанцева Д. Н. Брачно-семейные правоотношения с осужденными к лишению свободы : [учеб. пособие]. М. : Акад. МВД СССР, 1976. С. 28.

144. Розподіл меж земельної ділянки із сусідом // Міністерство юстиції України [Офіційний веб-портал]: Електронний ресурс: Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/consultation/rozpodil-mej-zemelnoi-dilyanki-z-susidom-22195>.

145. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. 528 с.

146. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар : зі змінами та допов. станом на 1 вересня 2008 р. [Вид. 3-тє, переробл. і допов.]. К. : Правова єдність, 2009. 428 с.

147. Рясенцев, В. А. Семейное право. М. : Юридическая литература, 1971. 293 с.

148. Санін Б. В. Встановлення в порядку цивільного судочинства фактів, що мають юридичне значення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2019. 225 арк.

149. Санін Б. В. Правові особливості встановлення факту перебування особи на утриманні. Держава і право. 2014. Вип. 65. С. 147–153.

150. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права: учебник / Под ред. Д. Д. Дождева. М.: БЕК, 2002. С. 283, 284.

151. Свердлов Г. М. Советское семейное право. М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. 299 с.

152. Свердловск Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов : [учеб. пособие]. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т им. Р. А. Руденко, 1980. 72 с.

153. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Х., 1997. 24 с.

154. Сердечна І. Л. До питання про поняття член сім'ї в сімейному праві: нормативний та доктринальний підходи. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 88–95.

155. Сімейне право України : [підруч.] / [І. А. Бірюков, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера та ін.]. К. : Істина, 2002. 304с.

156. Сімейне право України : [підруч.] / [Баранова Л. М., Борисова В. І., Жилінкова І. В. та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. [4-те вид., переробл. і допов.]. Х. : Право, 2012. 320 с.

157. Сімейне право України : підручн. / за ред. Ю. С. Червоного. К. : Істина, 2004. 400 с.

158. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Жилінкова І. В., Антошкіна В. К., Д'ячкова Н. А. та ін.] ; за ред. І. В. Жилінкової. Х. : Ксилон, 2008. 855 с.

159. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.]. Х. : Консум, Ун-т внутр. дел, 2001. 656 с.

160. Солтис Н. Б. Набуття територіальною громадою права власності на житло, визнане відумерлим. *Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах* : зб. наук. пр./НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва ; за ред. О. Д. Крупчана, О. О. Первомайського. К. : Редакція журн. «Право України», 2013. С. 235–254.

161. Стандартні статистичні класифікації: основні принципи. Статистична комісія ООН (30-та сесія), 1999 // Національні (державні)

статистичні класифікації (класифікатори) [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/work/klass200n.htm>.

162. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на которых они основаны. СПб. : Изд. Гос. Канцелярии, 1866. Ч. 1. С. 669.

163. Теория государства и права : [курс лекций] / [М. И. Байтин, Ф. А. Григорьев, И. М. Зайцев и др.] ; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М. : Юристъ, 1997. 672 с.

164. Теория государства и права : [учеб. пособие для юрид. высш. учеб. заведений] / [М. П. Карева, С. Ф. Кечекьян, А. С. Федосеев, Г. И. Федыкин] ; отв. ред. М. П. Карева, Г. И. Федыкин. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1955. 460 с.

165. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / [упоряд. Л. М. Шестопалова]. К. : Прецедент, 2004. 224 с.

166. Угода (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки про здійснення оплачуваної трудової діяльності членами сімей дипломатичного, штатного консульського, адміністративного і технічного персоналу дипломатичних представництв та консульських установ, акредитованих у двох державах від 29.02.2016 р. // Законодавство України [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380_202.

167. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

168. Харченко Г. Г. Правова проблематика захисту інтересу в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 175–179.

169. Цивільне право : [підруч.] : у 2 т. / [Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І. та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

170. Цивільне процесуальне право : [підруч. для юрид. вузів і ф-тів] / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, С. Ю. Кац та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Х. : Основа, 1992. 416 с.

171. Цивільне процесуальне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. 760 с.

172. Цивільне процесуальне право України: Підручник / М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіряк та ін.; За заг. ред. М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2016. 576 с.

173. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Заїка Ю. О., Єрух А. М., Козьяков Ю. М. та ін.] ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Т. 12 : Спадкове право. Х. : Страйд, 2009. 544 с.

174. Цивільний процес : [навч. посіб.] / [А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. К. : Прецедент, 2006. 293 с.

175. Цивільний процес України : [підруч.] / [Ківалов С. В., Мінченко Р. М., Погрібний С. О. та ін.] ; за ред. Р. М. Мінченко, І. В. Андропова. Х. : Одісей, 2012. 496 с.

176. Цивільний процес України : [підруч.] / [Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий, В. О. Єрмолаєва та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. К. : Істина, 2007. 392 с.

177. Цивільний процес України : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [Фурса С. Я., Фурса Є. І., Гетманцев О. В. та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2009. 848 с.

178. Цивільний процес України: : [підруч.] / [Білоусов Ю. В., Богдан Й. Г., Гетманцев О. В. та ін.] ; за заг. ред. М. М. Ясинка. К. : Алерта, 2014. 744 с.

179. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. С. 11. Ст. 1088.

180. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Бичкова С. С., Білоусов Ю. В., Бірюков В. І. та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. [2-ге вид., допов. і переробл.]. К. : Атіка, 2010. 896 с.
181. Чечот Д. М. Как защитить свое право (юридические советы гражданам). М. : Юрид. лит., 1987. 352 с.
182. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : [моногр.]. К. : Алерта, 2016. 488 с.
183. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2016. 479 арк.
184. Шевченко Я. М. Вибрані праці (1964-2012 рр.) / Відп. ред. Р. О. Стефанчук]. К. : Асоціація цивілістів України; Одеса : Центр досліджень права ім. Савіньї; Кам'янець-Подільський : Рута, 2012. 404 с.
185. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
186. Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс : [учеб. для юрид. высш. учеб. заведений]. М. : Госюриздат, 1956. 439 с.
187. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / [редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 6: Т-Я. 2004. 768 с.
188. Якубов С. А. Субъекты советского гражданского процессуального права / Отв. ред. Н. А. Чечина. Ташкент : Изд-во «ФАН» Узбек. ССР, 1973. 260 с.
189. Ясинок М. М. Особливості дії принципу диспозитивності в окремому провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 59–60.
190. Ясинок М. М. Встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 11. С. 172–174.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дмитрієв С. М. Поняття та елементи цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 231–241.
2. Дмитрієв С. М., Калінюк А. Л. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 125–129.
3. Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2019. Вип. 41. Т. 2. С. 16–19.
4. Dmytriiev S. Types of civil procedural status of the applicant in the separate proceedings / Еволюція правового регулювання цивільного процесуального статусу заявників у справах окремого провадження. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6 (Vol. 2). P. 63–67.
5. Дмитриев С. Н., Бычкова С. С. Гражданская процессуальная правосубъектность как предпосылка приобретения гражданского процессуального статуса. *Проблемы гражданского права и процесса: сб. науч. ст.* / Редкол.: И. Э. Мартыненко (гл. ред.) и др. Гродно: ГрГУ, 2018. Вып. 3. С. 257–264.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Дмитрієв С. М. До поняття заявника як учасника цивільних справ окремого провадження. *Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування*: матеріали наук.-теорет. конф. наук. товариства здобувачів вищої освіти (Київ, 19 квіт. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 101–103.
2. Дмитрієв С. М. Зміст цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Забезпечення прав людини в контексті інтеграційних процесів України*: матеріали круглого столу (Київ, 29 листоп. 2018 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 54–58.
3. Дмитрієв С. М. Поняття цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *На перетині мови і права*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 лют. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 49–51.
4. Дмитрієв С. М. Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. *Національні правові системи в умовах глобалізації (пам'яті професора О. Г. Мурашина)*: зб. матеріалів круглого столу (м. Київ, 21 берез. 2019 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 30–33.